

Vzdelávanie: situácia Rómov v 11 členských štátoch EÚ

Prieskum zameraný na Rómov – kľúčové údaje

Predslov

Rómovia tvoria najväčšiu etnickú menšinu v Európe a už po stáročia sú neoddeliteľnou súčasťou európskej spoločnosti. Aj napriek úsiliu o zlepšenie ochrany ich základných práv a pokrok v ich sociálnom začlenení na vnútroštátnej, európskej a medzinárodnej úrovni však mnohí Rómovia ešte čelia veľkej chudobe, hlbokému sociálnemu vylúčeniu, prekážkam pri uplatňovaní základných práv a diskriminácii. Tieto problémy majú vplyv na ich prístup ku kvalitnému vzdelávaniu, čím sa zase ohrozujú ich výhľady na zamestnanie a príjmy, podmienky bývania a zdravotný stav a znižuje sa ich celková schopnosť plne využiť svoj potenciál.

Vylúčenie zo vzdelávania máva rôzne formy: od odmietnutia zapísať rómske deti pod tlakom od nerómskych rodičov po umiestnenie do tzv. špeciálnych škôl alebo etnicky segregovaných tried. Etnická segregácia je ovplyvnená faktormi v škále od rezidenčných charakteristík po predsudky voči Rómom. Bez ohľadu na dôvody je z hľadiska ľudských práv akákoľvek etnická segregácia neprijateľná. V roku 2007 dospel Európsky súd pre ľudské práva v prelomovom rozsudku k záveru, že umiestňovanie rómskych detí do špeciálnych škôl na základe ich etnického pôvodu porušuje povinnosť verejnej správy zabezpečiť prístup detí ku vzdelávaniu bez diskriminácie. Vo svojom rozhodnutí sa súd odvolal na dôkazy o tejto segregácii uvedené v iných správach Agentúry Európskej únie pre základné práva (FRA).

Agentúra FRA prezentuje v tejto správe výsledky prieskumu agentúry FRA z roku 2011 zameraného na vzdelávanie Rómov. Vyplýva z nich, že na všetkých úrovniach vzdelávania, od predškolského po sekundárne, pretrvávajú podstatné rozdiely medzi rómskymi a nerómskymi deťmi. Rómovia sa často nachádzajú v segregovaných školách alebo triedach. Keďže do pracovnej sily vstupuje rastúci počet mladých Rómov, najmä v niektorých členských štátoch, je osobitne znepokojujúce vidieť, že v priemere len 12 % Rómov vo veku 18 až 24 rokov, ktorí sa zúčastnili na prieskume, ukončilo vyššie sekundárne všeobecné alebo odborné vzdelanie. Situácia je však lepšia v mladších vekových skupinách, z čoho vyplýva nielen to, že sa dosiahol pokrok, ale čo je dôležitejšie, že ďalší pokrok je možný a realizovateľný.

V čase hospodárskej krízy, ktorá má vplyv na každého v EÚ, si nemôžeme dovoliť nepodporovať rovnaké zaobchádzanie a sociálne začlenenie. Pretrvávajúca diskriminácia a marginalizácia môže vyústiť do straty zručností a talentu, ktoré by nám mohli pomôcť vymaniť sa z tejto krízy. Problémy, ktorým Rómovia čelia, sú zložité, a preto si vyžadujú integrovaný prístup – nízky stupeň vzdelania, prekážky na trhu práce, segregácia vo vzdelávaní a bývaní a slabé zdravotné výsledky sa musia riešiť súčasne. EÚ zohráva dôležitú úlohu pri vykonávaní takejto zmeny, a to zdokonaľovaním právnych predpisov proti diskriminácii, koordináciou politiky, stanovením spoločných integračných cieľov a prideľovaním finančných prostriedkov. Za to, aby sa udiala zmena, sú zodpovedné vlády štátov, regionálne a najmä miestne orgány verejnej správy.

V súčasnosti máme dôkazy o pokroku. Je zavedený rámec EÚ a vnútroštátne stratégie. Sú navrhnuté akčné plány, ktoré sa vykonávajú. V záujme napredovania v dosahovaní hmatateľného rozdielu v životoch Rómov sa vyžaduje politická vôľa, efektívna koordinácia úsilia a účinné nástroje na monitorovanie a hodnotenie. Zhromažďovaním a analyzovaním údajov o situácii na najnižšej úrovni a skúšaním nových prístupov týkajúcich sa rómskych komunít na miestnej úrovni bude agentúra FRA pokračovať vo svojej práci na podporu úsilia o začlenenie Rómov.

Morten Kjaerum
riaditeľ

Členské štáty a skratky

Skratka	Členský štát
BG	Bulharsko
CZ	Česká republika
EL	Grécko
ES	Španielsko
FR	Francúzsko
HU	Maďarsko
IT	Taliansko
PL	Poľsko
PT	Portugalsko
RO	Rumunsko
SK	Slovensko

Obsah

PREDSLOV 3

ÚVOD 7

KĽÚČOVÉ ZISTENIA A STANOVISKÁ AGENTÚRY FRA 11

1 ŠKOLSKÁ DOCHÁDZKA ŠKOLOPOVINNÝCH RÓMSKYCH DETÍ 15

1.1. Vzdelávanie v ranom detstve a jeho dôsledky 15

1.2. Miery školskej dochádzky 17

1.3. Veková štruktúra neúčasti rómskych detí 20

1.4. Dôvody neúčasti na povinnom vzdelávaní 22

1.5. Nepravidelná školská dochádzka 23

2 DOSIAHNUTÉ VZDELANIE A GRAMOTNOSŤ DOSPELÝCH RÓMOV 25

2.1. Gramotnosť 25

2.2. Účasť na formálnom vzdelávaní 29

2.3. Odchod zo školy pred ukončením sekundárneho vzdelania 32

2.4. Dokončenie vyššieho sekundárneho vzdelania 37

2.5. Dôvody, prečo niektorí Rómovia nikdy nenavštevovali školu alebo sa predčasne prestali vzdelávať 39

3 ROVNAKÉ ZAOBCHÁDZANIE VO VZDELÁVANÍ: ETNICKÁ SEGREGÁCIA A VNÍMANIE DISKRIMINÁCIE 43

3.1. Segregácia v štandardných školách 44

3.2. Rezidenčná segregácia a segregácia vo vzdelávaní 46

3.3. Segregácia v špeciálnych školách a triedach pre Rómov 46

3.4. Vnímané skúsenosti s diskrimináciou 48

ZÁVERY 51

PRÍLOHA 1: PRIESKUM STRUČNE 53

PRÍLOHA 2: METODIKA PRIESKUMU[77] 55

BIBLIOGRAFIA 59

Úvod

Rómovia tvoria najväčšiu etnickú menšinu v Európskej únii (EÚ) a zároveň patria k najviac znevýhodneným. Čelia sociálnemu vylúčeniu a nerovnakému prístupu k zamestnaniu, vzdelávaniu, bývaniu a zdravotnej starostlivosti. EÚ je podľa článku 3 Zmluvy o fungovaní EÚ povinná bojovať proti sociálnemu vylúčeniu a diskriminácii. Musí takisto presadzovať sociálne práva stanovené v Charte základných práv Európskej únie a v sociálnej charte prijatej Spoločenstvom a Radou Európy [1].

Zlepšenie situácie Rómov v oblasti vzdelávania je kritickou skúškou schopnosti EÚ dosiahnuť pokrok v začleňovaní všetkých mimoriadne marginalizovaných a sociálne vylúčených skupín. Takisto by bolo dôležitým príspevkom k stratégii Európa 2020 na vydláždenie novej cesty inteligentného, udržateľného a inkluzívneho rastu, v ktorej sa stanovujú náročné ciele v oblasti vzdelávania, ako je zníženie miery predčasného ukončenia školskej dochádzky [2] pod 10 %.

Vzdelávanie plní osobitnú úlohu v riešení mnohých nedostatkov, ktoré sa prekrývajú a navzájom posilňujú. Vzdelanie s nízkou kvalitou je výsledkom skorších období vylúčenia a príčinou budúcich znevýhodnení. Obmedzuje budúce príležitosti. Lepšie vzdelanie znamená vyššie kvalifikácie a lepšie šance na výnosné zamestnanie, čo prispieva k tomu, aby sa ľudia vymanili z chudoby. Výhody sú však výrazne väčšie ako len lepšia konkurencieschopnosť na trhu práce. Vzdelanie má zásadnú hodnotu: predchádza mrhaniu ľudským talentom. Spája sa s lepšími sociálnymi zručnosťami, vyššou pružnosťou a prispôsobiteľnosťou dynamicky sa meniacemu svetu.

V Rámci EÚ pre vnútroštátne stratégie integrácie Rómov sa výslovne spája úspech stratégie Európa 2020 so začlenením do vzdelávania. V rámci prijatom v roku 2011 je určený jasný cieľ vzdelávania Rómov, ktorý by mal dosiahnuť každý členský štát EÚ a rozvinúť vo svojich vlastných vnútroštátnych integračných stratégiách: „zaistiť, aby každé rómske dieťa ukončilo základnú školskú dochádzku“ [3]. V tomto cieli sa premieta základné právo na kvalitné vzdelanie a odkazuje sa na Odporúčanie Rady Európy o vzdelaní Rómov, v ktorom sa členské štáty vyzývajú, aby zaručili nediskriminačný prístup ku kvalitnému vzdelávaniu, poskytli kvalitné vzdelávanie v ranom detstve, znížili počet žiakov, ktorí predčasne ukončia sekundárne vzdelávanie a poskytli podporu na splnenie rozmanitých potrieb rómskych študentov [4]. Rámec bol zameraný na základnú školskú dochádzku a neuvádzala sa v ňom povinná školská dochádzka, pričom zásadnou výzvou, ktorej čelia Rómovia vo väčšine krajín, je prechod z primárneho do sekundárneho vzdelávania.

Európska komisia pokračuje vo svojom úsilí zabezpečiť dodržiavanie rámca EÚ. V júni 2013 Komisia oznámila, že niekoľko členských štátov EÚ ešte nesplnilo niektoré z jeho podmienok, najmä v oblasti vzdelávania, v ktorom je segregácia naďalej veľmi rozšírená. Komisia vydala v roku 2013 konkrétne odporúčania o začlenení Rómov pre päť členských štátov zamerané na zabezpečenie účinného prístupu ku kvalitnému a inkluzívnemu štandardnému vzdelávaniu počnúc predškolským.

Komisia navrhla 26. júna 2013 odporúčanie Rady na posilnenie úsilia o začlenenie Rómov, a to aj v oblasti vzdelávania [5]. V odporúčaní sa venuje pozornosť zisteniam prieskumu. Rozširuje sa v ňom zameranie rámca EÚ na primárne vzdelanie odporúčaním, aby členské štáty EÚ zabezpečili, aby všetci rómski žiaci dokončili aspoň povinnú školskú dochádzku. Odporúčajú sa aj osobitné opatrenia na podnietenie účasti Rómov v sekundárnom a terciárnom vzdelávaní. Táto správa obsahuje rozsiahlejšiu analýzu výsledkov pilotného prieskumu v oblasti vzdelávania. Najprv sa v nej skúma školská dochádzka školopovinných detí a posudzujú sa možné vysvetlenia, prečo sa na nej nezúčastňujú. Následne je predmetom gramotnosť a dosiahnuté vzdelanie všetkých respondentov vo veku od 16 rokov. Porovnanie výsledkov vzdelávania alebo dosiahnutej úrovne vzdelania troch rôznych vekových skupín poskytuje predstavu o zmenách, ktoré sa v priebehu času vyskytli. Ako doplňujúce súvisiace informácie sa v správe porovnávajú údaje z roku 2011 s výsledkami Rozvojového programu OSN z roku 2004 v prípade piatich z 11 členských štátov, na ktoré sa vzťahuje prieskum agentúry FRA, s jedinými údajmi, s ktorými bolo porovnanie možné.

Výsledky odzrkadľujú situáciu Rómov žijúcich v oblastiach, v ktorých je podiel rómskeho obyvateľstva vyšší, ako je národný priemer. Výsledky treba chápať v súvislosti s výsledkami týkajúcimi sa nerómskych susedov, ktorí majú rovnakú vzdelanostnú

[1] Charta základných práv Európskej únie, Ú. v. EÚ 2012 C 326; Európska sociálna charta, CETS č. 163.
[2] Európska komisia (2010).
[3] Európska komisia (2011a).
[4] Rozhodnutia Rady Európy, Výboru ministrov (2009); UNICEF (2007a); Rady Európy, Európskej komisie proti rasizmu a intolerancii (ECRI) (2006); Európskeho súdu pre ľudské práva (ECtHR): *DH v. Česká republika*, 13. novembra 2007; *Oršuš/Chorvátsko*, 16. marca 2010; *Sampanis/Grécko*, 5. júna 2008.
[5] Európska komisia (2013).

a hospodársku infraštruktúru. Cieľom tejto analýzy je informovať politických predstaviteľov pri vývoji a vykonávaní opatrení určených na zabezpečenie rovnosti v prístupe Rómov ku vzdelávaniu. Agentúra FRA by rada vyjadrila svoju vďaku pani Vere Messingovej zo Stredoeurópskej univerzity, ako aj Centru pre európske politické štúdie a Európskej sieti proti rasizmu (ENAR) za ich podporu pri revidovaní tejto správy.

Vzdelanie: základné právo

Vysoko kvalitné, inkluzívne a štandardné vzdelávanie je rovnako rozhodujúce pre úplný vývin dieťaťa a pre celkový spoločenský rozvoj. Vzdelanie vybavuje deti a mladých dospelých potrebnými zručnosťami pre vstup na trh práce a prispieva k všeobecnej sociálnej súdržnosti. Práve preto je právo na vzdelanie zakotvené v medzinárodných dohovoroch a dokumentoch EÚ.

Povinná školská dochádzka je veľmi dôležitá pre nadobudnutie ôsmich kľúčových kompetencií, ktoré predstavujú kombináciu znalostí, zručností a postojov, ktoré členské štáty EÚ považujú za potrebné pre osobné naplnenie a osobný rozvoj, aktívne občianstvo, sociálne začlenenie a zamestnanosť [6].

Členské štáty EÚ sa zaviazali, že zabezpečia, aby všetky deti mali rovnaký a bezproblémový prístup ku štandardným, inkluzívnym školám. Právo na vzdelanie je zakotvené v článku 12 Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach. Všetky členské štáty EÚ ratifikovali Dohovor OSN o právach dieťaťa, ktorým sa zaručuje právo na vzdelanie všetkým deťom [7]. Okrem toho sa Dohovorom OSN o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie, ktorý ratifikovali všetky členské štáty EÚ, zakazuje diskriminácia vo vzdelávaní [8].

Vzdelanie je takisto jediným sociálnym právom, ktoré je výslovne zahrnuté do Európskeho dohovoru o ľudských právach (EDĽP) [9] a je chránené na základe jeho článku 14 o zákaze diskriminácie, ako je opísané v súvisiacej judikatúre Európskeho súdu pre ľudské práva [10].

V odporúčaniach Výboru ministrov Rady Európy z roku 2009 o vzdelávaní Rómov a kočovníkov sa pripomína, že politiky by mali byť na vnútroštátnej úrovni navrhnuté tak, aby „zaručovali [...] prístup ku kvalitnému vzdelávaniu s úctou a rešpektom, na základe zásad ľudských práv a práv dieťaťa“ [11].

V Charte základných práv Európskej únie sa takisto chráni právo na vzdelanie [12]. Uplatňovanie práva na vzdelanie zahŕňa tri navzájom prepojené a rovnako dôležité aspekty: práva na prístup ku vzdelaniu, na kvalitné vzdelanie a na rešpekt vo vzdelávacom prostredí [13].

Meranie pokroku v začleňovaní Rómov: čoraz splniteľnejšia úloha

Rastie dopyt po štatistických dôkazoch na meranie pokroku – alebo jeho neexistencie – v súvislosti s politickými cieľmi a dodržiavaním ľudských práv. Na meranie vývoja v začleňovaní Rómov, a to aj v oblasti vzdelávania, sú potrebné spoľahlivé a porovnateľné súbory údajov spolu s ukazovateľmi. Vzdelávanie je oblasťou, v ktorej je sledovanie pokroku osobitne dôležité. Jeho nesledovanie môže predstavovať riziko týkajúce sa príležitostí pre ďalšiu rómsku generáciu.

Pokiaľ ide o údaje, od roku 2001 sa dosiahol významný pokrok, keď Rozvojový program OSN poskytol prvý porovnateľný prieskum domácností s údajmi rozčlenenými podľa etnickej príslušnosti. V roku 2003 sa v správe Rozvojového programu OSN Únik z *pasce závislosti* [14] poskytli prvé rozsiahle štatistické dôkazy o tom, že významný počet Rómov v členských štátoch EÚ, ktoré boli predmetom prieskumu (Bulharsko, Česká republika, Maďarsko, Rumunsko a Slovensko), čelil vážnym výzvam týkajúcim sa gramotnosti, detskej úmrtnosti a podvýživy. Konkrétne v oblasti vzdelávania sa prieskumom zistilo, že úrovne vzdelania Rómov sú dramaticky nízke a v správe sa zdôraznilo, že „[...] keďže vzdelanie priamo súvisí so zručnosťami na trhu práce, neprimerané vzdelanie je zásadným faktorom na pozadí klesajúcej konkurencieschopnosti rómskych zamestnancov“. Nasledovalo niekoľko iniciatív v oblasti zberu údajov, ktoré vyplnili chýbajúce informácie o rozsahu znevýhodnenia Rómov. Patrili k nim:

- V roku 2004 sa v rámci Rozvojového programu OSN vykonal komplexný prieskum o postavení Rómov a ich nerómskych susedov v krajinách juhovýchodnej Európy. Údaje získané týmto prieskumom poskytujú východiskový bod, podľa ktorého možno z časového hľadiska sledovať

6 Európsky parlament (2006).
7 Dohovor Organizácie spojených národov (OSN) o právach dieťaťa, článok 28.
8 Dohovor OSN o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie, článok 5.
9 Protokol k Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd, článok 2, CETS č. 155.
10 Pozri napríklad Európsky súd pre ľudské práva, *Sampanis a ostatní/Grécko*, 5. júna 2008.
11 Rada Európy, Výbor ministrov (2009).
12 Charta základných práv Európskej únie, Ú. v. EÚ 2012 C 326, čl. 14.
13 UNICEF (2011).
14 Rozvojový program OSN (2002).

pokrok v začleňovaní Rómov – a konkrétne v oblasti vzdelávania [15].

- V roku 2006 vypracovalo Európske stredisko pre monitorovanie rasizmu a xenofóbie (EUMC), predchodca agentúry FRA, komplexnú porovnávaciu správu o Rómoch vo verejnom vzdelávaní [16] na základe dostupných sekundárnych údajov. Zo správy vyplynulo, že v niekoľkých členských štátoch existujú dôkazy o priamej a systematickej diskriminácii a vylúčení v oblasti vzdelávania spôsobenej rôznymi navzájom súvisiacimi faktormi vrátane chudoby, vysokej nezamestnanosti, nevyhovujúcich podmienok bývania a slabého prístupu k zdravotníckym službám. V správe sa takisto zdôraznil nedostatok etnicky rozčlenených údajov o základných ukazovateľoch vzdelania, ako je zápis a dochádzka a aj výsledky a dosiahnuté vzdelanie. V roku 2008 spustila agentúra FRA EU-MIDIS dosiaľ najväčší prieskum svojho druhu, ktorého výsledkom boli porovnateľné údaje v rámci celej EÚ o rôznych skúsenostiach etnických menšín a skupín imigrantov v oblasti diskriminácie a trestnej viktimizácie v každodennom živote. S použitím prístupu náhodného výberu vzoriek sa prieskumu zúčastnilo 23 500 respondentov z vtedajších 27 členských štátov EÚ – vrátane 3 500 rómskych respondentov v siedmich členských štátoch EÚ. Rómski respondenti vyšli z prieskumu ako skupina, ktorá vykazuje celkovo najvyššie úrovne vnímanej diskriminácie v porovnaní s inými skupinami, ako sú Afričania zo severnej alebo subsaharskej Afriky. Situácia rómskych respondentov bola podrobne opísaná v osobitnej správe o Rómoch [17], v ktorej sa nastolili kľúčové otázky o ochrane základných ľudských práv, ako aj o informovanosti o právach.

- V roku 2011 agentúra FRA v spolupráci s Európskou komisiou, Rozvojovým programom OSN a Svetovou bankou skúmala Rómov a ich najbližšie nerómske okolie v 11 členských štátoch EÚ: Bulharsku, Českej republike, Francúzsku, Grécku, Maďarsku, Poľsku, Portugalsku, Rumunsku, na Slovensku, v Španielsku a Taliansku. Cieľom tohto prieskumu bolo preskúmať ich sociálno-ekonomickú situáciu v oblasti vzdelávania, zamestnanosti, zdravia a bývania, ako aj otázky rovnakého zaobchádzania a informovanosti o právach. Súbežne s agentúrou FRA sa v rámci Rozvojového programu OSN uskutočnil prieskum zameraný na Rómov v 12 krajinách strednej a juhovýchodnej Európy, z ktorých päť sa prekrýva s výskumom agentúry FRA. Oba prieskumy zahŕňali spoločný základný dotazník. Rozvojový program OSN sa riadil metodickým prístupom odskúšaným v roku 2004, ktorý umožnil sledovať pokrok v prioritných oblastiach začleňovania Rómov vrátane vzdelávania.

S použitím týchto údajov bolo uverejnených niekoľko publikácií a analytických štúdií. V roku 2012 vydala agentúra FRA správu Zhrnutie výsledkov prieskumu, v ktorej sa analyzovala situácia Rómov v 11 členských štátoch EÚ v kľúčových sociálno-ekonomických oblastiach [18]. V roku 2012 Svetová banka uverejnila správu o dôležitosti predškolského vzdelávania [19]. V roku 2012 Rozvojový program OSN uverejnil aj správu o vzdelaní Rómov, v ktorej sa analyzujú zistenia prieskumu o dosiahnutom vzdelaní, gramotnosti, školskej dochádzke, rómskych deťoch v rámci vzdelávania a segregácie [20]. Správy Rozvojového programu OSN a agentúry FRA sa navzájom dopĺňajú a ak sa čítajú spolu, poskytujú dosiaľ najlepšie porovnateľné poznatky o Rómoch žijúcich v zemepisnej koncentrácii v 18 európskych krajinách. Výber vzoriek a metodika uvedených dvoch výskumov boli zladené v čo najväčšom rozsahu, ale niektoré témy a otázky boli z rôznych príčin spracované odlišne. Tieto rozdiely zahŕňajú odlišné pokrytie krajín a rozdielnu pomernú váhu jednotlivých modulov odzrkadľujúcich primárne zameranie výskumov dvoch organizácií (napríklad Rozvojový program OSN kládol väčší význam na sociálno-ekonomické postavenie respondentov, zatiaľ čo agentúra FRA mala prepracovaný modul vnímania a zažívania diskriminácie). Tieto rozdiely spôsobujú určité nezrovnalosti údajov, ktoré budú uvedené a vysvetlené jednotlivo v príslušných oddieloch.

[15] Rozvojový program OSN/Svetová banka/Európska komisia – Regional Roma Survey 2011, údaje pozri https://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/integrated_roma.web_1.

[16] Európske stredisko pre monitorovanie rasizmu a xenofóbie (EUMC) (2006).

[17] FRA (2009a).

[18] FRA (2012).

[19] Svetová banka (2012).

[20] Brüggemann, C. (2012).

Kľúčové zistenia a stanoviská agentúry FRA

KĽÚČOVÉ ZISTENIA PRIESKUMU O VZDELANÍ RÓMOV

Situácia Rómov v 11 členských štátoch EÚ – Zhrnutie výsledkov prieskumu, spoločná publikácia agentúry FRA, Rozvojového programu OSN, Svetovej banky a Európskej komisie predstavuje hlavné zistenia o kombinovaných údajoch prieskumov Rozvojového programu OSN a agentúry FRA zameraných na Rómov, a to aj o vzdelaní:

- **Nízka návštevnosť predškolských zariadení:** Priemerne len polovica rómskych detí z prieskumu vo veku 4 rokov do veku povinnej školskej dochádzky navštevovala v roku 2010/2011 predškolské zariadenie alebo materskú školu.
- **Vysoká miera dochádzky počas povinnej školskej dochádzky vo väčšine členských štátov:** S výnimkou Bulharska, Grécka a Rumunska deväť z 10 rómskych detí vo veku 7 až 15 rokov údajne navštevuje školu.
- **Nízke miery dokončenia sekundárneho vzdelania:** Len 15 % z opýtaných dospelých Rómov vo veku 20 až 24 rokov ukončilo vyššie sekundárne všeobecné alebo odborné vzdelanie.

Z výsledkov prieskumu vyplýva, že Rómovia čelia štyrom zásadným navzájom súvisiacim problémom vo vzdelávaní: nízkej predškolskej dochádzke, vysokému riziku segregovaného školstva sťaženého predsudkami a diskrimináciou, vysokými mierami predčasného ukončenia pred dokončením sekundárneho vzdelania a nízkymi mierami gramotnosti. V týchto oblastiach sú naliehavo potrebné opatrenia členských štátov EÚ.

Predškolská príprava

V predškolskej dochádzke je veľký rozdiel medzi rómskym obyvateľstvom a **nerómskym obyvateľstvom žijúcim** v **okolí.** Výsledkami sa potvrdzuje veľmi dôležitá úloha predškolského vzdelávania pre úspech vo vyšších stupňoch vzdelávania. Z dôvodu nízkej predškolskej dochádzky je pre žiakov ťažké dostať sa na rovnakú úroveň v základnej škole a je preto hlavným určujúcim faktorom mier predčasného ukončenia štúdia. Na rozdiel od 70 % – 97 % nerómskeho obyvateľstva len 20 % Rómov vo veku 6 až 15 rokov v Grécku a menej ako 50 % v Českej republike, Portugalsku, na Slovensku a v Španielsku vôbec niekedy navštevovalo predškolskú prípravu. Výnimky predstavuje Maďarsko a Poľsko, v ktorých je účasť Rómov v predškolskej príprave vysoká, ale aj tak nižšia ako u nerómskych obyvateľov žijúcich v okolí.

Výsledkami sa potvrdilo, že investovanie do vzdelávania a **starostlivosti** v **ranom detstve (VSRD) sa vypláca.** Deti s predškolskou skúsenosťou majú väčšiu šancu zotrvať v škole a úspešne dokončiť povinnú školskú dochádzku. Z toho dôvodu by mal prístup rómskych detí k inštitúciám VSRD a ochota rómskych rodín, aby sa ich deti zúčastňovali na VSRD, prospešný vplyv na následnú školskú dochádzku a dosiahnuté vzdelanie.

Stanovisko agentúry FRA

Členské štáty by mali zabezpečiť, aby sociálne znevýhodnené deti vrátane Rómov mali rovnaký prístup k **vzdelávaniu** *a* **starostlivosti** *v* **ranom detstve** *bez ohľadu na to, kde žijú alebo aká je ich etnická príslušnosť. Na dosiahnutie tohto cieľa sú potrebné cielené opatrenia pre deti ohrozené marginalizáciou, na vyváženie štrukturálnych znevýhodnení, ktorým čelia, pokiaľ ide o zápis do predškolskej prípravy a o jej absolvovanie.*

Prístup k predškolským inštitúciám by sa mal zlepšiť a deti v marginalizovaných komunitách by mali byť podporované v prijímaní do predškolskej prípravy. Zapojenie rodiny a komunít je základným predpokladom pre úspech **vzdelávania** *a* **starostlivosti** *v* **ranom detstve**. *Rómske rodiny by mali byť motivované, aby zapísali svoje deti do predškolskej prípravy a podporovali ich v dochádzke, prostredníctvom zlepšenia ich informovanosti o dlhodobých výhodách následnej školskej dochádzky a dosiahnutého vzdelania.*

Povinná školská dochádzka a dosiahnuté vzdelanie

Povinnú školskú dochádzku absolvuje menej rómskych detí ako nerómskych. Priemerne 14 % rómskych detí v školopovinnom veku v domácnostiach, ktoré sa zúčastnili prieskumu, nie je v procese vzdelávania, v porovnaní s 3 % nerómskych detí žijúcich v okolí. Medzi členskými štátmi EÚ existujú významné rozdiely: v Grécku 43 % a v Rumunsku 22 % detí v školopovinnom veku nenavštevuje školu, zatiaľ čo tento podiel je menej výrazný v Českej republike, Maďarsku, Poľsku, na Slovensku a v Španielsku

(5 % – 7 %). V Bulharsku, vo Francúzsku, v Taliansku a Portugalsku je podiel rómskych detí v školopovinnom veku, ktoré nenavštevujú školu, 11 % až 14 %.

Hlavným dôvodom nechodenia do školy je neskorý začiatok a **nepravidelná dochádzka, ktorej výsledkom je predčasné ukončenie štúdia.** V Českej republike a na Slovensku sú vysoké miery nenavštevovania školy primárne spôsobené oneskoreným nástupom do školy, zatiaľ čo v Portugalsku a Španielsku je dôvodom predčasné ukončenie vzdelávania zo strany žiakov. V Maďarsku a Taliansku sú dôvodmi nenavštevovania školy neskorý nástup do školy, ako aj jej predčasné ukončenie. Najmä v Grécku a Rumunsku, ale aj v Bulharsku, vo Francúzsku a v Taliansku rómske deti každého veku nedodržiavajú povinnú školskú dochádzku.

Veľká väčšina rómskych respondentov nedokončila vyššie sekundárne vzdelanie. Priemerne 89 % Rómov vo veku 18 až 24 rokov, ktorí sa zúčastnili na prieskume, nedosiahlo vyššiu stredoškolskú kvalifikáciu v porovnaní s 38 % nerómskych obyvateľov žijúcich v okolí. Podiel Rómov, ktorí nedokončili vyššie sekundárne vzdelanie, bol najvyšší v Grécku, vo Francúzsku, v Portugalsku, Rumunsku a Španielsku, na úrovni viac ako 90 %.

Na druhej strane, z údajov vyplýva, že v priebehu času dochádza v **niektorých členských štátoch** k **pozitívnej zmene**. V Českej republike, Maďarsku a Taliansku, dosiahli napríklad Rómovia vo veku 18 až 24 rokov vyššie **miery dokončenia vyššieho sekundárneho vzdelania** ako Rómovia zo starších vekových skupín. Vo Francúzsku, v Grécku, Portugalsku a Španielsku však zostáva dokončenie vyššej strednej školy zriedkavé aj pre mladú vekovú skupinu (pod 10 %).

Stanovisko agentúry FRA

Členské štáty by mali zvážiť systematické sledovanie rizika predčasného ukončenia základných škôl, aby sa umožnili včasné intervencie. Školy by mali poskytovať ohrozeným deťom prispôsobenú podporu, a to z hľadiska pedagogickej pomoci, ako aj individuálneho poradenstva vrátane mimoškolských aktivít, ktoré deťom poskytujú príležitosti na rozšírenie znalostí. Zapojenie rómskych rodičov zmysluplným spôsobom do školských a vzdelávacích aktivít by takisto prispelo k riešeniu rizika predčasného ukončenia štúdia.

Členské štáty by mali venovať osobitnú pozornosť prechodu z primárneho na sekundárne vzdelávanie a z úrovní nižšieho sekundárneho vzdelávania na vyššie, keďže úspešné ukončenie strednej školy je predpokladom pre stabilné zamestnanie.

Členské štáty by mali zvážiť pozitívne stimuly, ako sú štipendiá, príspevky na ubytovanie (podpora na bývanie) a podpora na cestovné pre rómskych študentov, aby ich podnietili k prihláseniu sa na strednú školu a k jej dokončeniu. Kariérne poradenstvo, prispôsobená podpora pre úspešné absolvovanie nižšej strednej školy a príprava na vyššiu strednú školu by mali kladný vplyv na ochotu rómskych študentov uvažovať o pokračovaní vo vzdelávaní. Prispôsobené, individualizované mentorstvo na vyšších stredných školách by prispelo k zníženiu mier predčasného ukončenia štúdia. Vzory pozitívnych úloh môžu účinne a hmatateľne ilustrovať, ako môže vzdelanie zlepšiť životnú perspektívu.

Účasť na vzdelávaní a gramotnosť mladých

Rómovia vykazujú nízke miery gramotnosti. Približne 20 % rómskych respondentov vo veku od 16 rokov uviedlo, že nevie čítať a písať, v porovnaní s menej ako 1 % nerómskych obyvateľov žijúcich v okolí. Situácia je kritická v Grécku, kde polovica opýtaných Rómov uviedla, že sú negramotní, a značné úrovne negramotnosti sú zrejmé v Portugalsku (35 %), Rumunsku (31 %) a vo Francúzsku (25 %).

Podobne ako v prípade **vyššieho sekundárneho vzdelania,** v **gramotnosti sa zistilo určité zlepšenie**. Podiel negramotných Rómov je v najnižšej vekovej skupine (16 až 24 rokov) nižší vo väčšine členských štátov EÚ pokrytých prieskumom. Výnimky tvoria Grécko a Rumunsko, v ktorých je podiel negramotných mladých Rómov ešte vysoký a dosahuje 35 % a 22 %, ako aj Slovensko, na ktorom podiel zostal bezo zmeny na úrovni 5 %. Rozdiel medzi vekovými skupinami naznačuje zníženie negramotnosti v posledných rokoch.

Účasť na vzdelávaní sa tiež zlepšuje. V porovnaní so staršími generáciami navštevuje školu oveľa vyšší podiel mladých dospelých Rómov. Len 0 % až 4 % Rómov v skupine vo veku 16 až 24 rokov nenavštevovali školu v Maďarsku, na Slovensku, v Českej republike, Poľsku, Španielsku, Bulharsku a Taliansku (viac informácií sa nachádza v grafe 11 na s. 30). Podiel mladých Rómov bez skúseností s formálnym vzdelaním je značný vo Francúzsku (12 %), v Rumunsku (15 %) a Grécku (28 %). Z údajov takisto vyplýva zlepšenie v účasti rómskych žien na vzdelávaní. Ide o trend, ktorý je osobitne dôležitý pre budúce životné príležitosti dievčat.

Aj tak existujú **výrazné rozdiely medzi krajinami, pokiaľ ide o účasť na formálnom vzdelávaní**. Približne 17 % 16-ročných a starších rómskych respondentov nikdy nenavštevovalo školu v porovnaní s menej

ako 2 % nerómskych respondentov. Spomedzi osôb zaradených do prieskumu sa 44 % v Grécku, 32 % v Portugalsku a 24 % v Rumunsku a vo Francúzsku nikdy nezúčastňovalo na formálnom vzdelávaní. Tento podiel dosahuje 3 % v Maďarsku a 1 % v Českej republike a na Slovensku (viac informácií sa nachádza v grafe 10 na s. 29). Trendy v mierach predčasného ukončenia vzdelávania žien podľa vekovej skupiny sa v jednotlivých krajinách líšia, vyplýva z nich však, že dosiahnutý pokrok sa ešte môže zvrátiť.

Stanovisko agentúry FRA

Členské štáty by mali venovať osobitnú pozornosť inštitucionálnym alebo štrukturálnym prekážkam vo svojich systémoch vzdelávania, ktoré neprimerane ovplyvňujú marginalizované oblasti, v ktorých žijú Rómovia, rodové dôsledky, ako aj účinky geografickej internej mobility a uplatňovania voľného pohybu do iných členských štátov EÚ.

Členské štáty by mohli zvážiť diverzifikáciu odborného vzdelávania systémami odbornej prípravy na pracovisku, aby zjednodušili študentom vstup na trh práce a poskytli príležitosti na dosahovanie príjmov. Takto sa môžu znížiť miery nedokončenia vzdelávania, keďže študenti sa dozvedia, že vedomosti získané v škole sa zmenia na speňažiteľné zručnosti. Členské štáty by takisto mohli zvážiť využívanie fondov EÚ na zjednodušenie prístupu ku kvalitnému odbornému a vyššiemu sekundárnemu školskému vzdelávaniu v znevýhodnených regiónoch a oblastiach, v ktorých žije veľa Rómov.

Rovnaké zaobchádzanie vo vzdelávaní

V niekoľkých členských štátoch EÚ predstavujú **rómske deti väčšinu umiestňovanú do** špeciálny**ch škôl** a **vzdelávacích programov mimo štandardného vzdelávacieho systému**, aj keď nemajú evidentné ťažkosti s učením alebo zdravotné postihnutie. Podľa prieskumu priemerne údajne jedno z 10 detí navštevovalo špeciálnu školu alebo triedu, ktorá bola určená najmä pre Rómov, aj keď len na krátke obdobie. Segregácia v štandardnom vzdelávaní prevláda v Českej republike, Maďarsku, na Slovensku a v Grécku, kde 33 % až 58 % rómskych detí v škole navštevovalo triedu, v ktorej boli všetky deti rómske alebo väčšina detí rómska. Etnicky segregované školské prostredia boli netypické v Taliansku, Poľsku, Portugalsku a Španielsku.

Napriek týmto skutočnostiam je vnímaná diskriminácia v **oblasti vzdelávania u Rómov nízka.** Pokiaľ ide o diskrimináciu, ukázalo sa, že vzdelávanie patrí k najmenej zasiahnutým inštitucionálnym oblastiam. Približne 10 % respondentov, ktorí boli v kontakte s personálom vo vzdelávaní, sa cítilo za uplynulých 12 mesiacov diskriminovaných v porovnaní s 10 % v oblasti zdravia, 7 % na pracovisku, 23 % pri hľadaní si bývania a 24 % pri hľadaní si zamestnania. Tendencia nahlasovania prípadov diskriminácie je ešte nižšia, z čoho vyplýva, že Rómovia môžu vnímať nerovnaké zaobchádzanie ako normálne.

Navštevovanie segregovaných alebo zmiešaných škôl alebo tried v niektorých prípadoch súvisí s chudobou. Deti z domácností ohrozených chudobou – ktorých ekvivalentný príjem je nižší ako 60 % vnútroštátneho mediánu ekvivalentného disponibilného príjmu – v Českej republike, Maďarsku a v Grécku zvyčajnejšie častejšie študujú v etnicky segregovaných triedach alebo školách než nerómske deti z domácností ohrozených chudobou.

Stanovisko agentúry FRA

Segregácia vo vzdelávaní je predmetom osobitného záujmu so zreteľom na rovnaké zaobchádzanie. Členské štáty EÚ by mali zvážiť aspekty segregácie de facto, ktorá vyplýva z rezidenčnej segregácie alebo javu tzv. odlivu bielych. Členské štáty by preto mali zabezpečiť pomocou prísneho uplatňovania príslušných právnych predpisov a politík, aby školy zabezpečovali inkluzívne prostredie pre všetky deti bez ohľadu na ich etnický pôvod alebo zdravotné postihnutie. Členské štáty by mali zabezpečiť, aby mali orgány pre rovnosť náležité zdroje na monitorovanie ukončenia segregácie škôl a začlenenie detí do štandardných škôl. Európska komisia by mala zabezpečiť, aby sa fondy EÚ nepoužívali na udržiavanie týchto foriem segregácie na školách.

Členské štáty by mohli zvážiť monitorovanie a hodnotenie pokroku vo vzdelávaní na základe systematického zhromažďovania anonymných štatistických údajov rozdelených podľa etnického pôvodu, rodu a zdravotného postihnutia a zápisu, dochádzky a dosiahnutého vzdelania.

Členské štáty by takisto mohli zvážiť uskutočňovanie alebo zintenzívnenie osobitnej odbornej prípravy učiteľov a vzdelávacieho personálu, najmä pokiaľ ide o rovnaké zaobchádzanie s rómskymi deťmi.

Zlepšenie príležitostí v oblasti vzdelávania pre Rómov patrí do širšieho programu začlenenia a môže byť udržateľné, len ak sú v ňom zapojené rómske komunity a majoritné obyvateľstvo. Zbližovanie komunít je dôležité na prekonanie predsudkov a diskriminácie. Členské štáty by mali zvážiť podnietenie a financovanie miestnych orgánov a iných účastníkov, aby vyvinuli iniciatívy súdržnosti komunít, najmä v súvislosti so vzdelávaním.

1

Školská dochádzka školopovinných rómskych detí

Vo všetkých členských štátoch EÚ je povinných aspoň osem rokov formálneho vzdelávania pre všetky deti [21]. Tieto roky strávené v škole sa vnímajú ako minimum potrebné na nadobudnutie znalostí, zručností a postojov, ktoré sa považujú za potrebné pre osobné naplnenie a rozvoj, aktívne občianstvo, sociálne začlenenie a zamestnanosť [22]. Dieťa, ktoré nikdy nenavštevovalo alebo len krátko navštevovalo školu, nebude schopné nadobudnúť „[...] gramotnosť a iné základné zručnosti, znalosti a hodnoty potrebné na úplnú účasť v spoločnosti“ [23].

Rozsiahlym výskumom sa zdôrazňujú výhody povinného vzdelávania na úrovni jednotlivca, ako aj spoločnosti. V širokej škále analýz [24] sa zdôrazňuje, že predĺženie vzdelávania nad povinnú úroveň aj o jeden ďalší rok zvyšuje príjmy a pracovnú prestíž, ako aj mobilitu a zároveň znižuje pravdepodobnosť nezamestnanosti alebo žitia zo sociálnych dávok. Ukazovatele kvality života, ako je spokojnosť so životom, šťastie alebo subjektívne zdravie, sa takisto zvyšujú s počtom rokov strávených vzdelávaním[25]. Na spoločenskej úrovni sa v maďarskej štúdii o dlhodobých rozpočtových výhodách vzdelávania Rómov odhaduje, že návratnosť investícií do vzdelávania rómskych detí sa pohybuje v škále od 30 000 do 70 000 na jedného študenta [26]. Investovanie do vzdelávania Rómov by určite prospelo nielen jednotlivcom, ale aj spoločnosti ako celku.

Respondenti v prieskume uvádzali stupeň vzdelania, ktorý dosiahlo každé dieťa do 16 rokov v ich domácnosti počas školského roka 2010/2011. Respondenti mohli takisto uviesť, že dieťa „zatiaľ nenavštevuje školu“, „dočasne nenavštevuje školu alebo vynechalo rok“, „pracuje“ alebo „úplne prestalo navštevovať školu“. Tieto situácie boli v nasledujúcej analýze zhrnuté ako „nenavštevovanie školy“.

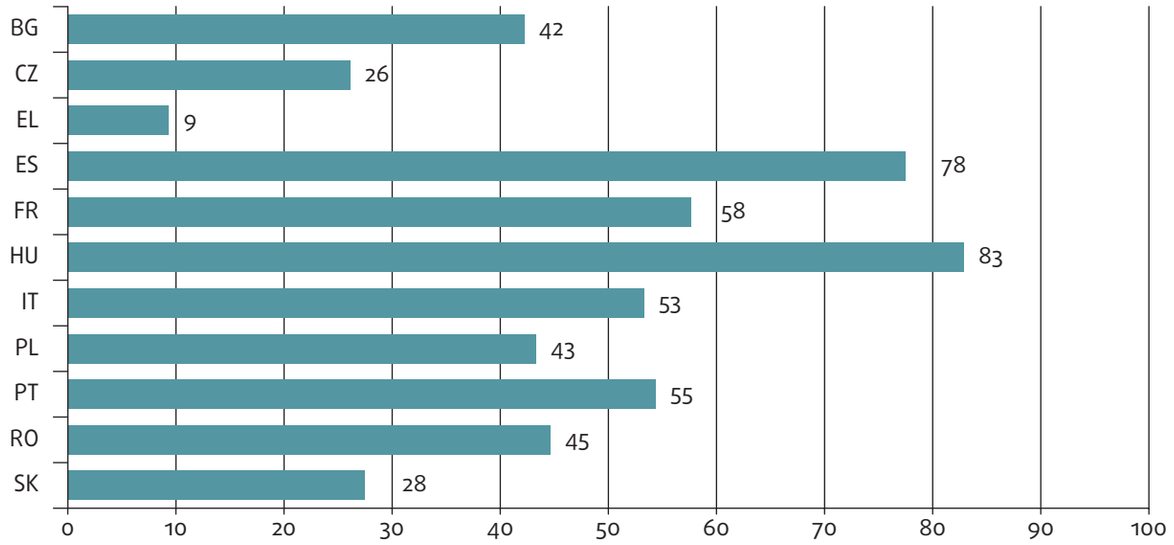
V ďalších oddieloch budú predstavené výsledky týkajúce sa školskej dochádzky školopovinných detí, príčiny nenavštevovania školy a možnej súvislosti medzi účasťou na vzdelávaní v ranom detstve a školskou dochádzkou v školopovinnom veku a neskôr.

1.1. Vzdelávanie v ranom detstve a jeho dôsledky

Vzdelávanie v ranom detstve predstavuje prvý kontakt so vzdelávacím systémom. Európska komisia vo svojom oznámení z roku 2011 v tejto veci uviedla, že „je vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve (VSRD) dôležitým základom úspešného celoživotného učenia sa, sociálnej integrácie, osobného rozvoja a neskoršej zamestnateľnosti“ [27]. Vzdelávanie v ranom detstve má v rámci EÚ rôzne formy, ale všetky členské štáty EÚ ponúkajú určitú formu programov pre deti v ranom detstve pred začatím povinnej školskej dochádzky, ktoré sú aspoň čiastočne financované z verejných zdrojov [28]. V nedávnejšom politickom dokumente Rady zameranom na Rómov bol uvedený prekvapujúci paradox: aj keď rómske deti môžu najviac získať z VSRD, v porovnaní s nerómskymi deťmi zaostávajú v zápise do predškolských inštitúcií. „Podiel účasti rómskych

[21] Európska komisia, Výkonná agentúra pre vzdelávanie, audiovizuálny sektor a kultúru (EACEA) (2011).
[22] Európsky parlament (2006).
[23] UNESCO (2000).
[24] Miskovic, M. (Ed.) (2013); Friedman, E., Kriglerová, E. G., Kubánová, M. a Slosiarik, M. (2009); Kertesi, G. a Kézdi, G. (2011); Liégeois, J.-P. (1998); O'Higgins, N. a Ivanov, A. (2006).
[25] Oreopoulos, P. a Salvanes, K.G. (2011).
[26] Kertesi, G. a Kézdi, G. (2006).
[27] Európska komisia (2011b).
[28] EACEA (2009).

Graf 1: Rómske deti vo veku od 4 rokov do začiatku povinného základného vzdelávania navštevujúce predškolskú prípravu alebo materskú školu v roku 2010/2011, podľa jednotlivých členských štátov EÚ (v %)

Otázka: *B9. Aký stupeň školy navštevuje on/ ona v tomto školskom roku (V LETE SA PÝTAJTE: predchádzajúcom)?*

Poznámky: *Referenčná skupina: Všetky deti v rómskych a nerómskych domácnostiach zaradených do prieskumu vo veku od štyroch do veku šesť alebo sedem rokov, v závislosti od veku, v ktorom sa začína povinná školská dochádzka v členskom štáte, ktoré ešte nezačali základnú školu. V Bulharsku, Maďarsku, Poľsku a Rumunsku sa začína povinná školská dochádzka vo veku 7 rokov, v ostatných členských štátoch EÚ vo veku 6 rokov.*

Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

detí na VSRD je všeobecne významne nižší než je to v prípade pôvodného obyvateľstva a rozšírenie týchto príležitostí je kľúčovou výzvou politiky v rámci celej EÚ. VSRD môže hrať kľúčovú úlohu pri prekonávaní znevýhodnenia rómskych detí v oblasti vzdelávania“ [29].

EÚ a Svetová banka vydali správu o Rómoch vo VSRD [30], v ktorej sa zdôrazňuje význam vzdelávania v ranom detstve a jeho výhody pre deti zo sociálne znevýhodnených a marginalizovaných rodín, ktorým často chýba schopnosť poskytnúť svojim malým deťom fyzické a kognitívne vstupy, ktoré sú nevyhnutné pre ďalšiu úspešnú účasť na vzdelávaní.

Na základe výsledkov prieskumu sa potvrdzuje kladný vplyv vzdelávania v ranom detstve na následnú školskú dochádzku. Respondenti dostali otázku, či deti vo veku 15 rokov a menej v ich domácnosti v súčasnosti navštevujú predškolskú prípravu alebo či ju navštevovali v minulosti.

Predškolská dochádzka je najvyššia v Maďarsku a Španielsku, kde približne 80 % rómskych detí vo veku od 4 rokov do veku začiatku povinného základného vzdelávania v školskom roku 2010/2011 navštevovalo predškolskú prípravu alebo materskú školu (graf 1). Naopak, len 9 % rómskych detí v tejto vekovej skupine navštevovalo predškolskú prípravu v Grécku a menej ako 30 % v Českej republike a na Slovensku.

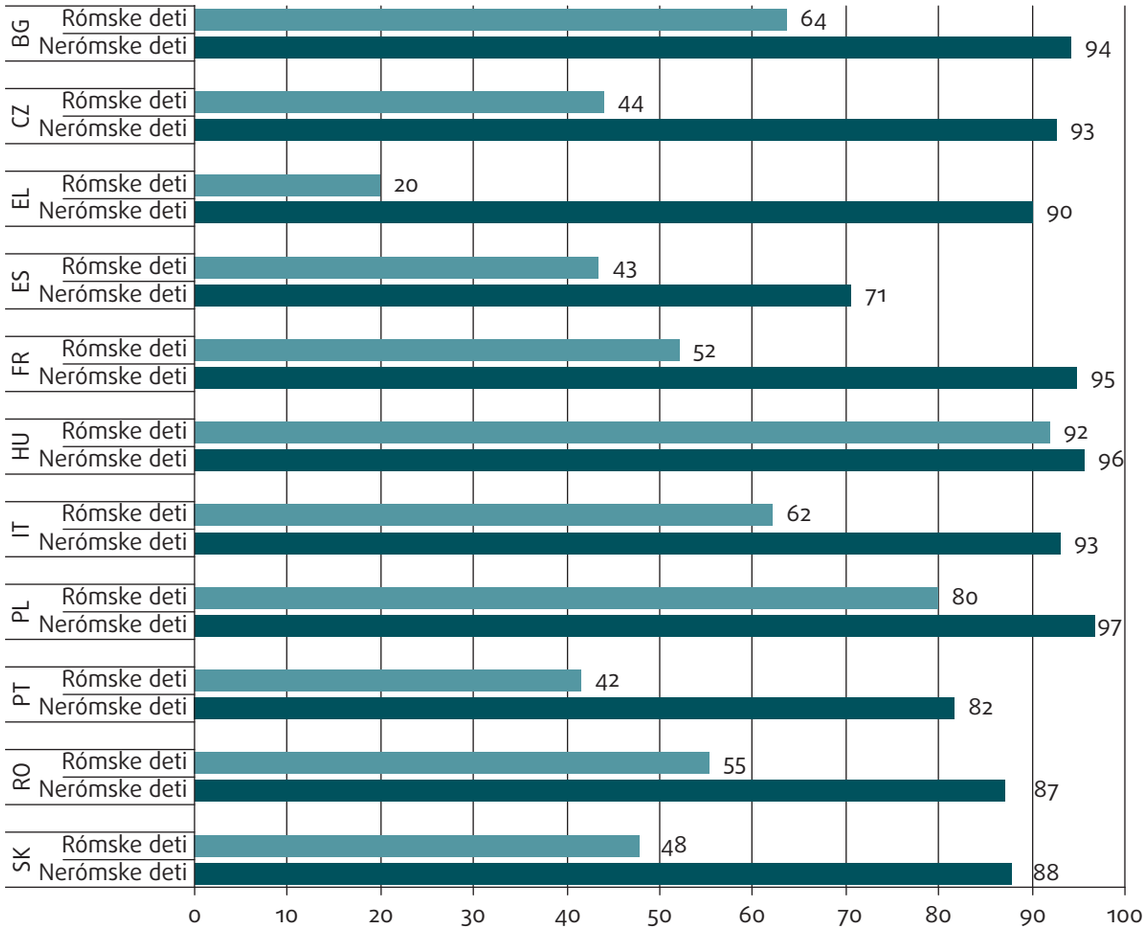
V čase prieskumu Rómovia zaostávali aj v účasti na predškolskej dochádzke detí vo veku 6 až 15 rokov, ale s významnými rozdielmi v jednotlivých krajinách (graf 2). Rómske deti majú najmenej skúseností s predškolskou dochádzkou v Grécku (20 %). Rozdiel medzi rómskym a nerómskym obyvateľstvom je takisto najväčší v Grécku (70 percentuálnych bodov) a v iných krajinách je v rozpätí od 17 do 50 percentuálnych bodov.

Maďarsko má najvyššie miery rómskych detí so skúsenosťami s predškolskou dochádzkou (92 %). V Maďarsku je posledný rok materskej školy povinný pre všetky deti a sociálne znevýhodnené deti sú prioritne zapisované, pričom nedávno sa dochádzka materskej školy stala povinnou pre sociálne znevýhodnené deti od troch rokov.

Takmer vo všetkých členských štátoch EÚ má navštevovanie predškolskej prípravy kladný vplyv na účasť detí v škole. V siedmich krajinách väčšina detí v školopovinnom veku, ktoré v súčasnosti chodia do školy, mala predchádzajúcu skúsenosť s predškolskou prípravou. Naopak, len malý podiel rómskych detí v školopovinnom veku, ktoré v súčasnosti nechodia do školy (z rôznych príčin), malo skúsenosť s predškolskou

[29] Európska komisia (2011b).
[30] Svetová banka (2012).

Graf 2: Rómske a nerómske deti vo veku 6 až 15 rokov so skúsenosťami s predškolskou prípravou, podľa jednotlivých členských štátov EÚ (v %)

Otázka: *B9. Aký stupeň školy navštevuje on/ona v tomto školskom roku (V LETE SA PÝTAJTE: predchádzajúcom)?*
B14. Navštevoval on/ona niekedy materskú školu alebo predškolskú prípravu?
Poznámka: *Referenčná skupina: Všetky deti v rómskych a nerómskych domácnostiach zapojených do prieskumu vo veku 6 až 15 rokov.*
Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

prípravou (graf 3). Rozdiely sú štatisticky významné [31] vo všetkých krajinách okrem Španielska. V Španielsku výsledky prieskumu neumožňujú jasné rozlíšenie medzi tými, ktorí v súčasnosti chodia do školy, a tými, ktorí nie, z hľadiska možného vplyvu ich predchádzajúcej predškolskej prípravy – 44 % z tých, ktorí v súčasnosti chodia do školy, chodilo do predškolského zariadenia, v porovnaní s 36 %, ktorí v súčasnosti nechodia do školy, ale chodili do predškolskej prípravy. Z údajov prieskumu vychádza Maďarsko ako jasný príklad s viditeľným účinkom vzdelávania v ranom detstve na školskú dochádzku. Až 94 % školopovinných rómskych detí, ktoré v súčasnosti chodia do školy, navštevovalo predtým predškolskú prípravu (mali skúsenosť s predškolskou prípravou). Zároveň len 15 % rómskych detí v rovnakom veku v Maďarsku, ktoré v súčasnosti nechodia do školy, predtým malo skúsenosť s predškolskou prípravou.

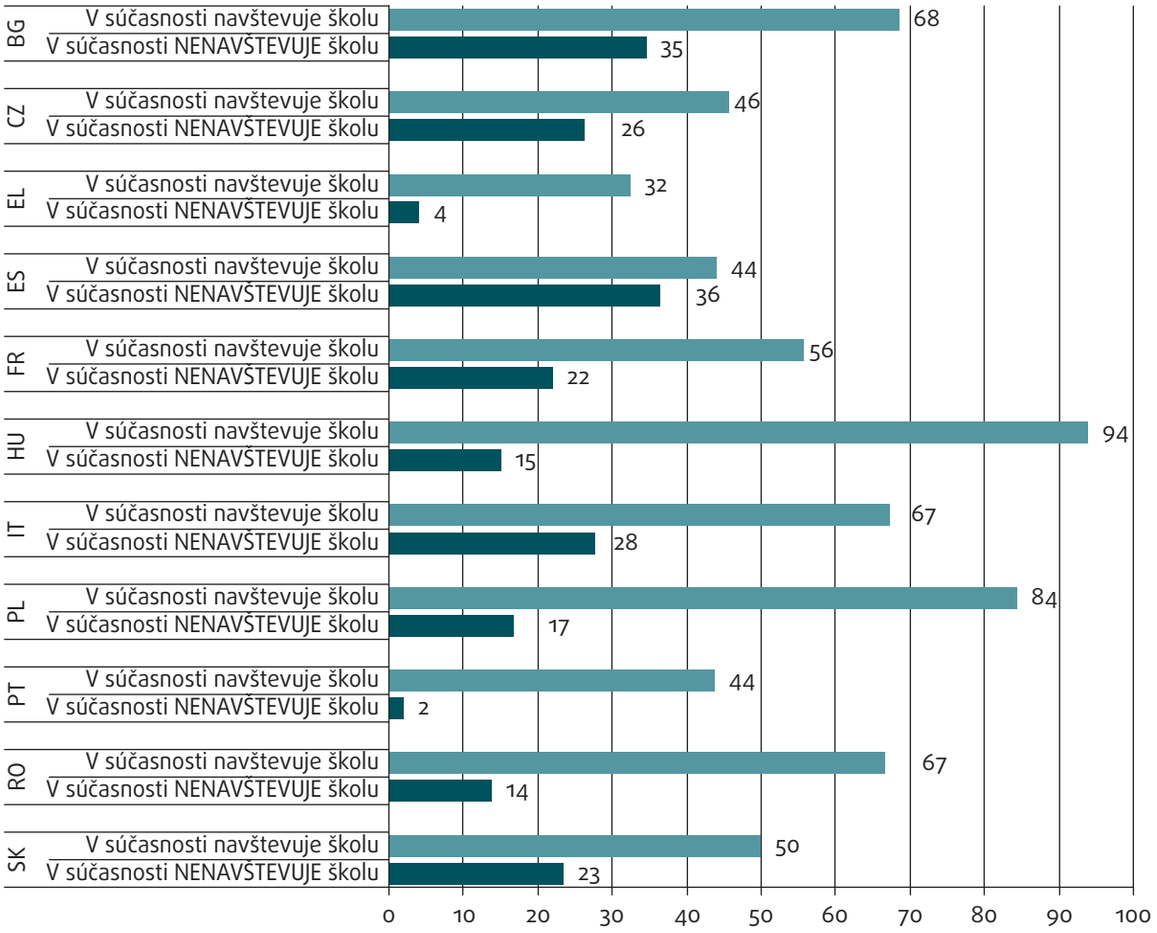
1.2. Miery školskej dochádzky

Z prieskumu vyplynulo, že v porovnaní s nerómskymi vrstovníkmi sú rómske deti viac vystavené riziku nedokončenia vzdelávania pred dosiahnutím veku ukončenia povinnej školskej dochádzky bez získania základných zručností potrebných na dosiahnutie úplnej účasti v spoločnosti. V priemere 14 % rómskych detí zaradených do prieskumu neplnilo povinnú školskú dochádzku, na rozdiel od 3 % nerómskych detí. Grécko vyčnieva s mimoriadne vysokou mierou neúčasti: 43 % rómskych školopovinných detí nenavštevuje školu.

V akademickej literatúre sa upozorňuje na niekoľko viacrozmerných faktorov, ktoré zapríčiňujú vysoké miery rómskych detí nenavštevujúcich školu.

[31] Štatisticky významné výsledky sú identifikované na základe výsledkov štatistického testu. V tejto analýze sa štatistická významnosť testovala sledovaním intervalov s 95 % mierou istoty alebo chi-kvadrátovými testami s úrovňou významnosti 0,05.

Graf 3: Plnenie alebo neplnenie povinnej školskej dochádzky rómskymi školopovinnými deťmi so skúsenosťou s predškolskou prípravou, podľa jednotlivých členských štátov EÚ (v %)

Otázka: *Predškolské skúsenosti:*
B14. Navštevoval on/ona niekedy materskú školu alebo predškolskú prípravu?
B9. Aký stupeň školy navštevuje on/ ona v tomto školskom roku (V LETE SA PÝTAJTE: predchádzajúcom)?
V súčasnosti nenavštevuje školu:
B9. Aký stupeň školy navštevuje on/ona v tomto školskom roku (V LETE SA PÝTAJTE: predchádzajúcom)? 01 zatiaľ nenavštevuje školu; 06 dočasne nenavštevuje školu/vynechal rok; 07 úplne prestal(-a) navštevovať školu; 08 pracuje.

Poznámka: *Referenčná skupina: Všetky školopovinné deti v rómskych domácnostiach zaradených do prieskumu do 15 rokov.*

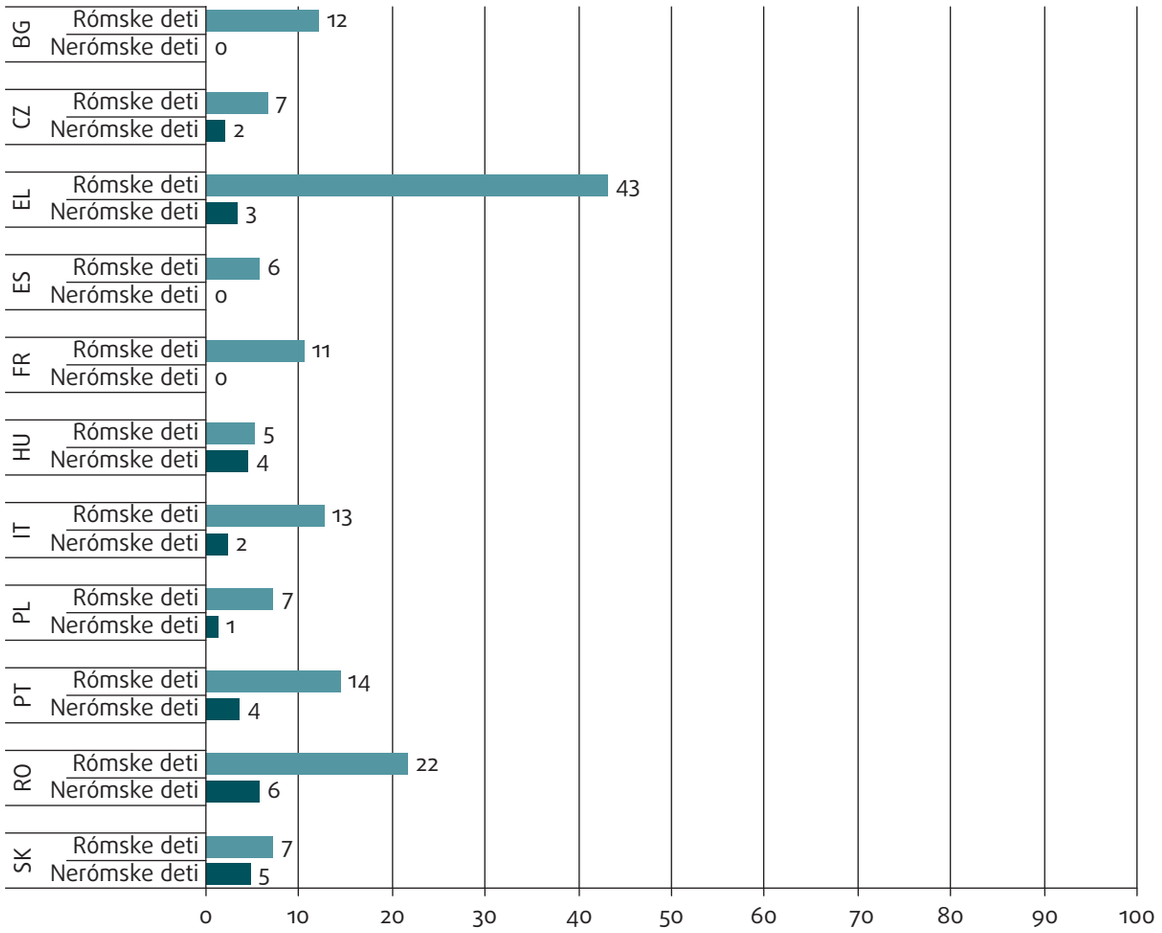
Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

Tieto faktory sú stimulmi, ako aj výsledkami iných sociálno-ekonomických deprivácií, ktorým Rómovia čelia. Navzájom sa posilňujú a tvoria dve skupiny: jedna súvisí so situáciou rómskych rodín a sociálno-ekonomickým prostredím, v ktorom žijú, a druhá sa týka špeciálnych škôl, ktoré deti navštevujú alebo ku ktorým nemajú prístup. Prvá skupina zahŕňa faktory, ktoré všeobecne súvisia so stavom chudoby (finančné ťažkosti rodín a súvisiaca detská práca), zlý zdravotný stav, skoré manželstvo a narodenie dieťaťa, chýbajúci základný priestor doma, kde sa deti pripravujú do školy. Druhá skupina zahŕňa vzdialenosť od základnej vzdelávacej infraštruktúry, obmedzený prístup ku školám najmä nad rámec základnej školy a vysokú mieru neodôvodneného smerovania rómskych detí do špeciálneho vzdelávania. Všetky tieto faktory majú vplyv na neskorý začiatok školskej dochádzky, nepravidelnú účasť a neprimerané výsledky na základnej škole, čo sťažuje prechod z primárneho do sekundárneho vzdelávania. Okrem toho zhoršuje situáciu vysoká geografická mobilita rómskeho obyvateľstva v niektorých krajinách [32].

Z výsledkov výskumu vyplýva, že niektoré členské štáty EÚ sú ďaleko od dosiahnutia cieľa rámca EÚ pre vnútroštátne stratégie integrácie Rómov v oblasti vzdelávania, ktorého cieľom je zabezpečiť, aby rómske deti dokončili aspoň základnú školu. Ako sa

[32] Brüggemann, C. (2012); Hoelscher, P., Regionálny úrad UNICEF pre strednú a východnú Európu/SNŠ (2007); Rómsky vzdelávací fond (2012a); Európske centrum pre práva Rómov (ERRC) (2008); Európske centrum pre práva Rómov (1999); Európske centrum pre práva Rómov (2004); Rozvojový program Organizácie Spojených národov (2002); Kertesi, G. a Kézdi, G., Rómsky vzdelávací fond (2013); Ivasiuc, A. (2010); Rómsky vzdelávací fond (2012b); Szalai, J. a Schiff, C. (2014).

Graf 4: Rómske a nerómske deti v školopovinnom veku nenavštevujúce školu v školskom roku 2010/2011, podľa jednotlivých členských štátov EÚ (v %)

Otázka: ***Pre menej ako 16-ročných:*** *B9. Aký stupeň školy navštevuje on/ona v tomto školskom roku (V LETE SA PÝTAJTE: predchádzajúcom)? 01 zatiaľ nenavštevuje školu; 06 dočasne nenavštevuje školu/vynechal rok; 07 úplne prestal(-a) navštevovať školu; 08 pracuje.* ***Pre osoby od 16 rokov v prípade, že povinná školská dochádzka trvá dlhšie než do 16 rokov:*** *A10. Ako by ste opísali jeho/jej súčasnú situáciu ohľadom práce? Všetky kategórie odpovedí okrem: 11 v škole/študent; 12 odborná/učňovská príprava.*

Poznámka: *Referenčná skupina: Všetky deti v školopovinnom veku v rómskych a nerómskych domácnostiach zaradených do prieskumu.*

Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

uvádza v najnovšom oznámení Európskej komisie o vnútroštátnych stratégiách integrácie Rómov, neboli vytvorené predpoklady na dosiahnutie tohto cieľa. Zatiaľ čo základné vzdelanie je povinné vo všetkých členských štátoch, z výsledkov prieskumu vyplýva, že medzi členskými štátmi existujú významné rozdiely, pokiaľ ide o podiel rómskych detí neplniacich povinnú školskú dochádzku (graf 4). Grécko a Rumunsko majú najvyššie miery rómskych detí neplniacich povinnú školskú dochádzku a ich úrovne dosahujú 43 % a 22 %. V ostatných členských štátoch EÚ existuje jasný model: s výnimkou Španielska dosahuje podiel rómskych detí v juhozápadných európskych krajinách (Francúzsko, Taliansko, Portugalsko), ktoré nie sú v procese povinnej školskej dochádzky, 10 % až 15 %, zatiaľ čo v krajinách strednej a východnej Európy (Maďarsko, Česká republika, Slovensko a Poľsko) a v Španielsku je táto miera 5 % až 7 %. Rozdiely v povinnej školskej dochádzke medzi rómskymi a nerómskymi deťmi sú štatisticky významné vo všetkých členských štátoch s výnimkou Maďarska a Slovenska. Súbor údajov Rozvojového programu OSN potvrdzuje tieto zistenia: najmenšie etnické rozdiely v školskej dochádzke boli zaznamenané v Maďarsku a na Slovensku [33]. Najväčší rozdiel medzi rómskym a nerómskym obyvateľstvom v povinnej školskej dochádzke existuje v Grécku (40 percentuálnych bodov) a Rumunsku (16 percentuálnych bodov), ale v Bulharsku, vo Francúzsku, v Taliansku a Portugalsku takisto presahuje 10 percentuálnych bodov.

Agentúra FRA nezistila náznak významných rodových rozdielov v povinnej školskej dochádzke rómskych detí. Najväčšie rozdiely boli zaznamenané v Grécku (päť percentuálnych bodov) a Portugalsku (sedem percentuálnych bodov), pričom na povinnej školskej dochádzke sa nezúčastňovalo mierne viac dievčat ako

[33] Brüggemann, C. (2012).

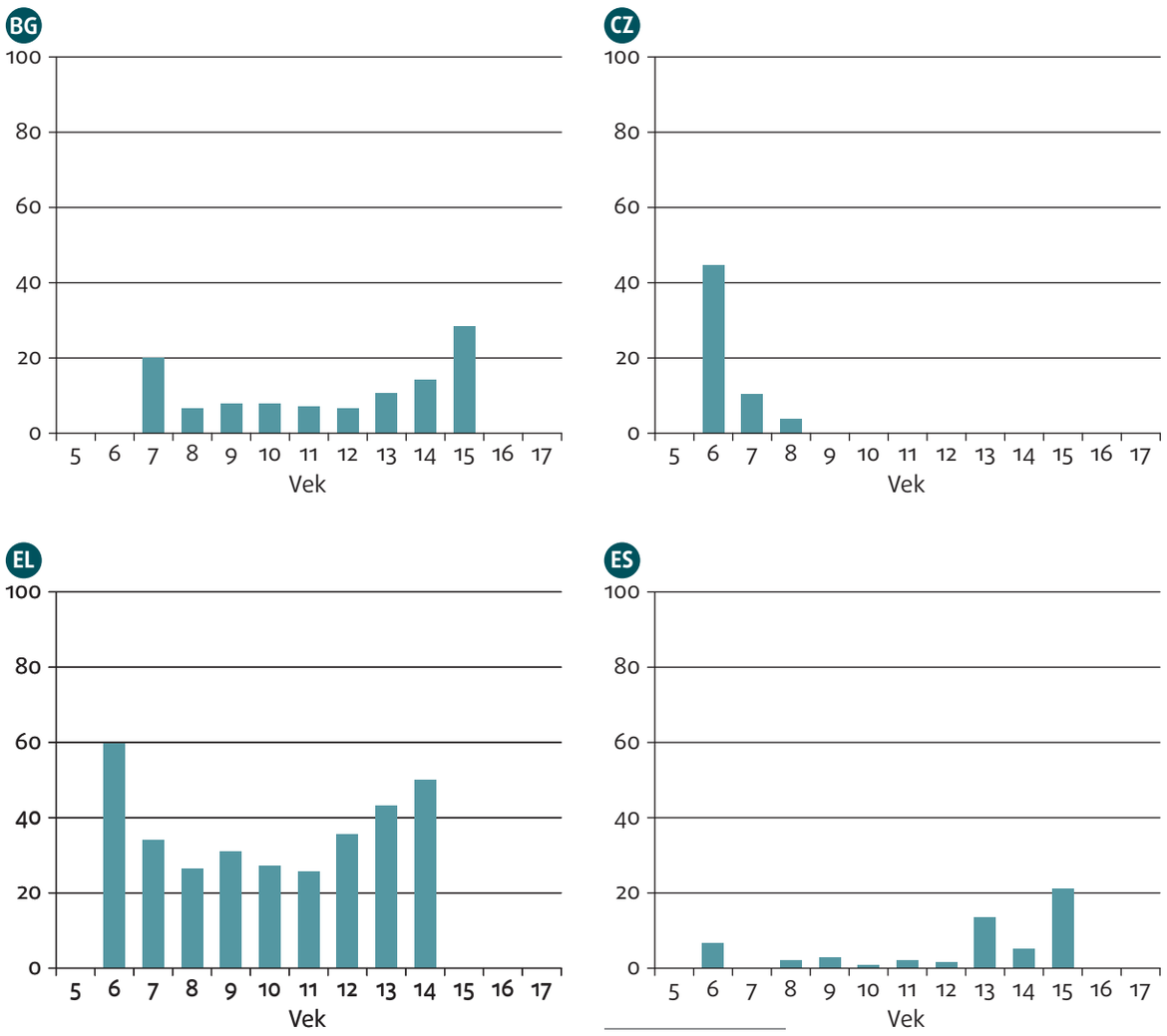
chlapcov. Naopak, na Slovensku (päť percentuálnych bodov) školu nenavštevovalo mierne viac chlapcov ako dievčat.

1.3. Veková štruktúra neúčasti rómskych detí

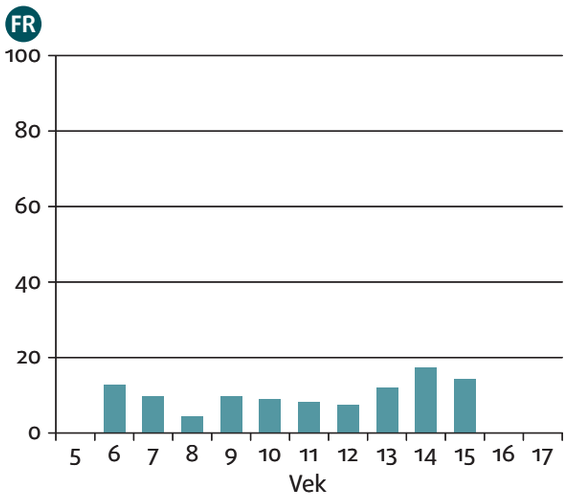
Vekové rozdelenie detí, ktorých vek patrí do právne vymedzeného školopovinného veku, ale ktoré nenavštevujú školu, je ukazovateľom štruktúry a závažnosti problému neúčasti Rómov. Z grafu 5 vyplýva, že okrem vyšších podielov na začiatku a na konci vzdelávacieho procesu pomerne veľký podiel Rómov nenavštevuje školu vo všetkých vekových kategóriách najmä v Grécku, v ktorom platí, že aj keď sa povinné vzdelávanie začína vo veku šiestich rokov, 60 % 6-ročných detí v rómskych domácnostiach, na ktoré sa prieskum vzťahoval, údajne nenavštevovalo školu.

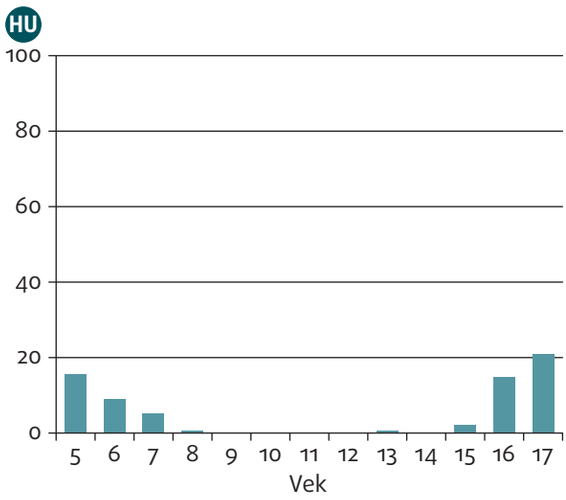
Podiel gréckych rómskych detí v školopovinnom veku, ktoré nenavštevujú školu, je veľmi vysoký vo všetkých vekových skupinách, aj keď je najvyšší na dvoch koncoch vekového spektra: jedna tretina 7-ročných; 26 % až 31 % 8- až 11-ročných; 36 % 12-ročných a 43 % 13-ročných detí nenavštevuje školu. V prieskume sa nezískali dostatočné informácie o možných príčinách vysokej miery neúčasti rómskych detí v Grécku, ale niekoľko [34] väčšinou antropologických výskumných projektov o Rómoch nasvedčuje tomu, že existuje viacero príčin znevýhodnenej situácie v oblasti vzdelávania. Niektoré z nich môžu súvisieť s geografickou izoláciou, niektoré so životom v segregovaných chatrčiach na predmestiach väčších miest. Mnohí z tých, ktorí chodia do školy, študujú v podštandardných segregovaných školách alebo triedach a sú zriedkavo podnecovaní k tomu, aby pokračovali vo vzdelávaní. Zdá sa, že grécky štát opomína dôležitosť sociálnej integrácie Rómov a úlohy vzdelávania v tomto procese [35].

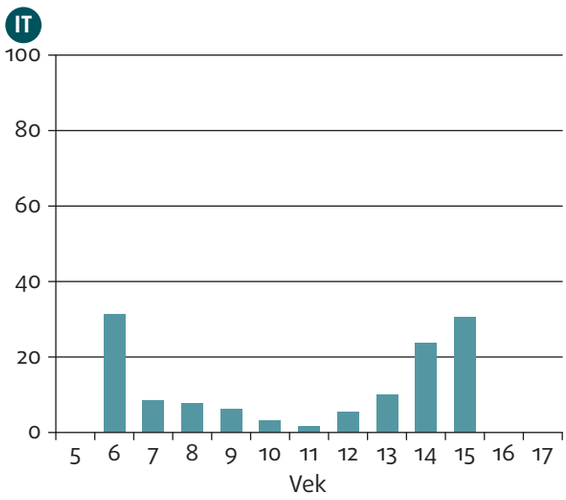
Graf 5: Rómske deti v školopovinnom veku, ktoré nenavštevujú školu, podľa jednotlivých členských štátov EÚ (v %)

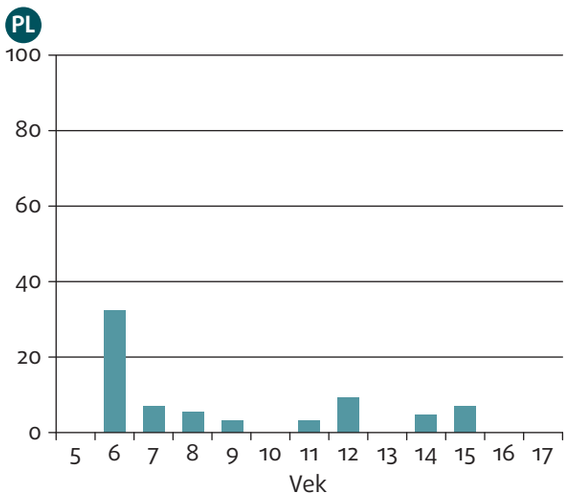

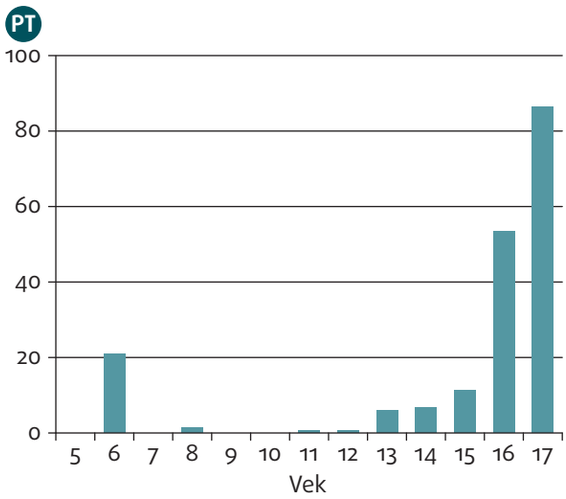
[34] Lydaki, A. (1997); Rinne, C. (2002).
[35] Národná komisia pre ľudské práva Gréckej republiky (2011).

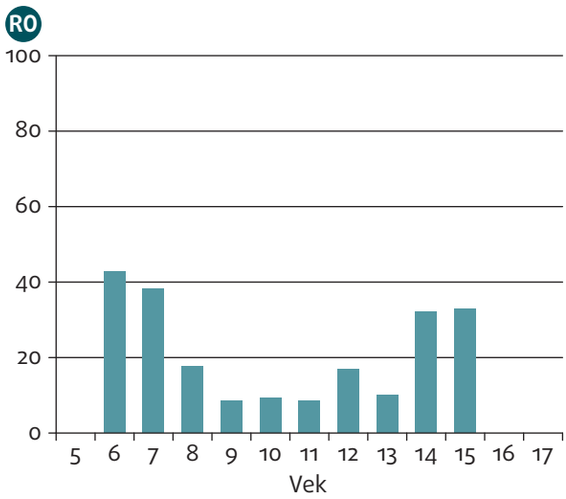

FR
100
80
60
40
20
0
5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17
Vek

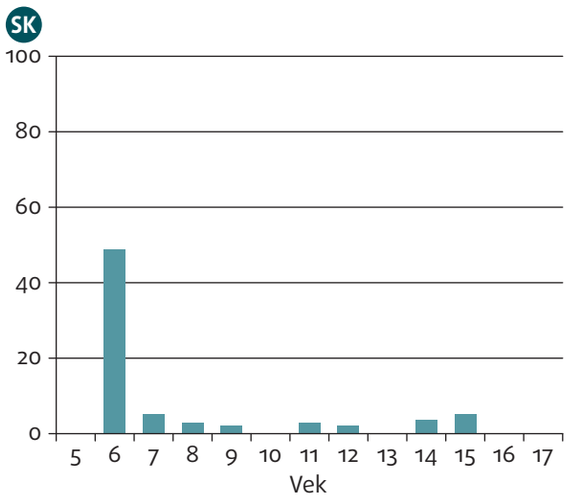

HU
100
80
60
40
20
0
5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17
Vek

IT
100
80
60
40
20
0
5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17
Vek

PL
100
80
60
40
20
0
5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17
Vek

PT
100
80
60
40
20
0
5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17
Vek

RO
100
80
60
40
20
0
5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17
Vek

Otázky: ***Pre menej ako 16-ročných:*** *B9. Aký stupeň školy navštevuje on/ona v tomto školskom roku (V LETE SA PÝTAJTE: predchádzajúcom)? 01 zatiaľ nenavštevuje školu; 06 dočasne nenavštevuje školu/vynechal rok; 07 úplne prestal(-a) navštevovať školu; 08 pracuje.* ***Pre osoby od 16 rokov v prípade, že povinná školská dochádzka trvá dlhšie než do 16 rokov:*** *A10. Ako by ste opísali jeho/jej súčasnú situáciu ohľadom práce? Všetky kategórie odpovedí okrem: 11 v škole/študent; 12 odborná/učňovská príprava.*

Poznámka: *Referenčná skupina: Všetky deti v školopovinnom veku v rómskych domácnostiach zaradených do prieskumu.*

Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

1.4. Dôvody neúčasti na povinnom vzdelávaní

V staršom hĺbkovom prieskume v Rumunsku sa zistilo, že k vysokým mieram nedokončenia vzdelania a neúčasti Rómov vedie kombinácia inštitucionálnych a štrukturálnych faktorov zakotvených v systéme vzdelávania [36]. Tieto faktory môžu byť relevantné aj pre iné krajiny. Zahŕňajú slabú infraštruktúru a nedostatočné zariadenia, geografickú vzdialenosť ku školám a chýbajúce prostriedky verejnej dopravy, všeobecné problémy, ktoré neprimerane ovplyvňujú marginalizované vidiecke oblasti, v ktorých bývajú mnohí Rómovia. Okrem inštitucionálnych príčin brzdia školskú dochádzku rómskych detí individuálne charakteristiky, ako sú jazykové a komunikačné problémy, nízka dôvera v školy, skoré manželstvo a narodenie dieťaťa alebo nevyhnutnosť prispievať k príjmom domácnosti. Tieto príčiny často zhoršujú štýly vyučovania alebo učebné plány, ktoré nekorešpondujú so skúsenosťami rómskych detí z reálneho života, predsudky učiteľov alebo nízka motivácia, alebo segregácia.

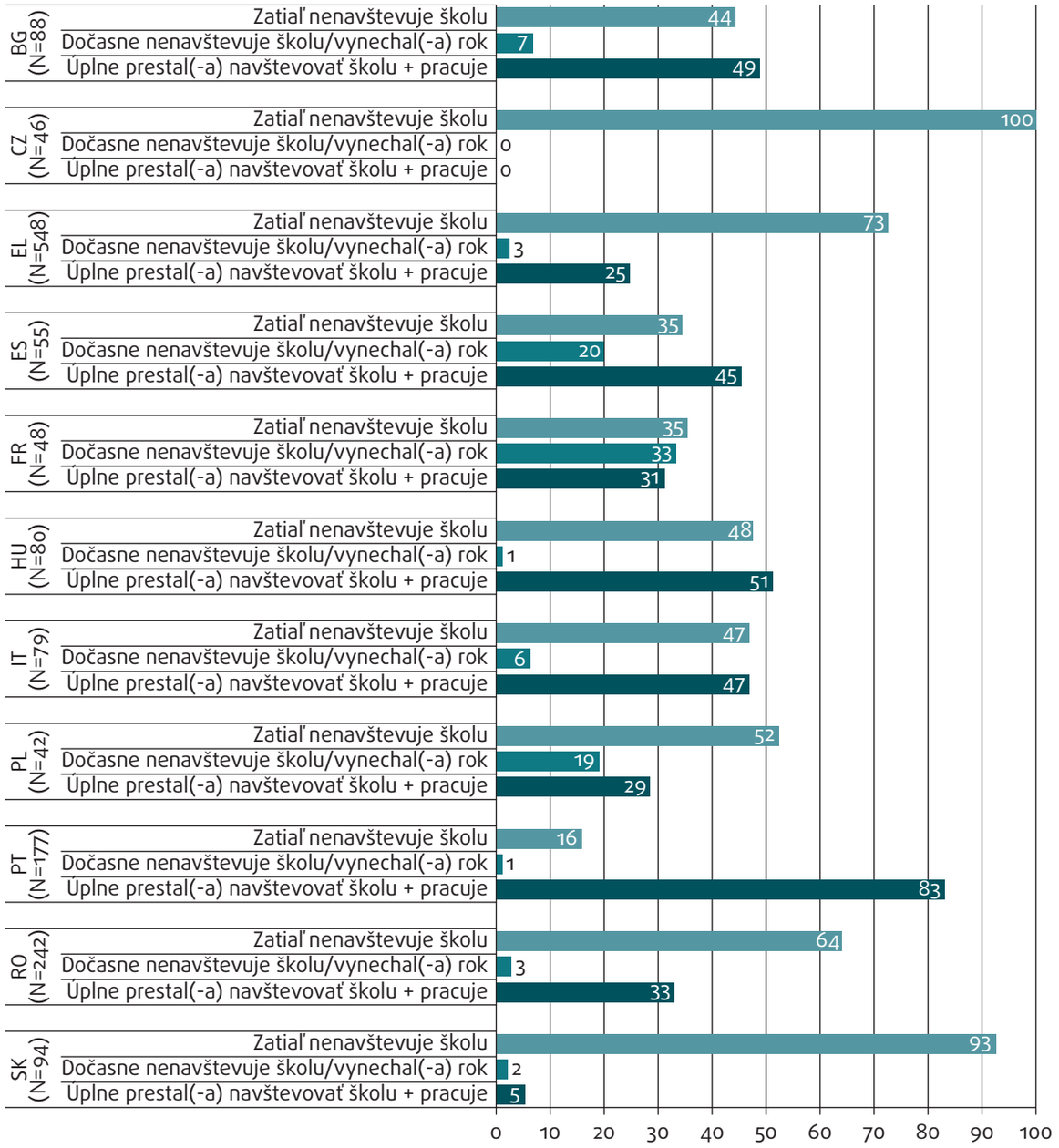
Pri otázke, prečo sa deti v školopovinnom veku v domácnosti nezúčastňujú na povinnom vzdelávaní, si respondenti mohli vybrať z týchto možností: „zatiaľ nenavštevuje školu“, „úplne prestal(-a) navštevovať školu“, „deti pracujú“ alebo „dočasne nenavštevuje školu/vynechal(-a) rok“. Možnosť „zatiaľ nenavštevuje školu“ znamená, že dosiahli školopovinný vek, ale rodičia ich ešte nezapísali. Deti, ktoré boli údajne „pracujúce“ sa považovali za deti, ktoré sa prestali vzdelávať. Vo všetkých členských štátoch EÚ menej ako 2 % všetkých rómskych detí nenavštevovali školu, pretože údajne pracovali. Kategória „dočasne nenavštevuje školu alebo vynechal(-a) rok“ zahŕňa deti, ktoré zameškali školský rok z dôvodu ochorenia, presťahovania, finančných problémov alebo iných príčin. Ktorákoľvek z týchto odpovedí bola chápaná ako neúčasť.

Voľba jednej z možností týkajúcich sa neúčasti je len prvým krokom k vysvetleniu príčinných faktorov. U detí v školopovinnom veku, ktoré nenavštevujú školu, sa dajú rozlíšiť tri hlavné príčiny: neskorý začiatok školskej dochádzky (59 %), nepravidelná školská dochádzka (5 %) a predčasné ukončenie vzdelávania (36 %). Tieto kategórie sa do určitej miery prekrývajú, ale je ťažké prísne rozlišovať príčiny od tzv. výsledkov neúčasti. Predčasné ukončenie môže byť konečným výsledkom neskorého začiatku vzdelávania alebo nepravidelnej školskej dochádzky, ale môže byť použité aj ako príčina nenavštevovania školy. Tieto typy príčin tvoria vzory špecifické pre krajinu.

Zdá sa, že vo väčšine členských štátov EÚ je neskorý začiatok hlavnou príčinou neúčasti na povinnej školskej dochádzke. V Českej republike a na Slovensku sa javí ako jediná príčina. Je potrebný ďalší výskum na preskúmanie dôvodov oneskoreného začiatku povinnej školskej dochádzky, najmä pokiaľ ide o chýbajúce predškolské skúsenosti a existenciu prijímacích kritérií, ako sú skúšky zrelosti, ktoré môžu mať neprimeraný vplyv na Rómov.

[36] Fleck, G. a Rughinis, C. (2008).

Graf 6: Príčiny neúčasti školopovinných rómskych detí vo vzdelávaní, podľa jednotlivých členských štátov EÚ (v %)

Otázky: ***Pre menej ako 16-ročných:*** *B9. Aký stupeň školy navštevoval(-a) v tomto školskom roku? 01 zatiaľ nenavštevuje školu; 06 dočasne nenavštevuje školu/vynechal(-a) rok; 07 úplne prestal(-a) navštevovať školu; 08 pracuje.*

Pre deti vo veku 16 rokov a viac v krajinách, v ktorých je vek povinného vzdelávania vyšší ako 16 rokov: *A10. Ako by ste opísali jeho/jej súčasnú situáciu ohľadom práce? Všetky kategórie odpovedí okrem: 11 v škole/študent; 12 odborná/učňovská príprava.*

Poznámky: *V niektorých prípadoch môže zo zaokrúhľovania vyplynúť malý rozdiel +/– jeden percentuálny bod v percentách uvedených v texte (napr. percento detí, ktoré zatiaľ nenavštevujú školu) na rozdiel od výsledku, ktorý by sa dosiahol sčítaním výsledkov jednotlivých kategórií odpovedí tak, ako sú uvedené v tabuľkách a grafoch (to znamená sčítanie percent detí, ktoré zatiaľ nenavštevujú školu, a percenta detí, ktoré dočasne nenavštevujú školu, a percenta detí, ktoré predčasne skončili štúdium). Referenčná skupina: Všetky školopovinné deti* ***v*** *rómskych domácnostiach zaradených do prieskumu, ktoré v súčasnosti nenavštevujú školu.*

Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

1.5. Nepravidelná školská dochádzka

Priemerne 5 % rómskych detí nezúčastňujúcich sa na povinnom vzdelávaní podľa údajov vynechalo rok alebo dočasne nenavštevuje školu. Vyskytli sa značné rozdiely medzi krajinami, pričom 20 % rómskych detí sa nezúčastňuje na povinnom vzdelávaní v Poľsku a Španielsku. Vo Francúzsku dosahuje toto číslo približne 33 %, čo možno vysvetliť mobilným životným štýlom *gens du voyage* a inými faktormi, ako je

negatívne vnímanie vzdelávacích inštitúcií zo strany rodičov a nízka hodnota kladená na zručnosti nad rámec čítania a písania [37].

Neskorý začiatok vzdelávania a nepravidelná školská dochádzka prispievajú k mieram predčasného ukončenia štúdia, ktoré sú vysoké v prípade rómskych detí vo väčšine členských štátov EÚ zapojených do prieskumu. Portugalsko (83 %) a Maďarsko (51 %) zaznamenali najvyšší podiel Rómov, ktorí predčasne ukončili štúdium ešte počas povinného vzdelávania. Úlohu môžu zohrávať aj iné faktory, ktoré nesúvisia so samotným vzdelávacím systémom, ako sú skoré manželstvá alebo kolísanie dopytu po nekvalifikovanej pracovnej sile v určitých odvetviach, ako je stavebníctvo. V Portugalsku a Maďarsku je povinné vzdelávanie o dva až tri roky dlhšie než v iných krajinách a končí sa až vo veku 18 rokov, čo môže byť ďalší faktor ovplyvňujúci miery predčasného ukončenia štúdia [38]. Predčasné ukončenie štúdia je takisto uvedené ako dôležitá príčina neúčasti na vzdelávaní v Bulharsku, Taliansku a Španielsku, kde 45 % až 50 % detí prestane navštevovať školu pred koncom povinného vzdelávania.

Analýzami údajov podľa vekových skupín a príčin neúčasti sa odhaľujú dôležité rozdiely medzi jednotlivými krajinami. V Bulharsku, Grécku a Rumunsku deti každého veku neplnia povinnú školskú dochádzku s vrcholmi na začiatku a na konci školopovinného veku. V týchto krajinách sa „zatiaľ nenavštevuje školu" netýka len prvých dvoch rokov povinného vzdelávania a k predčasnému ukončeniu nedochádza len v posledných dvoch rokoch. V Maďarsku, Taliansku, Portugalsku a Španielsku sa neskorý začiatok a predčasné ukončenie týka len prvých a posledných dvoch rokov povinného vzdelávania. K predčasnému ukončeniu dochádza väčšinou v bode prechodu medzi dvomi typmi škôl: v Portugalsku predčasne ukončí školu 83 % detí najmä vo veku 16 a 17 rokov. Francúzsko je osobitný prípad, keďže bolo uvedené, že rómske deti sa nezúčastňujú na povinnom vzdelávaní vo všetkých vekových kategóriách. Príčiny sú viac či menej rovnako rozdelené medzi tromi možnými odpoveďami.

[37] Pozri tiež Cour des comptes (2012).

[38] EACEA (2011). V súlade so Zákonom o verejnom vzdelávaní z roku 2011 (2011.évi CXC Törvény), bude povinná školská dochádzka stanovená len do 16. roku života; táto zmena sa závadza od tej doby.

2

Dosiahnuté vzdelanie a gramotnosť dospelých Rómov

V ďalších oddieloch sa bude skúmať gramotnosť a dosiahnuté vzdelanie Rómov vo veku od 16 rokov v porovnaní s nerómskym obyvateľstvom žijúcim v blízkosti a so zreteľom na zmeny v priebehu času, ktoré sa premietli do odpovedí rôznych vekových skupín. Odlišné odpovede sú dôkazom toho, že rastúci počet Rómov v mnohých členských štátoch EÚ pristupuje ku vzdelaniu. Ide o jav zvaný vzdelanostná expanzia. Na dosiahnuté vzdelanie Rómov mohli mať presvedčivý vplyv politické zásahy. V akademickej literatúre sa rozlišuje medzi expanziou sekundárneho vzdelania a terciárneho vzdelania.

2.1. Gramotnosť

Gramotnosť je základným predpokladom sociálneho začlenenia a účasti v moderných spoločenstvách. Negramotná osoba čelí problémom pri riešení denných činností a má menej príležitostí na rozvoj profesnej kariéry [39]. Podľa Organizácie Spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru (UNESCO) schopnosť čítať a písať poskytuje „[...] pevný základ pre zníženie chudoby a udržateľný rozvoj v záujme demokratickej a stabilnej spoločnosti“ [40]. Z údajov organizácie UNESCO (2011) vyplýva, že vlastná vnímaná gramotnosť sa v členských štátoch EÚ približuje k 100 %. Európska rada označila gramotnosť za kľúčovú kompetenciu pre účasť v európskych spoločenstvách a kľúčový nástroj na zlepšenie spoločenského blahobytu: „Nízka úroveň gramotnosti brzdí hospodársky rast a znižuje jeho udržateľnosť. Dosiahnutie cieľa EÚ znížiť podiel 15-ročných osôb dosahujúcich nízku úroveň zručnosti v čítaní pod 15 % by mohlo pre členské štáty znamenať značný hospodársky prínos.“ [41]

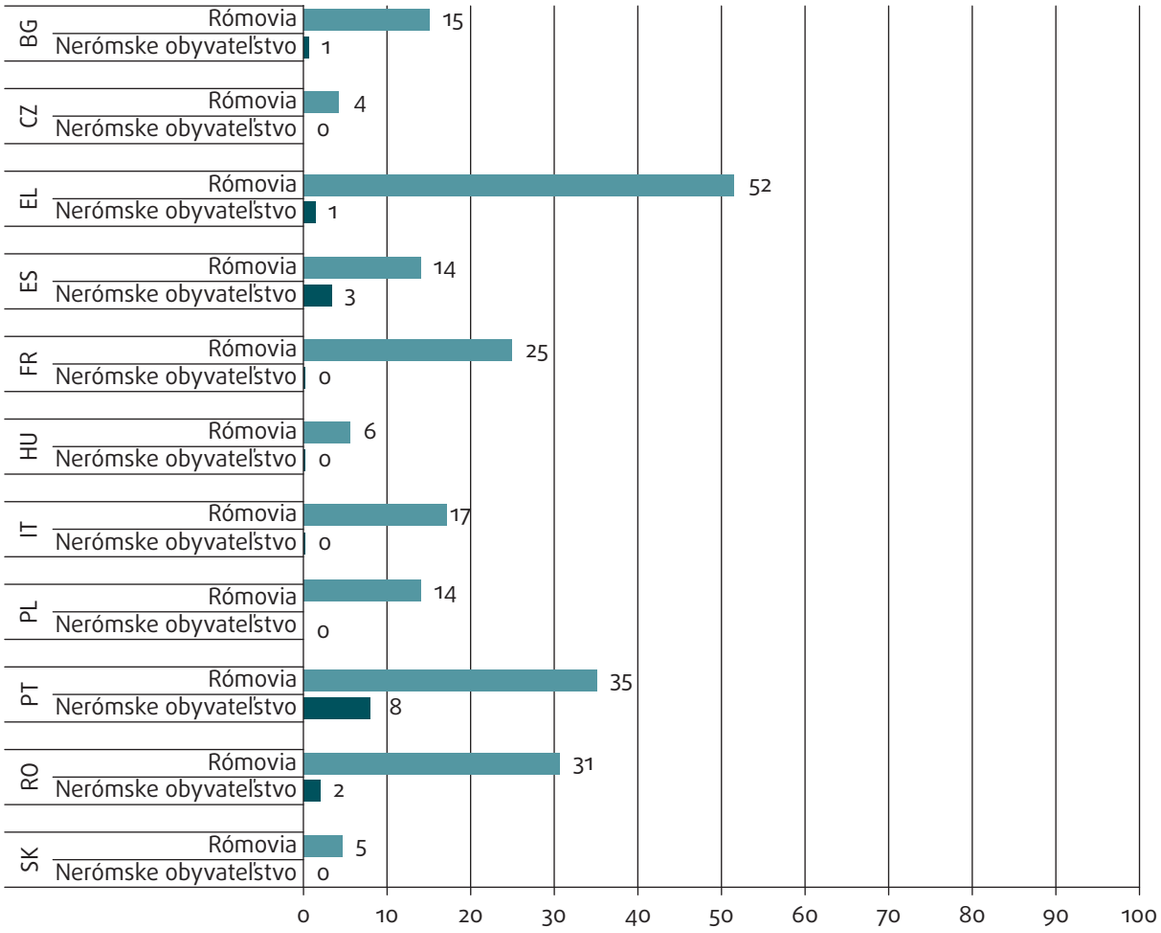
Vo vnútroštátnych priemeroch sa však zvyčajne skrývajú rozdiely medzi osobitnými skupinami obyvateľstva, ako sú Rómovia, ktoré nie sú primerane zachytené existujúcimi oficiálnymi štatistickými nástrojmi. V prieskume sa merala vlastná vnímaná gramotnosť, v prípade ktorej sa dosahujú vyššie úrovne ako v prípade štandardizovaných hodnotiacich štúdií. Priemerne 20 % rómskych respondentov uviedlo, že nevedia čítať ani písať, na rozdiel od 1 % nerómskych respondentov (graf 7). Situácia je osobitne kritická v Grécku, kde viac ako polovica rómskych respondentov vo veku od 16 rokov nevie čítať ani písať. Problematická je aj situácia v Portugalsku (35 %), Rumunsku (31 %) a vo Francúzsku (25 %). V Českej republike, Maďarsku a na Slovensku sa však maximálne 6 % rómskych respondentov vnímalo ako negramotných. Rozdiely medzi rómskym a nerómskym obyvateľstvom sú štatisticky významné vo všetkých členských štátoch. V prípade nerómskych respondentov žijúcich v blízkosti Rómov má Portugalsko najvyšší podiel tých, ktorí nevedia čítať a písať (8 %), čo zodpovedá štatistickým údajom na celoštátnej úrovni. Z toho vyplýva, že Portugalsko má druhú najvyššiu mieru negramotnosti spomedzi všetkých členských štátov EÚ [42].

Z výsledkov vyplýva súvislosť medzi školskou dochádzkou a mierami gramotnosti vo všetkých krajinách. Zdá sa, že dokončenie základnej školy je základným predpokladom pre nadobudnutie gramotnosti. Dochádzka do základnej školy bez jej ukončenia neznamená automaticky nadobudnutie základných zručností gramotnosti: 16 % až 24 % rómskych respondentov, ktorí navštevovali základnú školu, ale nedokončili ju, zostali negramotní, s výnimkou Grécka (28 %), Maďarska (13 %) a Španielska (3 %).

[39] Európska komisia, Vzdelávanie a odborná príprava. Gramotnosť, online zdroj.
[40] UNESCO (2007).
[41] Rada Európskej únie (2012).

[42] Podľa štatistického oddelenia Organizácie Spojených národov je podiel gramotných dospelých (vo veku 15 a viac rokov) v Portugalsku 95 % a na Malte 92 % (posledná aktualizácia v decembri 2012). Pozri štatistické oddelenie Organizácie Spojených národov (2012).

Graf 7: Miery vlastnej vnímanej negramotnosti u rómskych a nerómskych respondentov vo veku od 16 rokov, podľa jednotlivých členských štátov EÚ (v %)

Otázka: *A11. Vie on/ona čítať a písať?*
Poznámka: *Referenčná skupina: Všetci rómski a nerómski respondenti vo veku od 16 rokov.*
Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

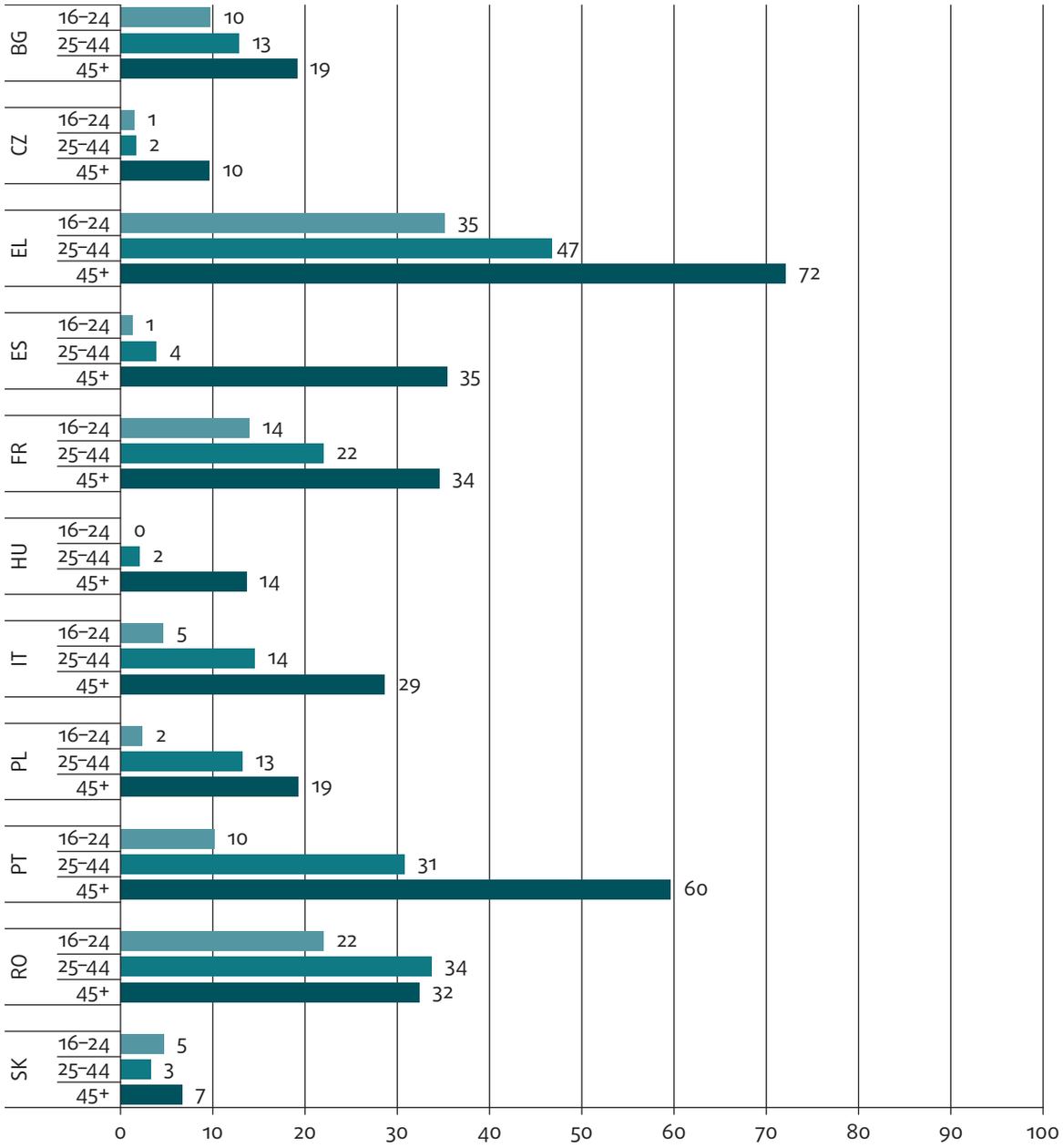
Vzdelanostná expanzia v európskych spoločenstvách a jej následky pre Rómov začnú byť zrejmé, keď sa pozrieme na zmenu mier negramotnosti Rómov v rámci vekových skupín. Graf 8 znázorňuje, že podiel respondentov, ktorí nevedia čítať a písať, klesá s každou ďalšou vekovou skupinou vo väčšine členských štátov EÚ. Tento trend je osobitne pôsobivý v Portugalsku, kde podiel negramotných Rómov klesol zo 60 % v skupine vo veku od 45 rokov na 10 % v skupine vo veku 16 až 24 rokov, a v Španielsku, kde miery klesli z 35 % na 1 %.

Na španielskom príklade sa ilustruje, ako sa pomocou inkluzívnych politík v oblasti vzdelávania môže zlepšiť prístup ku vzdelaniu a tak znížiť negramotnosť. V Španielsku sa ústavou v roku 1978 zvýšil vek povinného vzdelávania. V druhej polovici 70. rokov 20. storočia došlo k inštitucionálnej expanzii vzdelávania s vlnou výstavby škôl, otváraní vysokých škôl a modernizácie metód a obsahu vzdelávania. Španielsko v tomto období spustilo tzv. preklenovacie školy. Aj keď formálne išlo o etnicky segregované inštitúcie, mnohým Rómom poskytli prvú príležitosť chodiť do školy a vzdelala sa v nich prvá generácia gramotných Rómov. V údajoch agentúry FRA sa tento proces nepriamo odzrkadľuje. Preukazuje sa presvedčivý pokles mier negramotnosti na 4 % v prípade mladších Rómov vo veku 25 – 45 rokov v porovnaní s mierou 35 % u Rómov vo veku od 45 rokov [43]. Zo španielskeho príkladu vyplýva, že školy navštevované väčšinou alebo úplne konkrétnou etnickou skupinou môžu z dlhodobého hľadiska zlepšiť výsledky vzdelávania, ale len vtedy, ak sú osobitne navrhnuté ako prechodné (preklenovacie) riešenia pre marginalizované deti.

Pokles mier negramotnosti Rómov je menej presvedčivý v (postkomunistických) krajinách strednej a juhovýchodnej Európy z dôvodu nižšej východiskovej úrovne negramotnosti u starších generácií v porovnaní s úrovňou v starých členských štátoch EÚ. V Bulharsku, Českej republike, Maďarsku, Poľsku a na Slovensku

[43] Santiago, C. a Maya, O. (2012); Cudworth, D. (2010); Poradný výbor pre vzdelávanie Rómov a iných kočovníkov (ACERT) (1993).

Graf 8: Vlastná vnímaná negramotnosť rómskych respondentov, podľa jednotlivých členských štátov EÚ a vekových skupín (v %)

Otázka: *A11. Vie on/ona čítať a písať?*
Poznámka: *Referenčná skupina: Všetci rómski respondenti vo veku od 16 rokov.*
Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

je podiel negramotných osôb v najstaršej vekovej skupine menší ako 20 %. Pokles negramotnosti v Českej republike, Maďarsku, na Slovensku a v Poľsku súvisí s expanziou vzdelávania počas komunizmu po druhej svetovej vojne. V týchto stredoeurópskych krajinách sa zaviedla povinná školská dochádzka v prvých rokoch štátneho socialistického režimu koncom 40. rokov a začiatkom 50. rokov 20. storočia, počas ktorých došlo k expanzii vzdelávania. V rozsiahlej výskumnej literatúre sa preberá proces expanzie vzdelávania a jeho dôsledky na rómske obyvateľstvo v Maďarsku, ktorej korene siahajú k prvým prieskumom o Rómoch v roku 1971 [44]. V krajinách juhovýchodnej Európy, konkrétne v Rumunsku a Bulharsku, bol pokles negramotnosti menej výrazný.

Dôležitým zistením prieskumu je, že v niekoľkých členských štátoch je ešte značný počet negramotných mladých Rómov. Podiel Rómov vo veku 16 až 24

[44] Kemény, I. (2005); Kertesi, G. (2005); Havas, G., Liskó, I., Kemény, I. (2001).

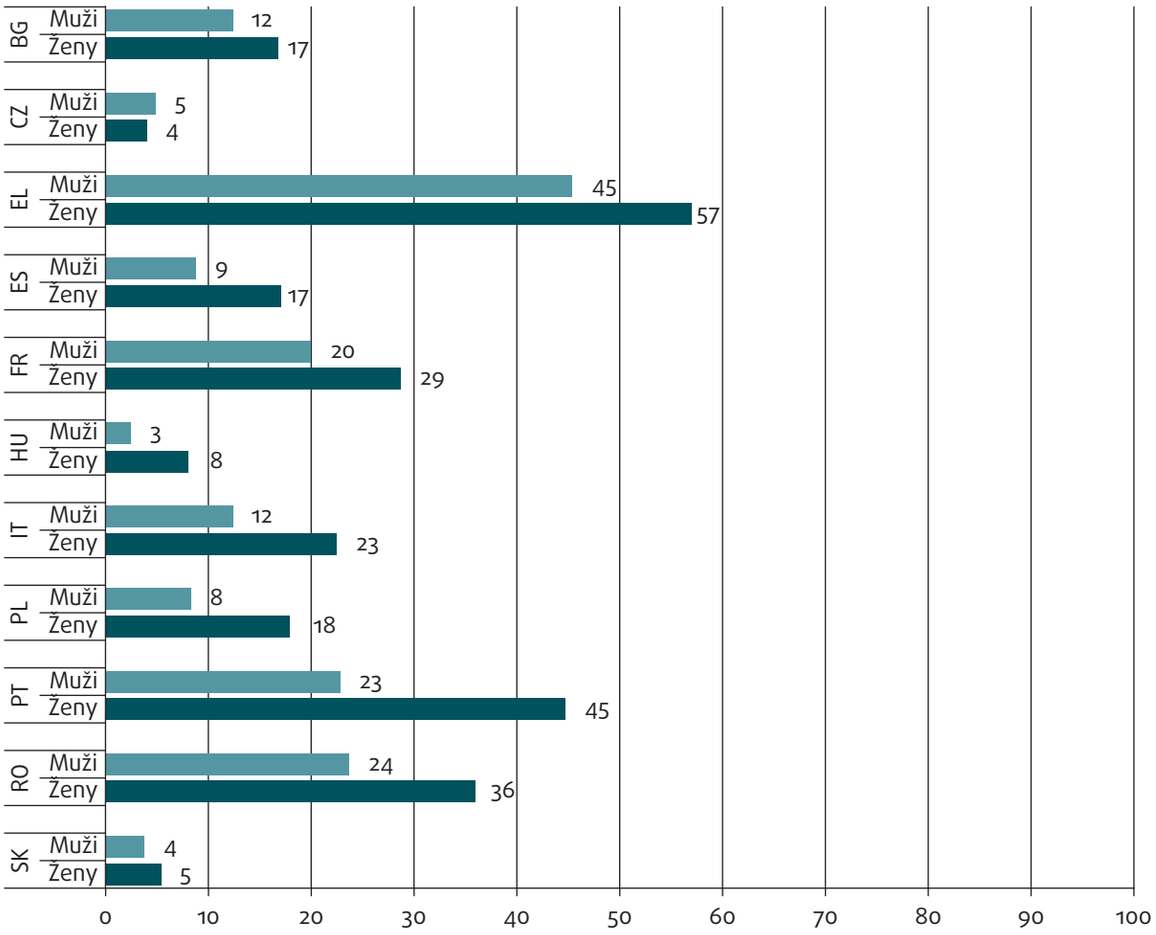
rokov, ktorí uvádzajú, že nevedia čítať ani písať, je 10 % v Bulharsku a Portugalsku, 14 % vo Francúzsku, 22 % v Rumunsku a veľmi vysokých 35 % v Grécku. Z tohto výsledku, ktorý zodpovedá zisteniam prieskumu Rozvojového programu OSN o krajinách strednej a východnej Európy [45], vyplýva, že aj dnes odchádza podstatný podiel rómskej mládeže zo školy bez toho, aby získal najzákladnejšie zručnosti potrebné na sociálne začlenenie a začlenenie na trhu práce a rovnakú účasť v spoločnosti.

Okrem toho podiel Rómov vo veku 25 až 44 rokov, ktorí uvádzajú, že nevedia čítať ani písať, je veľmi vysoký v Grécku (47 %), Rumunsku (34 %) a Portugalsku (31 %). Negramotnosť vo vekovej skupine, od ktorej sa očakáva, že zarába na živobytie, má ďalekosiahle dôsledky z hľadiska vylúčenia z trhu práce, chudoby a sociálnej marginalizácie.

Celkovo uviedlo viac žien ako mužov, že nevedia čítať alebo písať (graf 9). Najmenšie rozdiely sú na Slovensku, v Českej republike, Bulharsku a Maďarsku, kde dosahujú maximálne päť percentuálnych bodov. Najvýraznejšie rozdiely sú v Portugalsku – 22 percentuálnych bodov.

Z analýz vekových skupín však opäť vyplýva, že gramotnosť žien sa zlepšuje. Miery gramotnosti žien vo všetkých krajinách sú v mladších vekových skupinách vyššie. Grécko a Portugalsko, v ktorých je miera vlastnej vnímanej gramotnosti u žien od 45 rokov osobitne nízka (graf 10), zároveň zaznamenali v tomto smere najväčší pokrok, aj keď miery gramotnosti v Grécku aj v prípade najmladšej vekovej skupiny zostávajú najnižšie spomedzi krajín zapojených do prieskumu.

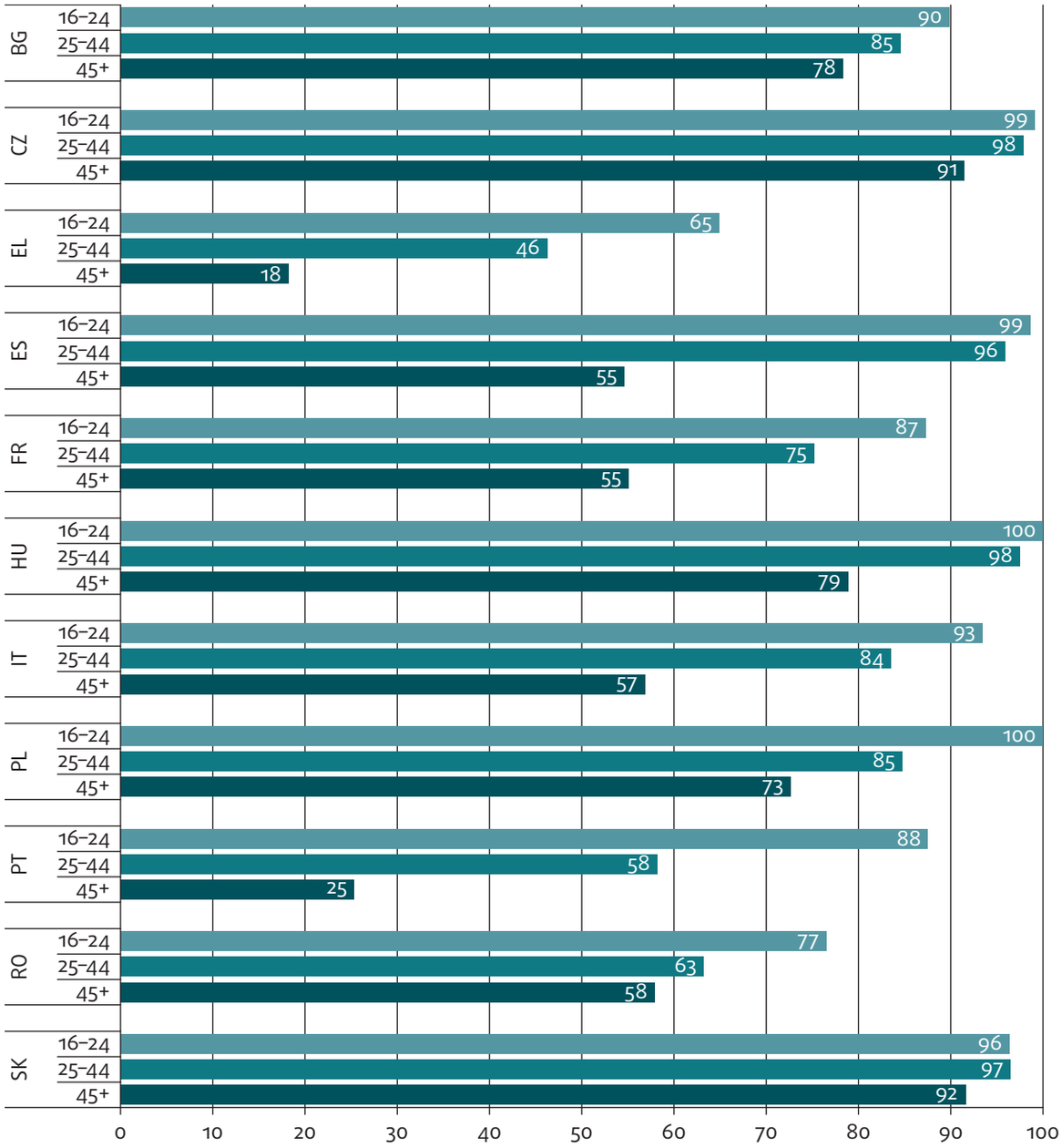
Graf 9: Miery vlastnej vnímanej negramotnosti u rómskych respondentov vo veku od 16 rokov, podľa jednotlivých členských štátov EÚ a rodu (v %)

Otázka: *A11. Vie on/ona čítať a písať?*
Poznámka: *Referenčná skupina: Všetci rómski respondenti vo veku od 16 rokov.*
Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

[45] Brüggemann, C. (2012).

Graf 10: Miery vlastnej vnímanej gramotnosti rómskych žien – generačná zmena, podľa jednotlivých členských štátov EÚ a veku (v %)

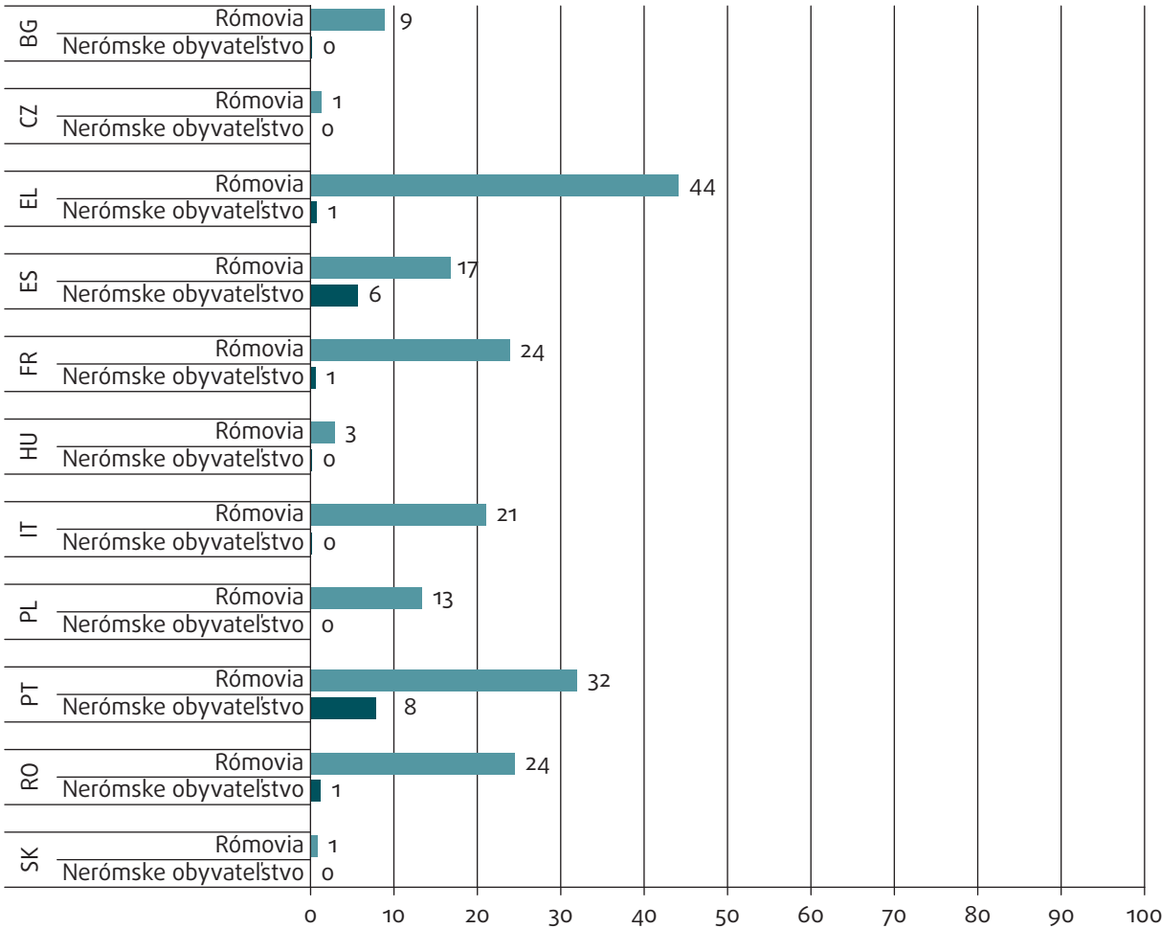
Otázka: *A11. Vie on/ona čítať a písať?*
Poznámka: *Referenčná skupina: Všetky rómske respondentky vo veku od 16 rokov.*
Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

2.2. Účasť na formálnom vzdelávaní

Z údajov o dosiahnutom formálnom vzdelaní vyplývajú výrazné rozdiely medzi rómskym a nerómskym obyvateľstvom (graf 11). V niektorých krajinách mnohí Rómovia nemali žiadne formálne vzdelanie. V Grécku uviedlo 44 % rómskych respondentov vo veku od 16 rokov, že nikdy nenavštevovali školu. V Portugalsku a vo Francúzsku to bolo 32 %, v Taliansku a Rumunsku od 20 % do 25 %. Naopak, v Českej republike, Maďarsku a na Slovensku je podiel Rómov, ktorí uviedli, že nikdy nenavštevovali školu, veľmi nízky.

Expanzia vzdelávania je v prípade Rómov evidentná vo všetkých členských štátoch. Percento rómskych respondentov, ktorí nikdy nenavštevovali školu, je najnižšie v najmladšej vekovej skupine. Podiel respondentov v najstaršej vekovej skupine, ktorí uvádzajú, že nikdy nechodili do školy, je najvyšší v Grécku (66 %), Portugalsku (57 %) a Španielsku

Graf 11: Rómski a nerómski respondenti vo veku od 16 rokov, ktorí nikdy nenavštevovali školu, podľa jednotlivých členských štátov EÚ (v %)

Otázka: *H1. V akom veku ste dokončili školu alebo odišli zo školy? 94 nikdy sa nevzdelával(-a)*
Poznámky: *Referenčná skupina: Všetci rómski a nerómski respondenti vo veku od 16 rokov.*
Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

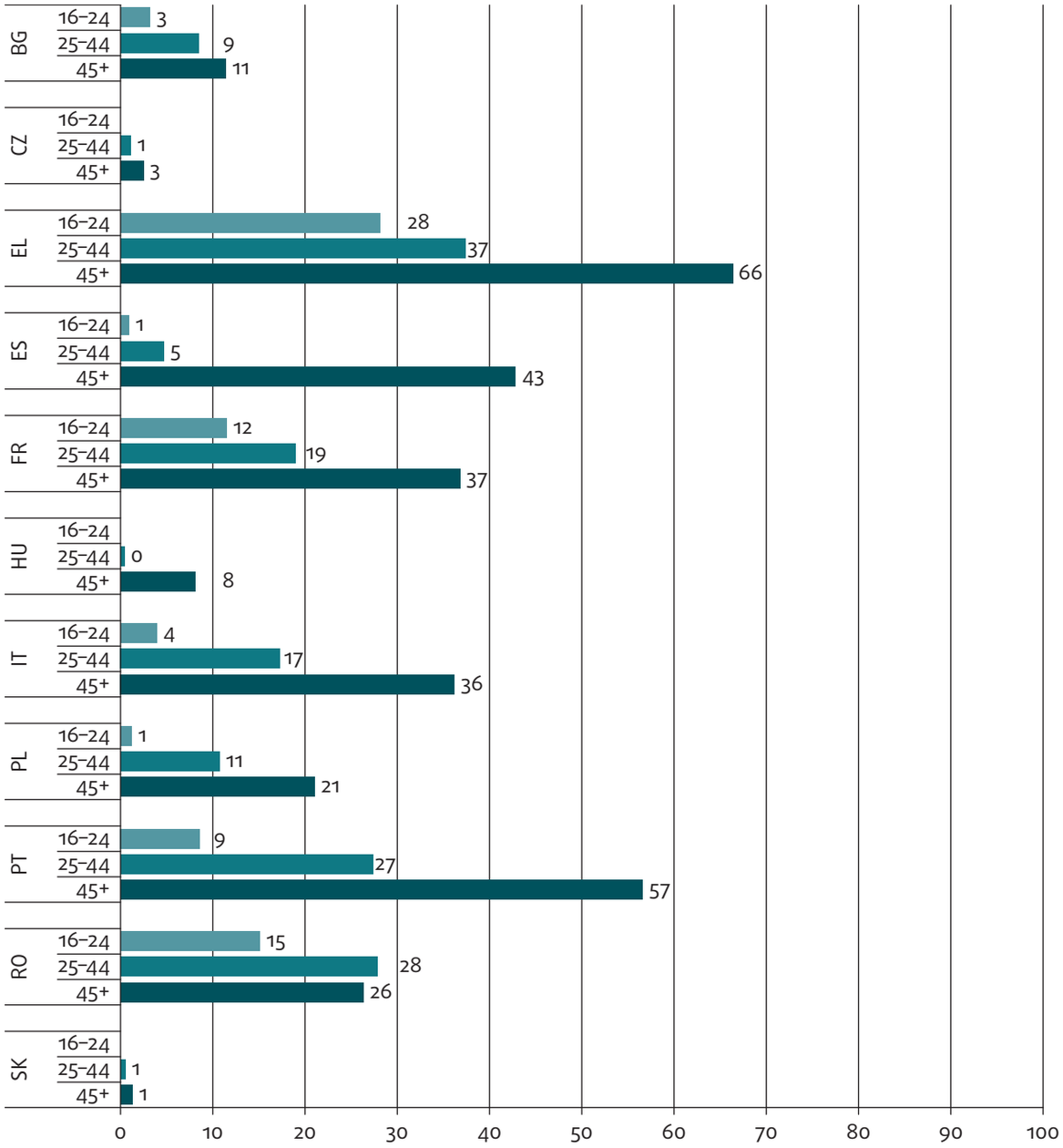
(43 %). Portugalsko a Španielsko dosiahli osobitný pokrok: mladší Rómovia v týchto dvoch krajinách s oveľa väčšou pravdepodobnosťou chodili do školy než starší Rómovia. Percento Rómov vo veku 16 až 24 rokov, ktorí nikdy nenavštevovali školu, kleslo konkrétne v Portugalsku na 9 % a v Španielsku na 1 % v porovnaní s 57 % a 43 % Rómov vo vekovej skupine od 45 rokov (graf 12).

Podiel 16-ročných až 24-ročných Rómov, ktorí nikdy nechodili do školy, je však ešte značný. Podiel je najvyšší v Grécku (28 %), ale značný je aj v Rumunsku (15 %), vo Francúzsku (12 %) a v Portugalsku (9 %). Tento vyšší podiel mladých Rómov, ktorí nikdy neboli v procese formálneho vzdelávania, pramení z kombinácie sociálnych, geografických a infraštruktúrnych faktorov, ako je sociálne vylúčenie, zlé podmienky bývania a chýbajúce dostupné školy. Výsledky týchto navzájom sa prekrývajúcich znevýhodnení sú zdokumentované napríklad v Rumunsku, kde ešte mnoho Rómov žije z toho, že na skládkach odpadu separujú komunálny odpad, aby získali recyklovateľné materiály. Zostávajú opomínaní štátnymi inštitúciami a poskytovateľmi sociálnych služieb [46]. Vo Francúzsku možno spojiť podstatný podiel rómskej mládeže bez formálneho vzdelania okrem iných faktorov s mobilným životným štýlom, môže však odrážať aj nízke očakávania a nedôveru vo vzdelávacie inštitúcie [47].

Rodové rozdiely v podiele rómskych respondentov vo veku 16 až 24 rokov, ktorí nikdy nenavštevovali školu, sú najvýznamnejšie v Rumunsku, kde ženy častejšie nenavštevovali školu ako muži (rozdiel na úrovni osem percentuálnych bodov), a vo Francúzsku, kde viac mužov nemá žiadne formálne vzdelanie (rozdiel na úrovni siedmich percentuálnych bodov).

[46] Fleck, G. and Rughinis, C. (2008); Magyari-Vincze, C. a Hajnalka, H. (2009).
[47] Cour des comptes (2012).

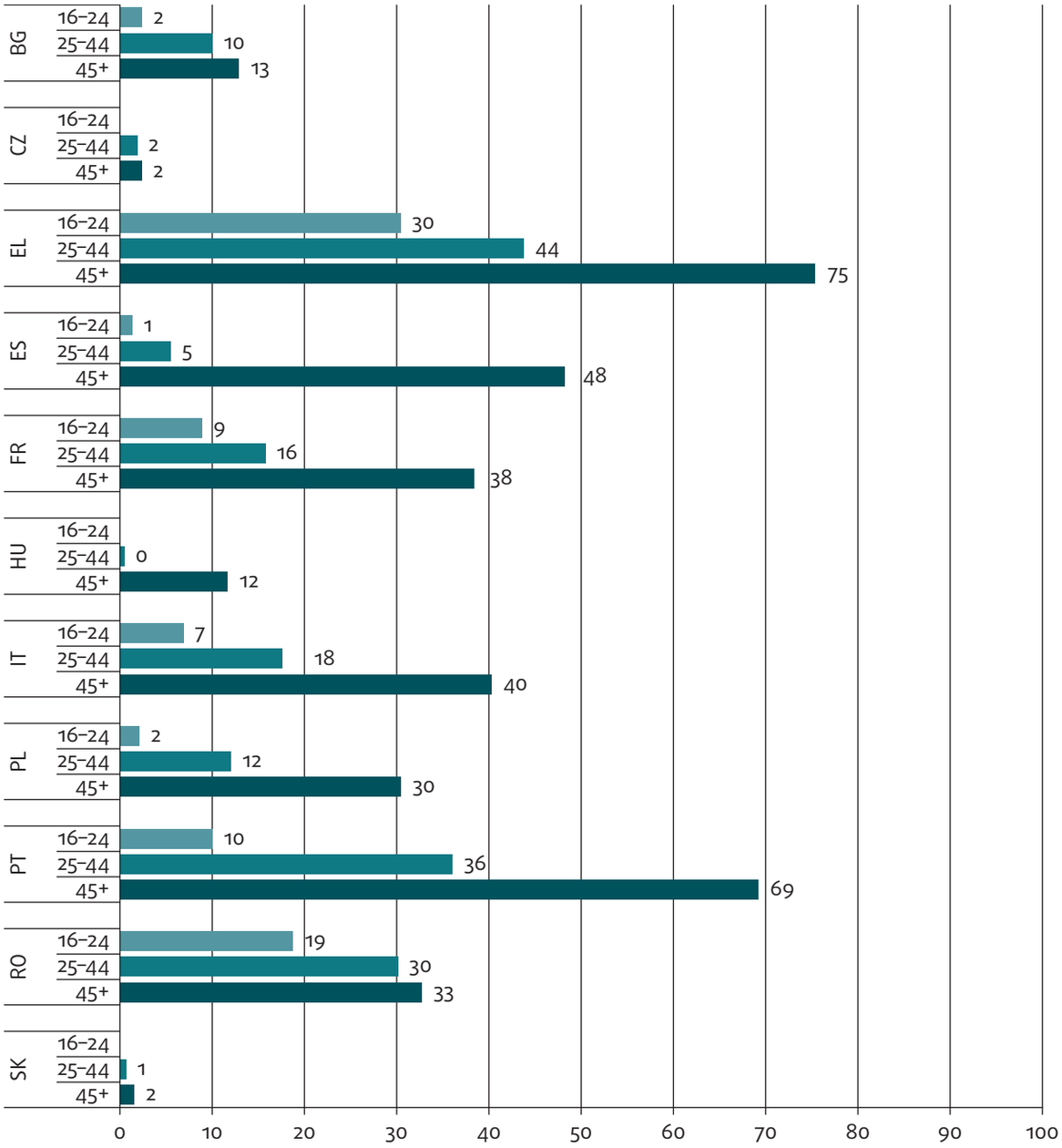
Graf 12: Rómski respondenti, ktorí nikdy nenavštevovali školu, podľa jednotlivých členských štátov a vekových skupín (v %)

Otázka: *H1. V akom veku ste dokončili školu alebo odišli zo školy? 94 nikdy sa nevzdelával(-a).*
Poznámky: *V Maďarsku, Českej republike a na Slovensku sa len veľmi málo osôb nikdy nevzdelávalo. Referenčná skupina: Všetci rómski respondenti vo veku od 16 rokov.*
Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

Tak ako v prípade gramotnosti, školská dochádzka žien sa medzigeneračne zlepšuje. Vo všetkých členských štátoch EÚ zapojených do prieskumu je podiel žien, ktoré nikdy nenavštevovali školu, nižší u žien vo veku 16 až 24 rokov ako v starších generáciách. Španielsko zaznamenalo v tomto smere najpresvedčivejší pokrok. Podiel respondentiek, ktoré nikdy nenavštevovali školu, klesol zo 48 % vo vekovej skupine od 45 rokov na len 1 % v skupine 16-ročných až 24-ročných žien (graf 13).

Graf 13: Rómske ženy, ktoré nikdy nenavštevovali školu – medzigeneračná zmena, podľa jednotlivých členských štátov EÚ a veku (v %)

Otázka: *H1. V akom veku ste dokončili školu alebo odišli zo školy? 94 nikdy sa nevzdelávala.*
Poznámky: *V Maďarsku, Českej republike a na Slovensku sa len veľmi málo osôb nikdy nevzdelávalo. Referenčná skupina: Všetky rómske respondentky vo veku od 16 rokov.*
Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

2.3. Odchod zo školy pred ukončením sekundárneho vzdelania

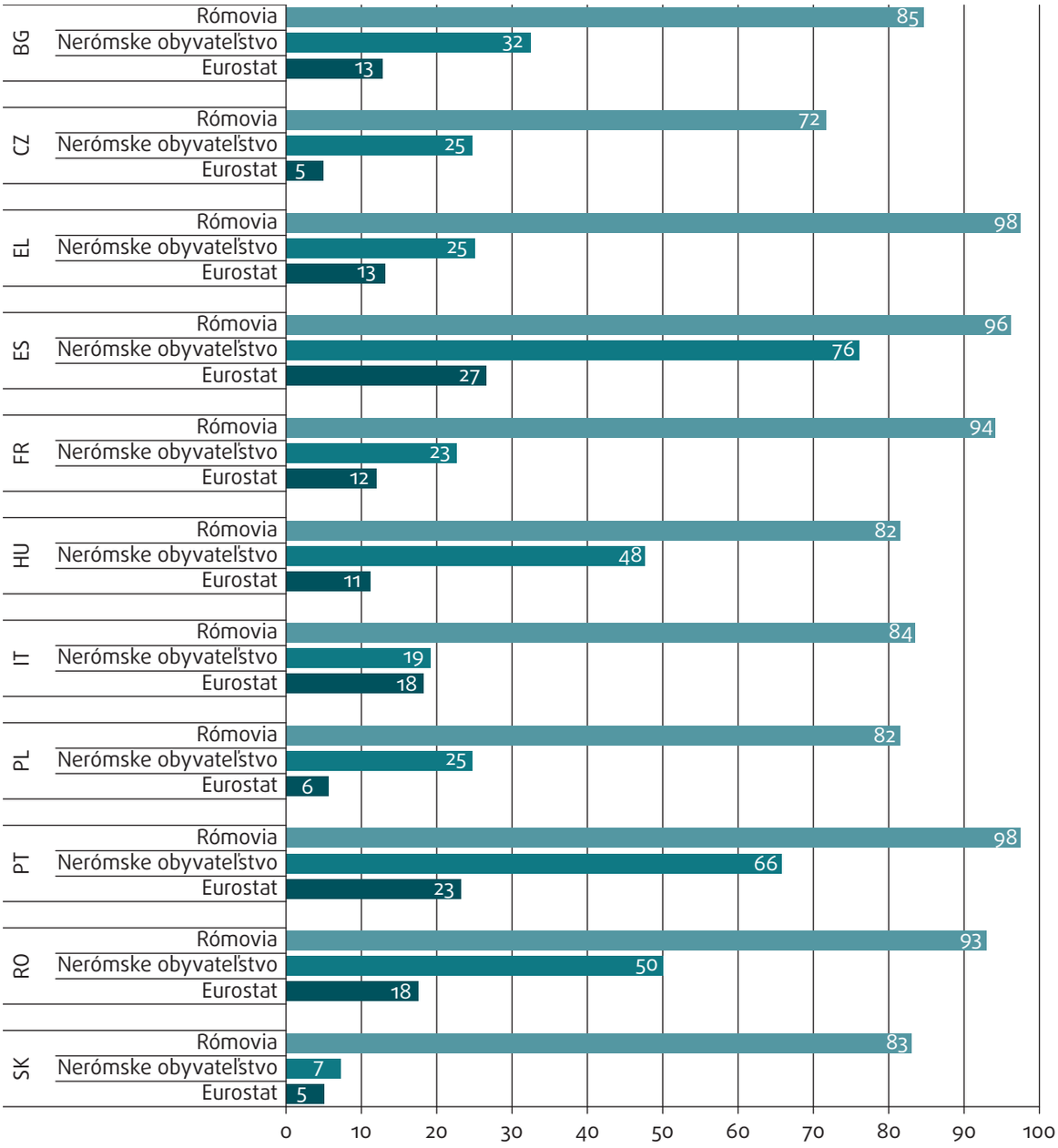
Podľa vymedzenia Eurostatu sú osoby, ktoré predčasne ukončili štúdium: „[...] populácia vo veku 18 až 24 rokov s maximálne nižším sekundárnym vzdelaním, ktorá nie je v procese ďalšieho vzdelávania alebo odbornej prípravy“ [48]. Hlavným cieľom stratégie Európa 2020 je znížiť miery predčasného ukončenia štúdia na menej ako 10 % do roku 2020, pretože vzdelanosť získaná na vyšších stupňoch vzdelania (odbornom a vyššom sekundárnom) zlepšuje zamestnateľnosť a znižuje chudobu. Údaje Eurostatu za členské štáty, na ktoré sa vzťahuje prieskum agentúry FRA o Rómoch, vykazujú,

[48] EUROSTAT (2010).

že v prípade celkového obyvateľstva vo veku 18 až 24 rokov dokázali Česká republika, Slovensko a Poľsko zvýšiť svoje miery pod referenčnú hodnotu stratégie Európa 2020 na úrovni 10 %, zatiaľ čo Bulharsko, Grécko a Francúzsko sú tesne nad ňou. Španielsko (27 %) a Portugalsko (23 %) majú najvyšší podiel ľudí, ktorí predčasne ukončili štúdium [49].

Vo výsledkoch prieskumu zhrnutých v grafe 14 sa zdôrazňuje rozsah výzvy týkajúcej sa mier predčasného

Graf 14: Predčasne ukončené štúdium u rómskeho a nerómskeho (prieskum agentúry FRA) a celkového obyvateľstva (Eurostat/prieskum pracovných síl z roku 2011), podľa jednotlivých členských štátov EÚ a u obyvateľstva vo veku 18 až 24 rokov (v %)

Otázka: *A12. Aký najvyšší stupeň vzdelania dosiahol/dosiahla?*

Poznámky: *Výsledky prieskumov agentúry FRA a Eurostatu sú porovnateľné len v obmedzenej miere. Boli v nich použité odlišné metódy a otázky a môžu preto poskytnúť len hrubý odhad rôznych situácií. Referenčná skupina: Všetci rómski a nerómski respondenti vo veku 18 – 24 rokov.*

Zdroje: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011; Eurostat, nachádza sa na stránke: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-577_sk.htm.*

[49] Európska komisia (2012).

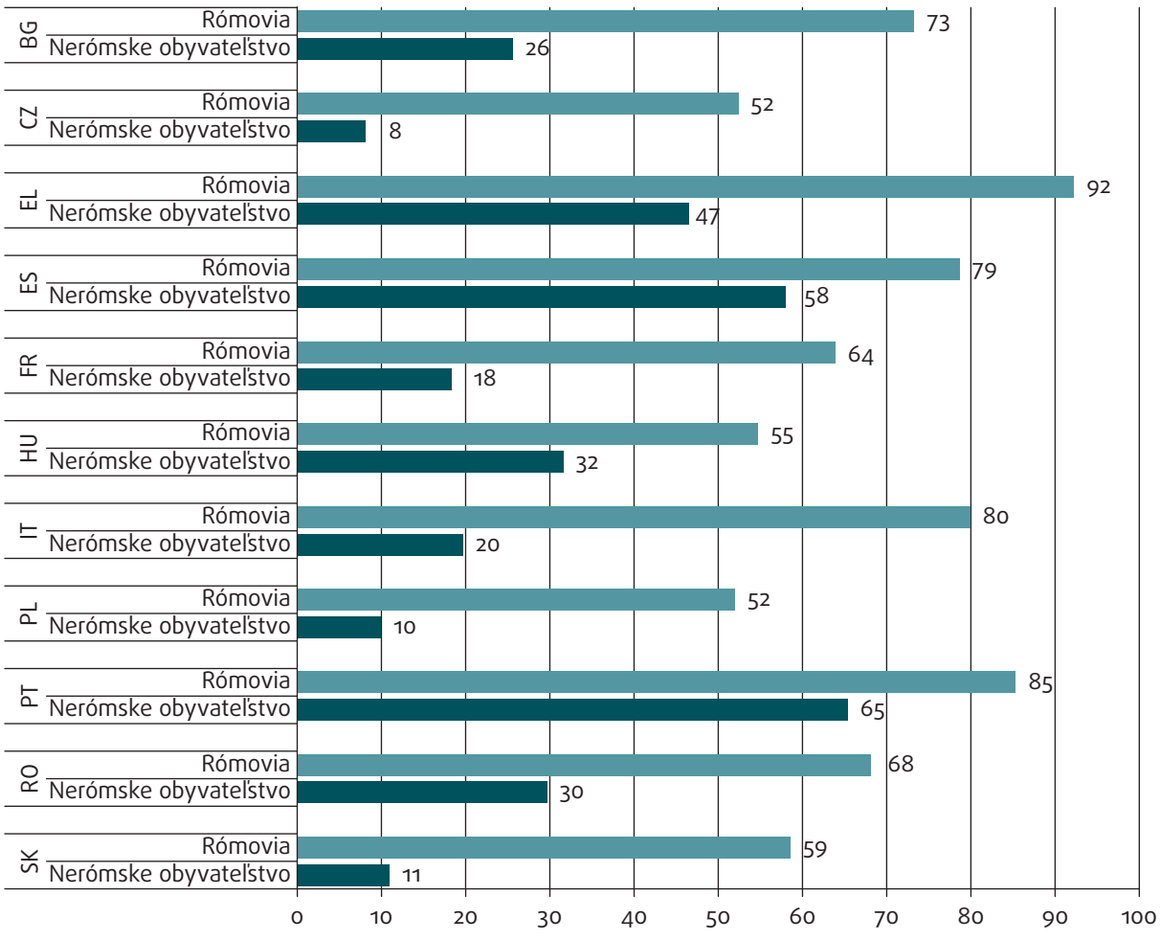
ukončenia štúdia u zraniteľných skupín, ako sú Rómovia. Údaje sa týkajú všetkých členov rodiny, ktorí nikdy nedokončili vyššie sekundárne vzdelanie, a preto zahŕňa všetkých jednotlivcov, ktorí dosiahli maximálne nižšie sekundárne vzdelanie. Výsledky prieskumu agentúry FRA o Rómoch nie sú priamo porovnateľné s údajmi Eurostatu na základe prieskumu pracovných síl z dôvodu formulovania otázok a kategórií možných odpovedí. Aj tak však rozdiely, ktoré odhaľujú, načrtávajú veľkosť rozdielu vo vzdelaní medzi rómskym obyvateľstvom, nerómskym obyvateľstvom žijúcim v blízkosti a celkovým obyvateľstvom.

Veľmi dôležitým zistením z prieskumu je, že veľká väčšina Rómov vo veku 18 až 24 rokov sa prestáva vzdelávať bez získania odbornej alebo všeobecnej vyššej stredoškolskej kvalifikácie, a preto im chýba základná podmienka účasti na trhu práce. Percento osôb, ktoré predčasne ukončili štúdium, je u Rómov vo veku 18 až 24 rokov v škále od 72 % v Českej republike po 82 % až 85 % v Maďarsku, Poľsku, na Slovensku, v Taliansku a Bulharsku. V Rumunsku, vo Francúzsku, v Španielsku, Portugalsku a Grécku nedokončilo vyššie sekundárne vzdelanie viac ako 93 % Rómov vo veku 18 až 24 rokov.

Situácia nerómskeho obyvateľstva zaradeného do prieskumu agentúry FRA je tiež horšia ako situácia celkového obyvateľstva v rámci všetkých členských štátov s výnimkou Slovenska a Talianska, v ktorých rozdiel nie je významný (graf 14). Pomerne nízke dosiahnuté vzdelanie u nerómskeho obyvateľstva žijúceho v blízkom okolí Rómov môže súvisieť s niekoľkými faktormi – chýbajúcou infraštruktúrou vyššieho sekundárneho vzdelania v oblastiach, v ktorých žijú Rómovia a ich nerómski susedia, nízke očakávania v oblasti vzdelania a obmedzený význam sekundárneho vzdelania pre nájdenie si zamestnania, najmä na vidieku. Údaje z prieskumu však neumožňujú testovanie týchto potenciálne prispievajúcich faktorov.

Vo výskumnej literatúre týkajúcej sa krajín stredovýchodnej Európy sa zdôrazňuje, že Rómovia

Graf 15: Rómski a nerómski respondenti, ktorí navštevovali školu, ale ukončili štúdium pred dosiahnutím 16 rokov, podľa jednotlivých členských štátov EÚ (v %)

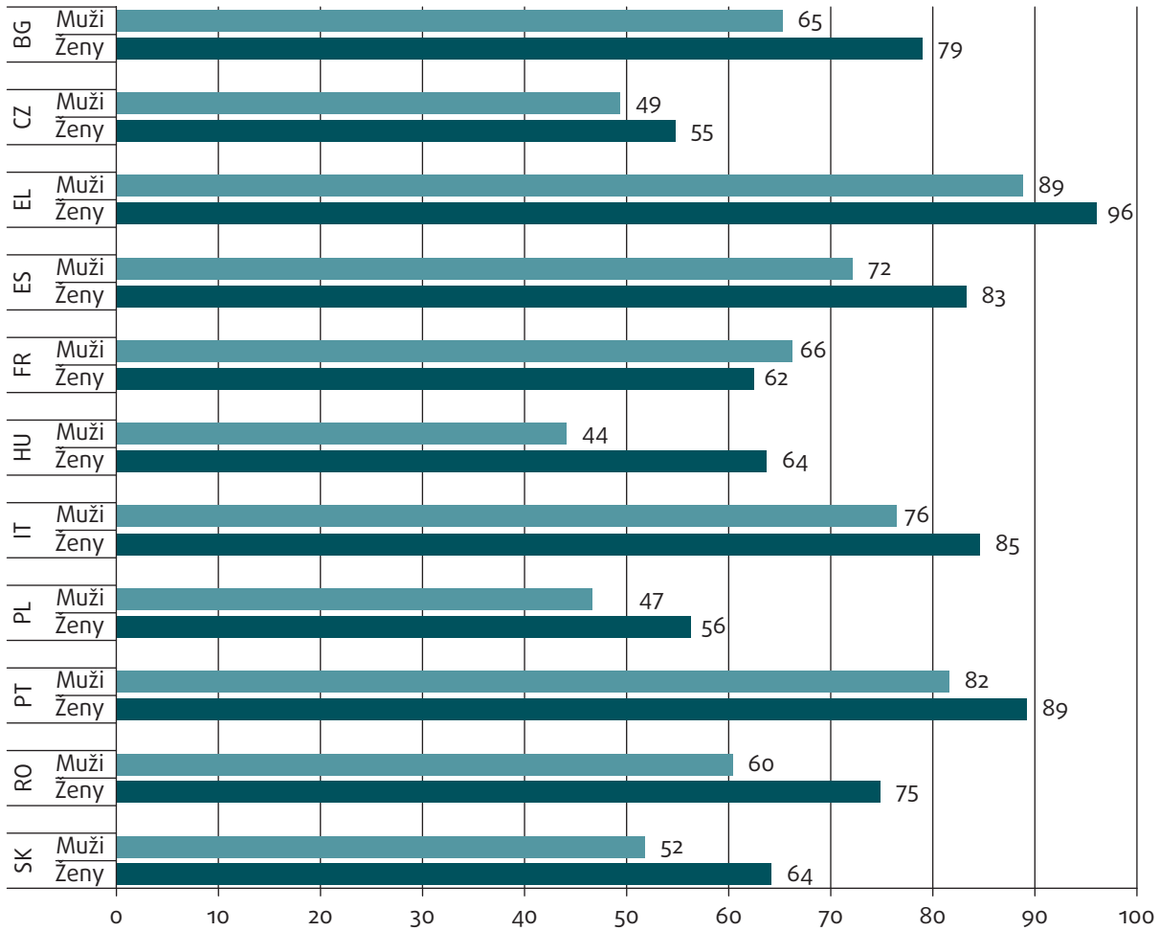

Otázka: *H1. V akom veku ste dokončili školu alebo odišli zo školy?*
Poznámka: *Referenčná skupina: Všetci rómski a nerómski respondenti vo veku od 16 rokov, ktorí navštevovali školu.*
Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

sa prestávajú vzdelávať už v etape prijímania na odbornú školu alebo vyššiu strednú školu, alebo počas štúdia na nich. Dôvodom môžu byť ťažkosti v dochádzaní do týchto škôl, ktoré môžu byť dosť vzdialené od ich domovov na to, aby museli často dochádzať, napríklad v prípade Maďarska, v ktorom je tento výskum na pokročilej úrovni [50]. Chudobné rómske rodiny nemusia mať primerané finančné prostriedky na podporu ďalšieho vzdelávania svojich detí. V existujúcej literatúre o tejto problematike sa naznačuje, že k ďalším dôležitým prekážkam v účasti na vyššom sekundárnom vzdelávaní patrí nízka kvalita primárneho vzdelávania v školách, ktoré navštevujú Rómovia, nízka miera ukončenia základnej školy, skoré manželstvo a narodenie detí, potreba prispievať k príjmom domácnosti a obavy rómskych rodičov o bezpečnosť svojich detí, najmä dcér [51].

V analýze sa riešil aj vek, v ktorom respondent uviedol, že prestal navštevovať školu, a to aj v kategórii respondentov, ktorí uviedli, že nikdy nechodili do školy. Z výsledkov prieskumu vyplýva, že dve tretiny rómskych respondentov, ktorí navštevovali školu, sa prestali vzdelávať pred dosiahnutím veku 16 rokov (graf 15), čo je vek, v ktorom sa vo väčšine členských štátov končí povinná školská dochádzka. Predpisy o školopovinnom veku sa za uplynulých 30 až 40 rokov vo všetkých členských štátoch EÚ zaradených do prieskumu niekoľkokrát zmenili. Z toho dôvodu v závislosti od veku respondenta nemusí alebo nemusel vek 16 rokov vždy patriť do zákonom vymedzeného

Graf 16: Rómski respondenti, ktorí boli v procese vzdelávania, ale odišli z neho pred dovŕšením 16 rokov, podľa jednotlivých členských štátov EÚ a rodu

Otázka: *H1. V akom veku ste dokončili školu alebo odišli zo školy?*
Poznámka: *Referenčná skupina: Všetci rómski respondenti vo veku od 16 rokov, ktorí navštevovali školu.*
Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

[50] Fleck, G. a Rughinis, C. (2008; Havas, G., Liskó I. a Kemény, I. (2001).

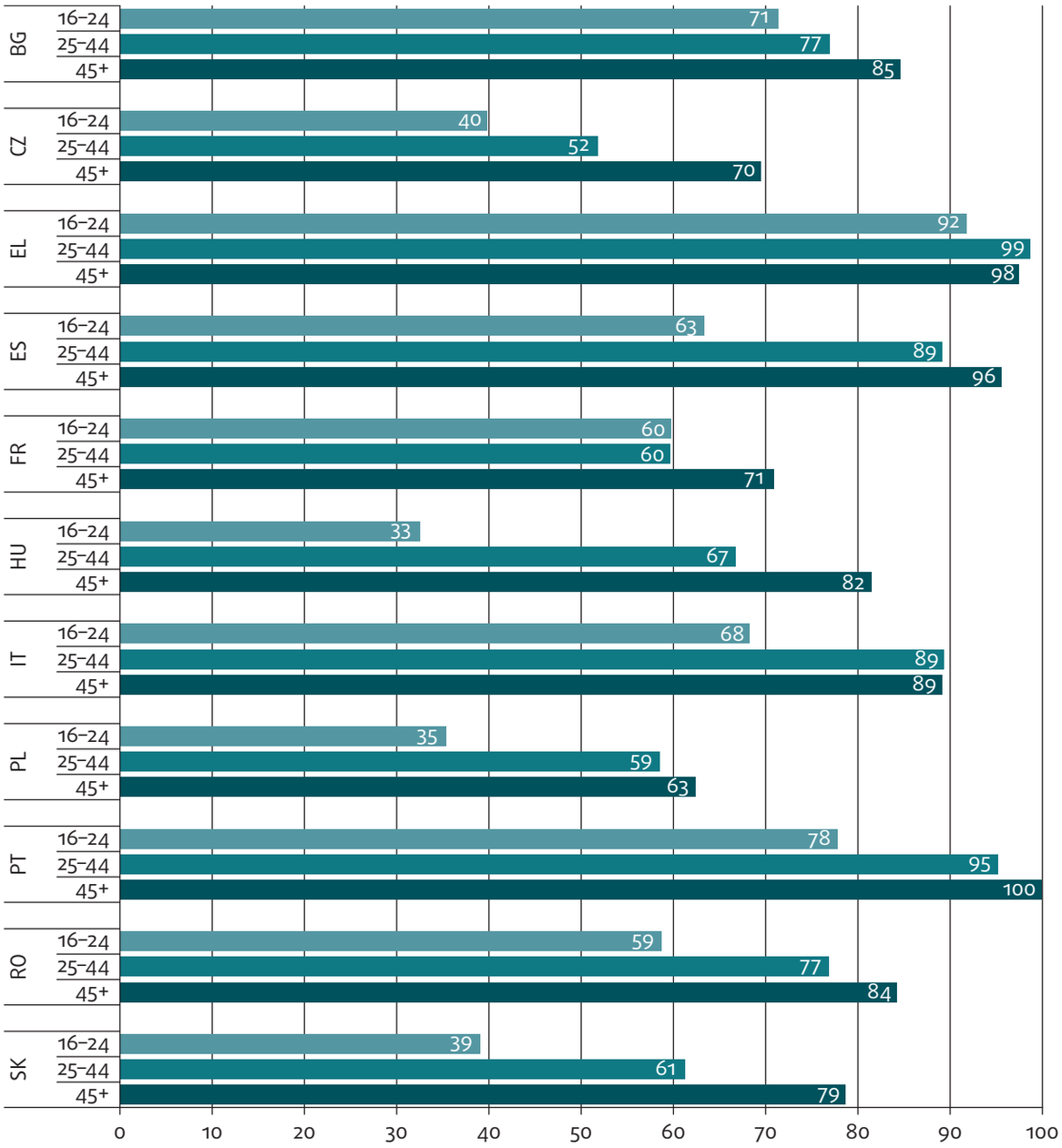
[51] Moldenhawer, B., Frauke, M., Kallstenius, J., Messing, V. a Schiff, C. (2009).

veku povinného vzdelávania. Podiel rómskych respondentov, ktorí navštevovali školu, ale prestali sa vzdelávať pred dosiahnutím 16 rokov, dosahuje viac ako 79 % v Španielsku, Taliansku a Portugalsku a 92 % v Grécku. Najnižší, v rozsahu 52 % až 59 % je v Poľsku, Českej republike, Maďarsku a na Slovensku.

Rozdiel medzi rómskym a nerómskym obyvateľstvom je najnižší v Portugalsku, Grécku, Španielsku a Maďarsku. V Českej republike, na Slovensku a v Poľsku Rómovia ukončili štúdium pred dosiahnutím 16 rokov päť- až sedemkrát častejšie ako nerómske obyvateľstvo, zatiaľ čo v Bulharsku, Taliansku a vo Francúzsku je rozdiel o niečo menší, ale aj tak významný.

Percento respondentov v najmladšej vekovej skupine, 16 až 24 rokov, ktorí prestali chodiť do školy pred dosiahnutím 16 rokov, je naďalej vysoký vo všetkých členských štátoch, dosahuje 86 % v Grécku, 73 % v Portugalsku, 70 % v Taliansku a 65 % v Bulharsku. Najnižší podiel je v Maďarsku, na Slovensku a v Poľsku, kde dosahuje od 25 % do 35 %.

Graf 17: Rómky, ktoré navštevovali školu, ale odišli z nej pred dovŕšením 16 rokov, podľa jednotlivých členských štátov EÚ a veku (v %)

Otázka: *H1. V akom veku ste dokončili školu alebo odišli zo školy?*
Poznámka: *Referenčná skupina: Všetky rómske respondentky vo veku od 16 rokov, ktoré navštevovali školu.*
Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

Ak sa pozrieme na rodové rozdiely, z výsledkov vyplýva, že rómske ženy častejšie prestávajú chodiť do školy v skorom veku než rómski muži s výnimkou Francúzska (graf 16), v ktorom muži odchádzajú zo školy pred dovŕšením 16 rokov mierne častejšie.

Priemerne 62 % Rómov a 72 % Rómok, ktorí navštevovali školu, ukončili štúdium pred dovŕšením 16 rokov. V Maďarsku je rozdiel medzi mužmi a ženami najväčší a ženy ukončili vzdelávanie pred dovŕšením 16 rokov o 20 percentuálnych bodov častejšie ako muži. Rodový rozdiel bol najmenší, na úrovni šiestich percentuálnych bodov alebo menej v Českej republike a vo Francúzsku. Z výsledkov vyplýva, že dlhšia školská dochádzka u mladších Rómov v porovnaní so staršími vekovými skupinami, bola sprevádzaná vo väčšine členských štátov aj znížením rodového rozdielu.

Väčšina krajín takisto zaznamenala zlepšenie v mierach predčasne ukončeného štúdia dievčat. Ako znázorňuje graf 17, podiel Rómok, ktoré navštevovali školu, ale ukončili štúdium pred dovŕšením 16 rokov, klesol najvýraznejšie v Maďarsku, a to z 82 % vo vekovej skupine od 45 rokov na 33 % vo vekovej skupine 16 až 24 rokov.

Tento pokrok je osobitne povšimnutiahodný. Dôsledky neúčasti na vzdelávaní sú dôležité pre dievčatá aj chlapcov, ale na dievčatá majú nepomerný vplyv. Ak dievčatá prestanú študovať, ich životné príležitosti sa dramaticky zúžia, a preto je dôležité udržať dynamiku zlepšenia.

2.4. Dokončenie vyššieho sekundárneho vzdelania

Dokončenie vyššieho sekundárneho vzdelania môže mať zásadný význam pre trh práce a je minimálnou požiadavkou podmieňujúcou prístup k vysokoškolskému vzdelávaniu. Podľa niekoľkých prieskumov v krajinách rastú príležitosti na zamestnanie rozhodujúcim spôsobom pre tých, ktorí ukončili strednú školu. V maďarskej štúdii z roku 2010 sa zistilo, že Róm s odborným vzdelaním má 27-násobnú a Róm s vyššou stredoškolskou kvalifikáciou sedemnásobnú šancu získať stabilné zamestnanie ako Róm s nižším ako základným vzdelaním [52]. Aj keď v jednotlivých krajinách môžu existovať rozdiely, základná súvislosť medzi udržateľným zamestnaním a dokončeným sekundárnym vzdelaním platí vo všetkých krajinách. Počet rokov potrebných na dokončenie vyššieho sekundárneho vzdelania sa v jednotlivých členských štátoch EÚ líši. Vo väčšine krajín sa vyššie sekundárne vzdelanie začína vo veku, keď sa končí povinná školská dochádzka. Na úspešné ukončenie vyššej strednej školy preto musia ľudia vo väčšine krajín študovať nad vekovú hranicu stanovenú pre povinné vzdelávanie [53]. Môže pritom ísť o jednu z príčin výrazného rozdielu v podieloch celkového obyvateľstva a Rómov, ktorí dokončili vyššie sekundárne vzdelanie.

Z výsledkov prieskumu vyplýva, že len veľmi málo Rómov zo skupiny 25 až 64 rokov dokončilo vyššie sekundárne vzdelanie v porovnaní s nerómskym obyvateľstvom žijúcim v okolí, a rozdiel je ešte výraznejší v porovnaní s údajmi za celkové obyvateľstvo, ktoré poskytol Eurostat [54]. Výsledky prieskumu sú len čiastočne porovnateľné s výsledkami Eurostatu, najmä na základe prieskumu pracovných síl, z dôvodu rozdielnych metodík výberu vzoriek a kladených otázok. Aj tak je rozdiel v 11 členských štátoch, na ktoré sa vzťahuje prieskum agentúry FRA, s celkovým obyvateľstvom podľa Eurostatu veľmi veľký: 73 % osôb vo veku 25 až 64 rokov spomedzi celkového obyvateľstva dokončilo aspoň sekundárne vzdelanie v porovnaní len s 10 % Rómov, ktorí boli zaradení do prieskumu agentúry FRA. Ako je znázornené v grafe 18, podiel Rómov, ktorí dokončili vyššiu strednú školu, je najvyšší v Poľsku (23 %) a v Českej republike (21 %) a najnižší v Portugalsku (1 %), Grécku (2 %), Španielsku (3 %) a vo Francúzsku (4 %). Vzniká štruktúra, z ktorej vyplýva, že s výnimkou Rumunska je podiel Rómov, ktorí dokončili vyššie sekundárne vzdelanie, pomerne vysoký v krajinách strednej a východnej Európy, aj keď v porovnaní s celkovými normami EÚ ešte nízky, a dosahuje od 12 % v Bulharsku do 23 % v Poľsku. Tento podiel zostáva v juhozápadných členských štátoch EÚ pod 10 %. Aj v prvej skupine je však úspech zavádzajúci. Rozdiel medzi rómskym a nerómskym obyvateľstvom je podobne veľký vo väčšine krajín. Rozdiel medzi rómskym a nerómskym obyvateľstvom dosahuje 74 percentuálnych bodov na Slovensku, 73 v Taliansku, 65 vo Francúzsku a 63 v Českej republike a Bulharsku. V Poľsku je to 62 percentuálnych bodov a v Grécku 61. Len v Maďarsku, Rumunsku, Španielsku a Portugalsku je tento rozdiel menší ako 50 %, najmä z dôvodu nižších mier dokončeného vyššieho sekundárneho vzdelania u nerómskeho obyvateľstva a nie z dôvodu výsledkov týkajúcich sa vyššieho vzdelania Rómov.

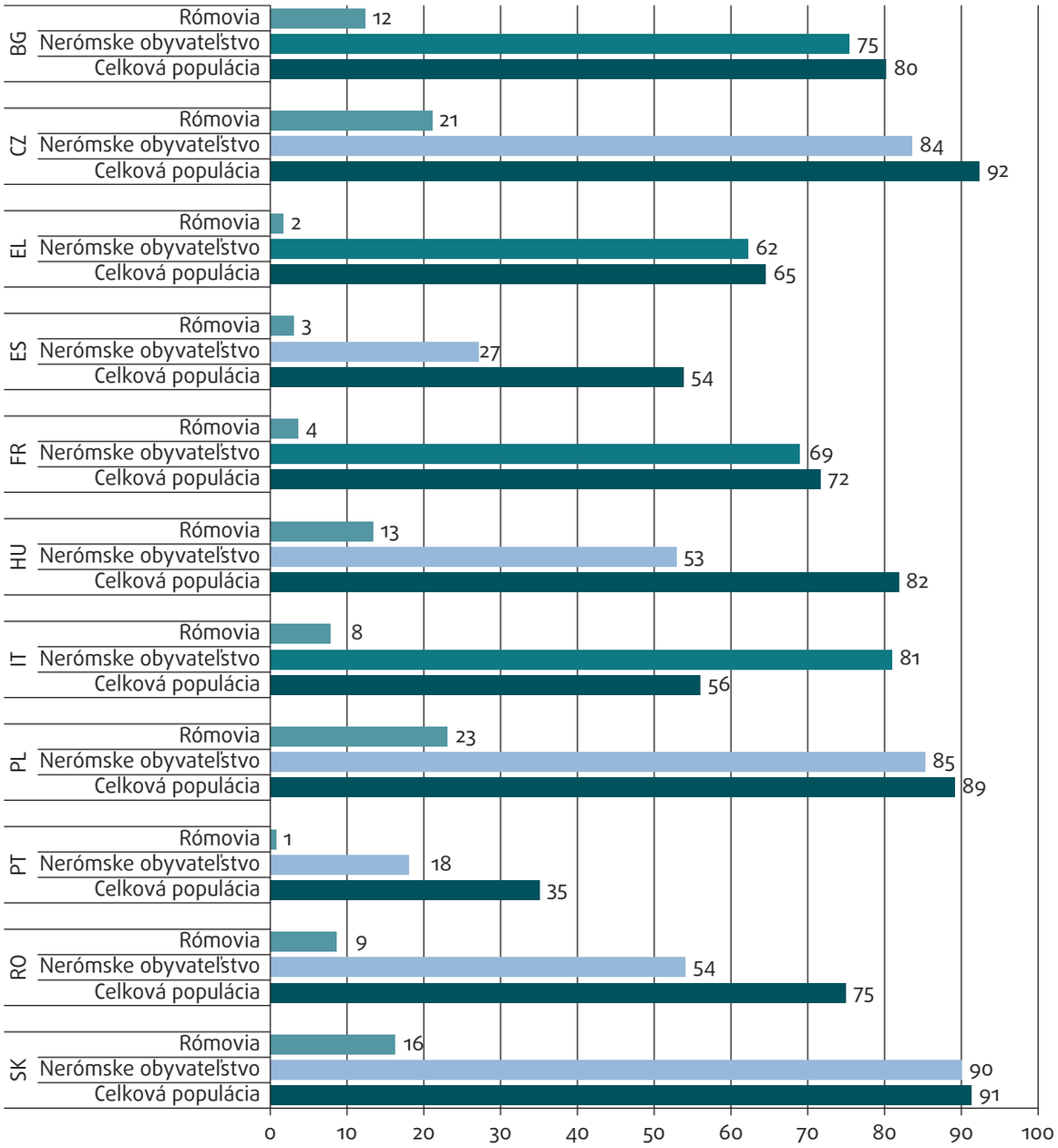
Predĺženie trvania školskej dochádzky vo väčšine krajín, či už z dôvodu skoršieho začiatku, ako je predškolská príprava, alebo z dôvodu dlhšieho času stráveného v škole po dosiahnutí 16 rokov, majú negatívne dôsledky v prípade Rómov, pokiaľ sa ich účasť na vzdelávaní nezlepší odstránením štrukturálnych prekážok. Rómski rodičia v tom zohrávajú dôležitú úlohu, pretože zabezpečujú včasný zápis detí a ich účasť, ale bude potrebné, aby boli aktívne podporovaní

[52] Mód, P. (2011); Messing, V., Brozovicova, K., Fabo, B. a Kahanec, M. (2012).

[53] EACEA (2011).

[54] Eurostat (2013).

Graf 18: Rómski a nerómski respondenti (prieskum agentúry FRA – členovia domácnosti) a celkové obyvateľstvo (Eurostat/prieskum pracovných síl z roku 2011), ktorí dokončili aspoň vyššie sekundárne vzdelanie (odborné alebo všeobecné), podľa jednotlivých členských štátov EÚ v skupine vo veku 25 až 64 rokov (v %)

Otázka: *A12. Aký najvyšší stupeň vzdelania dosiahol/dosiahla?*

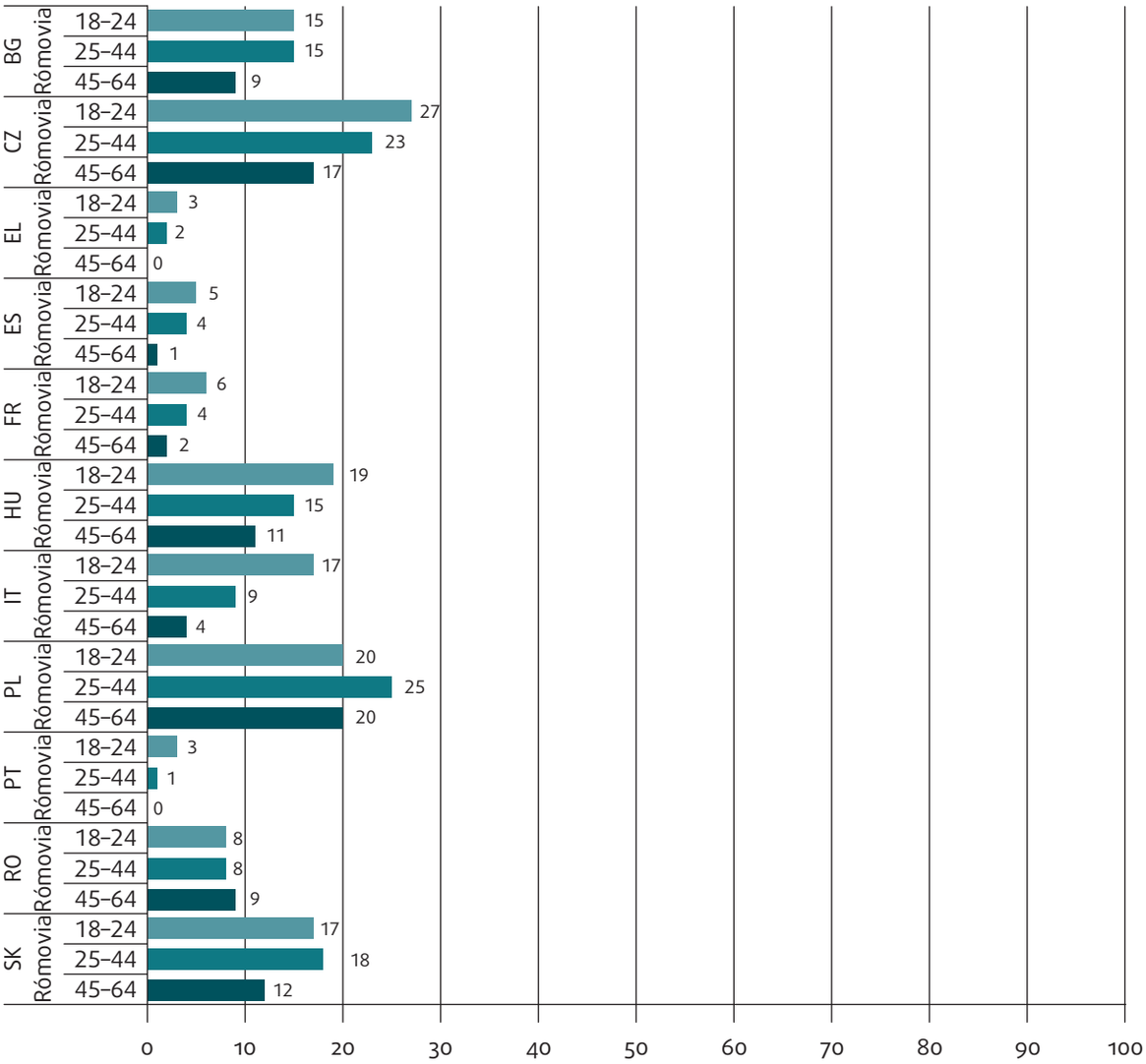
Poznámky: *Celkové obyvateľstvo vo veku 25 až 64 rokov, ktoré dokončilo aspoň vyššie sekundárne vzdelanie, údaje sa nachádzajú na stránke: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tps00065. Referenčná skupina pilotného prieskumu agentúry FRA: Všetky osoby v rómskych a nerómskych domácnostiach zapojených do prieskumu vo veku 25 až 64 rokov.*

Zdroje: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011 a Eurostat 2011.*

a splnomocnení zo strany príslušných verejných orgánov.

Vo väčšine členských štátov EÚ z výsledkov vyplýva určité zlepšenie v prípade mladších Rómov v porovnaní so staršími generáciami, pokiaľ ide o miery dokončenia strednej školy (graf 19). Najvýznamnejšie zlepšenie je zaznamenané v Taliansku, kde miera dokončenia vo vekovej skupine 18 až 24 rokov je o 13 percentuálnych bodov vyššia ako v skupine vo veku 45 až 64 rokov. Česká republika a Maďarsko takisto zaznamenali zlepšenia, pričom rozdiel v mierach dokončenia štúdia medzi týmito dvomi vekovými skupinami dosahuje 10 a osem percentuálnych bodov. Na základe výskumu týkajúceho sa dosiahnutého vzdelania, účasti na trhu práce a životných podmienok mladých Rómov

Graf 19: Rómovia (členovia domácnosti), ktorí dokončili aspoň vyššie sekundárne vzdelanie (odborné alebo všeobecné), podľa jednotlivých členských štátov EÚ a veku (v %)

Otázka: *A12. Aký najvyšší stupeň vzdelania dosiahol/dosiahla?*
Poznámka: *Referenčná skupina: Všetky osoby v rómskych a nerómskych domácnostiach zapojených do prieskumu vo veku 18 až 64 rokov.*
Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

v Bulharsku, Maďarsku a Rumunsku, ktorý vykonal Rozvojový program OSN v roku 2011, sa dospelo k podobnému záveru: mladšie generácie dosahujú vyššie úrovne vzdelania [55].

V členských štátoch s najnižšími podielmi Rómov, ktorí dokončili vyššie sekundárne vzdelanie, konkrétne v Grécku, Španielsku, vo Francúzsku a v Portugalsku, neboli zaznamenané rozdiely medzi mužmi a ženami. Rodové rozdiely sú významnejšie, od štyroch do šiestich percentuálnych bodov, v krajinách s najvyššími mierami dokončenia vyššieho sekundárneho vzdelania.

2.5. Dôvody, prečo niektorí Rómovia nikdy nenavštevovali školu alebo sa predčasne prestali vzdelávať

Na účel identifikácie možných dôvodov nenavštevovania školy bola respondentom v prieskume položená otázka, prečo prestali chodiť do školy alebo prečo ju nikdy nenavštevovali. Respondenti si mohli zvoliť až tri rôzne odpovede zo zoznamu dvanástich. Možné odpovede zahŕňali finančné dôvody, ako je potreba pracovať a náklady na vzdelávanie vzhľadom na

[55] Cekota, J., Trentini, C., Cekota, J. a Trentini, C. (2011).

to, že domácnosti majú súvisiace náklady. V iných odpovediach sa premietajú dôvody týkajúce sa okolností, ako je choroba, veľká vzdialenosť od školy, manželstvo a narodenie detí alebo chýbajúce dokumenty, ako aj príčiny týkajúce sa ambícií, ako je, že sa v škole nedarilo, alebo posúdenie, že je dosť vzdelaný. Nakoniec ide o príčiny týkajúce sa školského prostredia, ktoré môže byť napríklad nepriateľské. Migrácia a nevyhnutnosť pomáhať v domácnosti alebo rodinných veciach neboli vo vymedzených kategóriách odpovedí a patria do skupiny „iné", čo bola najčastejšie zvolená odpoveď v Portugalsku, Taliansku, Španielsku a vo Francúzsku.

Tabuľka 1 obsahuje tri dôvody, ktoré si rómski respondenti najčastejšie zvolili. Tieto dôvody sa týkali nízkych ambícií, ako je presvedčenie respondenta o tom, že je dosť vzdelaný, alebo zamestnania, keď potreboval platenú prácu alebo si našiel zamestnanie. Druhá skupina vlastne súvisí s chudobou, lebo naznačuje, že vzdelanie si jednoducho značný podiel respondentov nemôže dovoliť. Vzhľadom na to, že dôvody týkajúce

Tabuľka 1: Tri najčastejšie uvedené dôvody rómskych respondentov pre ukončenie štúdia vo veku od 16 rokov, podľa jednotlivých členských štátov EÚ (v % na základe všetkých odpovedí)

Bulharsko (n=1274)	**%**	**Česká republika (n=1565)**	**%**
Usúdil(-a), že je už dostatočne vzdelaný(-á)	30	Usúdil(-a), že je už dostatočne vzdelaný(-á)	25
Potreboval(-)a pracovať z dôvodu príjmu/ našiel(-šla) si prácu	24	V škole sa mu/jej nedarilo, neuspel(-a) pri prijímacej skúške	19
Náklady na vzdelávanie boli príliš vysoké	19	Potreboval(-)a pracovať z dôvodu príjmu/ našiel(-šla) si prácu	19
Maďarsko (n=1540)	**%**	**Rumunsko (n=1191)**	**%**
Potreboval(-)a pracovať z dôvodu príjmu/ našiel(-šla) si prácu	30	Náklady na vzdelávanie boli príliš vysoké	36
Usúdil(-a), že je už dostatočne vzdelaný(-á)	24	Potreboval(-)a pracovať z dôvodu príjmu/ našiel(-šla) si prácu	18
Náklady na vzdelávanie boli príliš vysoké	11	Usúdil(-a), že je už dostatočne vzdelaný(-á)	17
Slovensko (n=1662)	**%**	**Grécko (n=1588)**	**%**
Usúdil(-a), že je už dostatočne vzdelaný(-á)	30	Potreboval(-)a pracovať z dôvodu príjmu/ našiel(-šla) si prácu	34
Potreboval(-)a pracovať z dôvodu príjmu/ našiel(-šla) si prácu	20	Náklady na vzdelávanie boli príliš vysoké	14
Náklady na vzdelávanie boli príliš vysoké	14	Usúdil(-a), že je už dostatočne vzdelaný(-á)	13
Poľsko (n=833)	**%**	**Španielsko (n=1101)**	
Potreboval(-)a pracovať z dôvodu príjmu/ našiel(-šla) si prácu	22	Potreboval(-)a pracovať z dôvodu príjmu/ našiel(-šla) si prácu	40
Usúdil(-a), že je už dostatočne vzdelaný(-á)	21	Usúdil(-a), že je už dostatočne vzdelaný(-á)	21
Manželstvo, tehotenstvo alebo narodenie dieťaťa	15	Iná príčina	18
Portugalsko (n=1214)	**%**	**Taliansko (n=656)**	**%**
Jiné důvody	40	Iná príčina	29
Usúdil(-a), že je už dostatočne vzdelaný(-á)	19	Potreboval(-)a pracovať z dôvodu príjmu/ našiel(-šla) si prácu	25
Potreboval(-)a pracovať z dôvodu príjmu/ našiel(-šla) si prácu	12	Usúdil(-a), že je už dostatočne vzdelaný(-á)	13
Francúzsko (n=795)	**%**		
Jiné důvody	29		
Usúdil(-a), že je už dostatočne vzdelaný(-á)	24		
Potreboval(-)a pracovať z dôvodu príjmu/ našiel(-šla) si prácu	15		

Otázka: *H2. Prečo ste prestali chodiť do školy? Prečo ste nikdy nenavštevovali školu?*
Poznámky: *n = počet odpovedí. Referenčná skupina: Všetci rómski respondenti vo veku od 16 rokov. Respondenti boli požiadaní, aby uviedli maximálne tri odpovede.*
Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

sa zamestnania sú v prípade ukončenia vzdelávania len ďalším rozmerom chudoby, chudoba sa javí ako prvotný dôvod na ukončenie vzdelávania.

Dve možnosti, a to „usúdil(-a), že je už dostatočne vzdelaný(-á)" a „potreboval(-a) pracovať z dôvodu príjmu/našiel(-šla) si prácu" boli najčastejšie vybrané vo všetkých krajinách, čo znamená, že respondenti zrejme vnímajú stupeň vzdelania, ktorý dosiahli, ako dostatočný pre pracovné miesta, ktoré môžu získať. Výsledky nevypovedajú o povahe týchto pracovných miest, ale môžeme sa domnievať, že pôjde o miesta s nízkou kvalifikáciou. Toto by mohlo odrážať potrebu nájsť si prácu na riešenie bezprostredných potrieb s nižším stupňom vzdelania, čím sa obmedzujú príležitosti na zlepšenie si svojej situácie na pracovnom trhu dlhším zotrvaním v procese vzdelávania.

Z výsledkov vyplýva niekoľko jasných regionálnych vzorov. Rumunsko zaznamenalo najvyššie skóre príčin súvisiacich s chudobou (náklady na vzdelávanie), ktoré sa objavili v najčastejších troch kategóriách aj v Bulharsku, Grécku, Maďarsku a na Slovensku. Rozhodnutie medzi vzdelávaním a príjmom sa premieta aj v možnosti „potreby nájsť si prácu", pričom chudoba opäť pôsobí ako hlavný faktor, ktorý vytláča Rómov z procesu vzdelávania. Ukončenie vzdelávania v prospech tvorby príjmov má však z dlhodobého hľadiska opačný účinok, pretože znižuje príležitosti na tvorbu príjmov v budúcnosti a v skutočnosti uzatvára Rómov v bludnom kruhu chudoby. Existuje skutočné riziko, že ľudia jednoducho extrapolujú svoje skúsenosti na svoje očakávania a budú vnímať tento začarovaný kruh ako jediný realistický prístup, čo môže v konečnom dôsledku vysvetľovať aj ich nízke ambície v oblasti vzdelania.

V krajinách západnej Európy je však dosiahnuté skóre finančných dôvodov o niečo menej vysoké. Prevažne sa objavujú „iné príčiny". Údaje opäť neumožňujú ďalšie spracovanie týchto príčin, ktoré by sa mohli týkať geografickej mobility alebo migrácie, pričom obe spôsobujú, že je vzdelávanie nad rámec povinnej školskej dochádzky výzvou alebo sociálna povinnosť mladých žien a dievčat zostať doma a pomáhať v domácnosti [56]. Analýzou rodových rozdielov by sa potvrdila táto hypotéza, pretože vyšší podiel (rozdiel 10 až 20 percentuálnych bodov) Rómok než Rómov uviedol „iné príčiny" v Portugalsku, Taliansku, vo Francúzsku a v Španielsku.

Z výsledkov takisto vyplýva určitý vplyv skorých manželstiev na miery predčasného ukončenia štúdia u Rómov. Respondenti s výnimkou respondentov v Poľsku neuvádzali skoré manželstvo a narodenie dieťaťa medzi tromi najrelevantnejšími dôvodmi na ukončenie školy. V Bulharsku, Maďarsku a Poľsku 10 % až 15 % odpovedí obsahovalo manželstvo alebo narodenie dieťaťa, kým v Českej republike, Rumunsku, na Slovensku, v Grécku a Španielsku bola táto škála 7 % až 8 %. V ostatných krajinách sa manželstva a narodenia dieťaťa týkalo menej ako 5 % odpovedí.

Vplyv skorých manželstiev na miery predčasného ukončenia vzdelávania je komplexný a súvisí so zvýšenými povinnosťami v domácnosti a rodinnými záväzkami. Tento faktor treba preskúmať z rodovej perspektívy, pretože dôsledky skorých manželstiev na vzdelávanie a iné otázky nie sú rovnaké u mužov a u žien. Preskúmaním výsledkov prieskumu z hľadiska rodového rozdelenia príčin mier predčasného ukončenia štúdia sa potvrdzuje hypotéza, že skoré manželstvá sú dôležitým faktorom. Viac žien než mužov uviedlo manželstvo a narodenie dieťaťa ako príčinu na ukončenie vzdelávania, najmä v krajinách v strede a na východe EÚ. Napriek tomu sú však aj v týchto krajinách manželstvo a narodenie dieťaťa nízko na zozname príčin, ktoré ženy uvádzajú pre ukončenie školy, za ktorými nasleduje „usúdila, že je dostatočne vzdelaná", „potreba pracovať", „náklady na vzdelávanie boli vysoké". Výnimky predstavujú Maďarsko a Poľsko. V Maďarsku si ženy zvolili manželstvo a narodenie dieťaťa ako tretiu najčastejšiu odpoveď a uviedlo ju 16 %. V Poľsku je najdôležitejším dôvodom a túto možnosť si zvolilo 21 % žien.

Za dôvody ukončenia školy si niekoľko respondentov vybralo jazykové problémy alebo neúspech v škole. Len v Grécku uviedol malý podiel (4 %) rómskych respondentov ako dôvod „jazykové problémy". Niekoľko respondentov v Českej republike (19 %), na Slovensku (13 %) a Maďarsku (10 %) uviedlo neúspech v škole ako dôvod na ukončenie vzdelávania, ale v iných krajinách bol podiel týchto odpovedí nižší ako 10 %. „Nepriateľské školské prostredie" a „obavy o bezpečnosť" boli spomenuté v Grécku (8 %), Českej republike (5 %), Poľsku (4 %) a vo Francúzsku (4 %), kde ich respondenti uviedli ako dôvod ukončenia vzdelávania.

[56] Pozri napríklad: Európska komisia (2003).

3

Rovnaké zaobchádzanie vo vzdelávaní: etnická segregácia a vnímanie diskriminácie

Zaobchádzanie s deťmi a mládežou v škole je dôležitým činiteľom, ktorý môže ovplyvniť výsledky vzdelávania. Rozdiely v zaobchádzaní s rómskym a nerómskym obyvateľstvom pomáhajú určiť školskú dochádzku, dosiahnuté vzdelanie a rodový rozdiel a ich škála siaha od rasistického šikanovania alebo nepriateľstva nerómskych rodičov a zamestnancov školy po postupy, ktoré ústia *de facto* do segregácie na rôznych školách alebo v triedach.

Z rozsiahlej akademickej a politickej literatúry vyplýva, že oddeľovanie detí patriacich k skupinám etnických menšín do odlišných a/alebo samostatných škôl alebo tried predstavuje diskriminačný postup a môže mať ďalekosiahle záporné dôsledky pre ich mentálny a psychický vývin, výsledky vo vzdelávaní a pracovné príležitosti. Vo významnom prípade v roku 1954 *Brown/školská rada* Najvyšší súd USA jednomyseľne rozhodol, že „oddelené vzdelávacie zariadenia sú vo svojej podstate nerovné". V Európe rôzne zdroje údajov o procese vzdelávania [57] študentov etnických menšín upozornili na to, že segregované podmienky znevýhodňujú študentov v rovnakom vzdelávaní a príležitostiach na získanie hodnotnej kvalifikácie v porovnaní s ich rovesníkmi študujúcimi v integrovanom prostredí. Vo výskumnej literatúre o vzdelávaní Rómov sa preskúmal rozsah etnicko-sociálnej segregácie a jej negatívne dôsledky. Napríklad v Maďarsku „štandardný index segregácie naznačuje, že sa etnická segregácia viac ako zdvojnásobila (od 80. rokov 20. storočia) v oblastiach s viac ako jednou školou" [58]. V iných postkomunistických krajinách sa na základe zavedenia práva rodičov vybrať si spomedzi škôl zintenzívnila koncentrácia Rómov v určitých vzdelávacích inštitúciách a fenomén tzv. odlivu bielych zo škôl, v ktorých podiel Rómov dosiahne určitú hranicu [59].

Nižšiu kvalitu segregovaných vzdelávacích inštitúcií si netreba zamieňať s dočasnými tzv. preklenovacími školami napríklad v Španielsku, ktoré sú navrhnuté ako inštitúcie na vyrovnanie rozdielu s jasným cieľom dostať deti zo znevýhodnených rodín na úroveň štandardného vzdelávania. Školy s trvalo vysokými podielmi detí zo skupín etnických menšín však zvyčajne majú slabú infraštruktúru, učiteľov bez zápalu a nízku kvalitu vzdelávania. Z výskumu vyplýva, že tieto inštitúcie môžu prispievať k obmedzeným kariérnym ambíciám rómskych študentov a znížiť ich šance na pokračovanie vo vzdelávaní [60]. Síce existuje len niekoľko málo štúdií o rozdieloch v študijných výsledkoch, pokračujúcom vydelávaní a kariérnych ašpiráciách medzi žiakmi v segregovanom a žiakmi v integrovanom školskom prostredí, ich výsledky, ale poukazujú na nevýhody segregovaného vzdelávania.[61] Niekoľko prípadov úspešne ukončených sporov, v ktorých Nadácia šanca pre deti (CFCF) v Maďarsku [62] zastupovala rómskych rodičov, preukazuje, že samosprávy spravujúce školy neprijali účinné opatrenia proti segregácii, ktorá je zákonom zakázaná.

V niektorých prípadoch je táto diskriminácia zložená v smerovaní rómskych detí do špeciálnych škôl pre deti s mentálnym postihnutím. Niekoľko štúdií dokazuje, že neodôvodnené smerovanie rómskych detí do týchto vzdelávacích inštitúcií vyústilo do nadmerného zastúpenia Rómov v špeciálnom vzdelávaní, najmä v postkomunistických krajinách. Okrem akademických

[57] Program pre medzinárodné hodnotenie žiakov (PISA), Začleňovanie európskej druhej generácie (TIES), Etnické rozdiely vo vzdelávaní a odlišné vyhliadky pre mestskú mládež v rozšírenej Európe (EDUMIGROM), Na okrajoch Európskeho spoločenstva (EUMargins) (2011).

[58] Kertesi, G. Kézdi, G. (2013).

[59] Messing, V. (2013).

[60] Szalai, J. and Schiff, C. (2014); Rómsky vzdelávací fond (2012b).

[61] Kézdi, G. Surányi, É. (2009); Rómsky vzdelávací fond (2011).

[62] Jednotlivé spory, ktoré zastupovala Nadácia šanca pre deti (CFCF), pozri: http://cfcf.hu/en/projects/litigation-cases.html.

štúdií aj spory zdôrazňujú existenciu a závažnosť problému: v prípade školskej segregácie v Ostrave napríklad Európsky súd pre ľudské práva rozhodol proti Českej republike v prospech 18 Rómov. Európsky súd pre ľudské práva rozhodol, že oddelenie rómskych detí do samostatných, podštandardných školských zariadení bol diskriminačný. Vo veci *D. H* a *ostatní/Česká republika* súd použil štatistické údaje o nepomernom umiestňovaní rómskych detí do škôl pre mentálne postihnutých na preukázanie toho, že sa týmito opatreniami porušil článok 14 Európskeho dohovoru o ľudských právach [63]. Vo veci *Oršuš* a *ostatní/Chorvátsko* súd rozhodol, že umiestnenie rómskych detí do špeciálnych tried – aj na údajne obmedzený čas – predstavuje diskrimináciu vo vzdelávaní. a vo veci *Sampanis* a *ostatní/Grécko* Európsky súd pre ľudské práva rozhodol, že umiestňovanie rómskych detí do špeciálnych tried nachádzajúcich sa v prístavbe k hlavnej budove školy predstavuje diskrimináciu [64].

K segregácii rómskych študentov môžu viesť rôzne navzájom súvisiace mechanizmy. Na stupni základnej školy je segregácia najčastejšie dôsledkom neúčelových postupov tzv. odlivu bielych, na základe ktorého sa postupne zmení zmiešaná škola na segregovanú. Toto je najčastejšia príčina segregovaných rómskych škôl v krajinách strednej Európy. Zatiaľ čo na rozhodnutia rodičov môžu mať vplyv predsudky, zlá kvalita, nízke ambície a vzorce správania súvisiace s triedami, v ktorých prevládajú Rómovia, takisto hrajú úlohu v rozhodnutiach rodičov o presunutí svojich detí do iných škôl, a to aj keď sú vzdialenejšie. Udržateľná reakcia na výzvu tzv. odlivu bielych vyžaduje riešenie všetkých faktorov pôsobiacich v tomto komplexnom rozhodovaní.

Smerovanie žiakov do samostatných vzdelávacích zariadení alebo oddelených tried študentov podľa ich úrovne zrelosti môže takisto prispievať k segregácii nerómskeho a rómskeho obyvateľstva vo veľmi mladom veku, často počas prvých rokov základnej školy. Na úrovni strednej školy môže byť segregácia dôsledkom niekoľkých navzájom súvisiacich faktorov vrátane podpriemerných výsledkov, uprednostňovania odbornej prípravy a nízkych očakávaní učiteľov [65].

Ďalší mechanizmus, ktorý môže prispievať k segregácii, predstavujú postupy skúšania. Výskum Rómskeho vzdelávacieho fondu v Českej republike, Maďarsku, Srbsku a na Slovensku dokázal, že postupy skúšania používané na stanovenie školskej zrelosti a porúch učenia pred nástupom do základnej školy sú kultúrne predpojaté a môžu prispievať k segregácii rómskych detí do špeciálnych škôl alebo tried [66]. „Špeciálne" vzdelávanie znamená obmedzenejšie učebné plány a málo príležitostí na ďalšie štúdium po základnej škole, ak vôbec nejaké. Rómsky vzdelávací fond zdôraznil, že „v celom regióne sú Rómovia neprimerane zastúpení v špeciálnom vzdelávaní v krajinách prípadovej štúdie a predstavujú väčšinu žiakov v praktických školách v Českej republike. 20 až 90 percent detí v špeciálnom vzdelávaní v Maďarsku; [...]; a približne 60 percent detí v špeciálnom základnom a sekundárnom vzdelávaní na Slovensku." [67]

V tejto kapitole sa bude analyzovať školská segregácia, účasť na segregovanom špeciálnom vzdelávaní a skúsenosti týkajúce sa diskriminácie. Respondenti boli v prieskume agentúry FRA požiadaní, aby zodpovedali niekoľko otázok týkajúcich sa segregácie a diskriminácie v súvislosti so vzdelávaním: navštevovali triedu, do ktorej chodili deti z domácnosti, prevažne rómske deti alebo nie; navštevovali deti z domácnosti niekedy špeciálnu školu alebo triedu, ktorá bola najmä pre Rómov; zažili diskrimináciu od ľudí, ktorí pracujú v škole alebo v odbornej príprave za posledných 12 mesiacov; a či nahlásili posledný prípad diskriminácie, ktorú zažili.

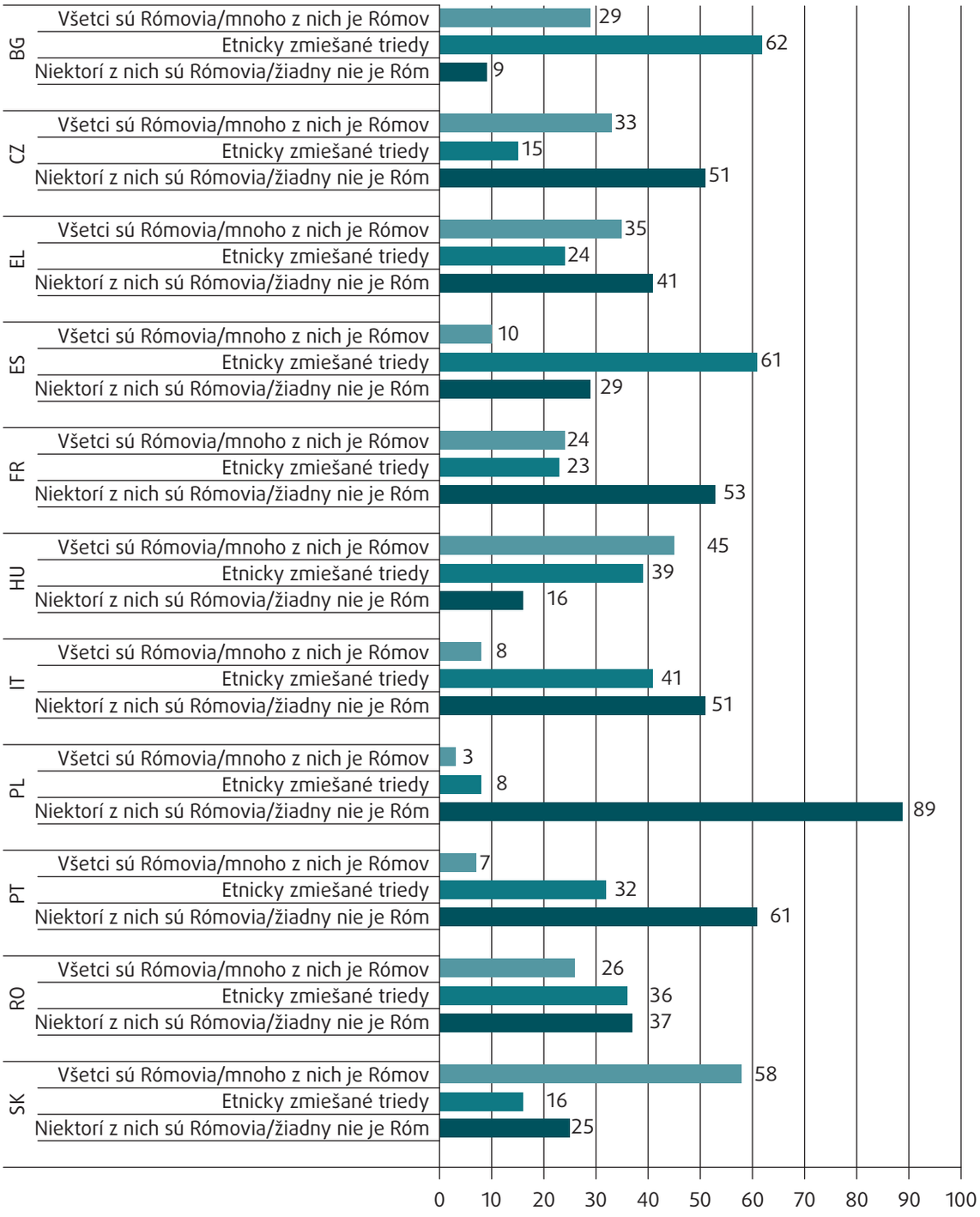
3.1. Segregácia v štandardných školách

Rómske deti môžu chodiť buď do školy, alebo do triedy vo formálne integrovanej škole, ktorú tvoria najmä rómske deti. V prieskume sa respondentom kládli otázky o etnickom pôvode spolužiakov ich detí, pretože tieto informácie môžu poskytnúť hrubý odhad o etnickom mixe v triede. Vzhľadom na to, že sa prieskum týkal oblastí, v ktorých žili Rómovia vo väčšej hustote, než je priemer krajiny, bolo pravdepodobné, že z odpovedí vyplynie väčší podiel rómskych detí v škole.

Výsledky načrtávajú tri skupiny krajín: Rómske deti navštevujúce školy alebo triedy, v ktorých všetci ich spolužiaci alebo väčšina z nich boli takisto Rómovia; rómske deti navštevujúce zmiešané ale vyvážené triedy; a triedy, v ktorých je niekoľko rómskych spolužiakov alebo v nich nie je žiadny. Do prvej skupiny patrí Slovensko a Maďarsko, v ktorých 58 % a 45 % detí chodí do tried, v ktorých sú všetci žiaci Rómovia alebo je ich väčšina (graf 20). Bulharsko a Španielsko tvorí druhú skupinu, v ktorej približne 60 % rómskych detí chodí do etnicky zmiešaných tried, pričom v Českej republike, vo Francúzsku, v Taliansku, Portugalsku a Poľsku viac ako 50 % rómskych detí chodí do tried, v ktorých je niekoľko rómskych spolužiakov alebo v nich nie je žiadny. Menej ako 10 % rómskych detí

[63] Európsky súd pre ľudské práva, D. H. a ostatní/Česká republika.
[64] Európsky súd pre ľudské práva, Sampanis a ostatní/Grécko, 5. júna 2008.
[65] O očakávaniach rómskych detí v oblasti vzdelávania, o očakávaniach učiteľov a mechanizmoch a dôsledkoch segregácie, Szalai, J. a Schiff, C. (2014); o jave dvojakej segregácie, pozri tiež: Brüggemann, C. (2012).
[66] Rómsky vzdelávací fond (2012a).
[67] *Ibid.*, s. 95.

Graf 20: Etnické zloženie školských tried, ktoré navštevujú rómske deti, podľa jednotlivých členských štátov EÚ (v %)

Otázka: *B12. Aký je/bol etnický pôvod jeho/jej spolužiakov v škole alebo materskej škole?*

Poznámky: *Informácie o etnickom pôvode spolužiakov detí (Rómov a nerómoskych spolužiakov) sa používa ako hrubý ukazovateľ etnického mixu v triedach. Vzhľadom na to, že sa metodika odberu vzoriek týka oblastí, v ktorých žijú Rómovia vo väčšej hustote, než je priemer krajiny, je pravdepodobné, že z odpovedí vyplynie väčší podiel rómskych detí v škole/materskej škole. Treba tiež uviesť, že podiel rómskych detí navštevujúcich segregované triedy je podľa výsledkov Rozvojového programu OSN v nových členských štátoch EÚ nižší. Použité metodiky môžu čiastočne vysvetliť rozdiely medzi dvomi prieskumami: v prieskume agentúry FRA náhodne zvolený respondent v domácnosti poskytoval informácie o všetkých deťoch v domácnosti, zatiaľčo v prieskume Rozvojového programu OSN sa otázky kládli hlavnému opatrovníkovi dieťaťa. Referenčná skupina: Všetky deti v rómskych a nerómskych domácnostiach zaradených do prieskumu do 15 rokov, ktoré sú alebo boli v procese vzdelávania.*

Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

navštevuje segregované triedy v Španielsku, Taliansku, Portugalsku a Poľsku. Približne 90 % rómskych detí v Poľsku chodí do tried s prevahou nerómskych žiakov, 60 % v Portugalsku a približne 50 % v Českej republike, Taliansku a vo Francúzsku. V Grécku približne tretina rómskych detí podľa respondentov z domácnosti chodí do škôl alebo tried, v ktorých sú mnohí z ich spolužiakov alebo iných detí v škole Rómovia alebo sú všetci Rómovia. Štvrtina navštevuje zmiešané triedy.

Údaje o školách alebo triedach, ktoré navštevovali nerómske deti žijúce v blízkom okolí, vykazujú etnicky homogénne školské prostredie vo väčšine krajín: V Poľsku (96 %), Grécku (91 %) a Taliansku (85 %) nerómske deti navštevovali triedy bez rómskych detí alebo len s nejakými rómskymi deťmi. V Českej republike (78 %), na Slovensku (76 %) a v Portugalsku (77 %) viac ako 75 % nerómskych detí navštevuje triedy bez rómskych detí alebo len s nejakými rómskymi deťmi. V týchto krajinách nerómske deti žijúce v blízkosti Rómov zapojených do prieskumu evidentne nenavštevujú rovnaké školy alebo triedy. V Španielsku, Bulharsku, Maďarsku a Rumunsku 32 % až 49 % nerómskych detí žijúcich v blízkom okolí Rómov uviedlo, že študujú v etnicky zmiešaných triedach. Francúzsko nebolo zaradené do tejto analýzy, lebo porovnávanie detí spomedzi mobilného obyvateľstva s osobami z blízkeho usadeného obyvateľstva by mohlo viesť k zavádzajúcim výsledkom.

V určitých krajinách môže navštevovanie oddelených alebo zmiešaných škôl alebo tried výrazne súvisieť so sociálno-ekonomickou situáciou domácnosti. V domácnostiach ohrozených chudobou, teda s ekvivalentným príjmom nižším ako 60 % národného mediánu ekvivalentného disponibilného príjmu, rómske deti v Českej republike, Maďarsku a Grécku častejšie navštevovali segregované triedy alebo školy ako nerómske deti v takýchto domácnostiach.

3.2. Rezidenčná segregácia a segregácia vo vzdelávaní

Koncentrácia Rómov v určitých rezidenčných oblastiach môže byť tiež motívom školskej segregácie. Deti zvyčajne navštevujú školu pri svojom bydlisku. Etnické zloženie školských tried preto pravdepodobne odzrkadľuje etnické zloženie v susedstve. Z výsledkov prieskumu vyplýva, že rómske deti žijúce v susedstve s vysokým podielom rómskych domácností častejšie navštevujú školy a/alebo triedy s vysokým podielom rómskych detí v Bulharsku, Českej republike, Maďarsku, Rumunsku a na Slovensku. Na Slovensku 65 %, v Maďarsku 59 % a Českej republike 40 % rómskych detí, ktoré žijú v rómskom susedstve, navštevuje školu, v ktorej sú všetci spolužiaci alebo mnohí z nich tiež Rómovia (graf 21).

Zatiaľ čo sa očakáva, že rezidenčná segregácia sa môže pretaviť do segregácie vo vzdelávaní, je prekvapujúce, že podľa zistení prieskumu to naopak vždy neplatí: život v nesegregovanom prostredí nevedie nevyhnutne k integrovanému vzdelávaniu. Podiel Rómov žijúcich v zmiešaných oblastiach a navštevujúcich segregované inštitúcie je však nižší ako podiel tých, ktorí žijú v rezidenčne oddelených oblastiach, ale aj tak je ešte vysoký. Napríklad na Slovensku podiel Rómov, ktorí navštevujú školy, v ktorých sú všetci Rómovia alebo je ich väčšina, klesá zo 65 % v prípade osôb žijúcich v segregovaných oblastiach na 45 % v prípade osôb žijúcich v etnicky zmiešaných susedstvách a na 27 % v prípade osôb žijúcich v susedstve s majoritným obyvateľstvom. V Maďarsku predstavujú tieto percentá 59 %, 34 % a 6 % a v Českej republike 40 %, 27 % a 15 %. Vyplýva z toho, že rómske deti žijúce v zmiešaných alebo prevažne nerómskych susedstvách sú ešte ohrozené tým, že skončia v triedach, v ktorých sú všetci žiaci alebo väčšina Rómovia. Ukončenie rezidenčnej segregácie zlepšuje príležitosti na ukončenie segregácie vo vzdelávaní, ale to samotné nestačí na riešenie skutočnej segregácie.

Zdá sa, že Poľsko predstavuje samostatný prípad, pretože je v ňom len veľmi málo rómskych detí v segregovaných školách alebo triedach bez ohľadu na susedstvo ich domácností. Možno to vysvetliť z hľadiska poklesu veľkosti rómskeho spoločenstva v nedávnych rokoch.

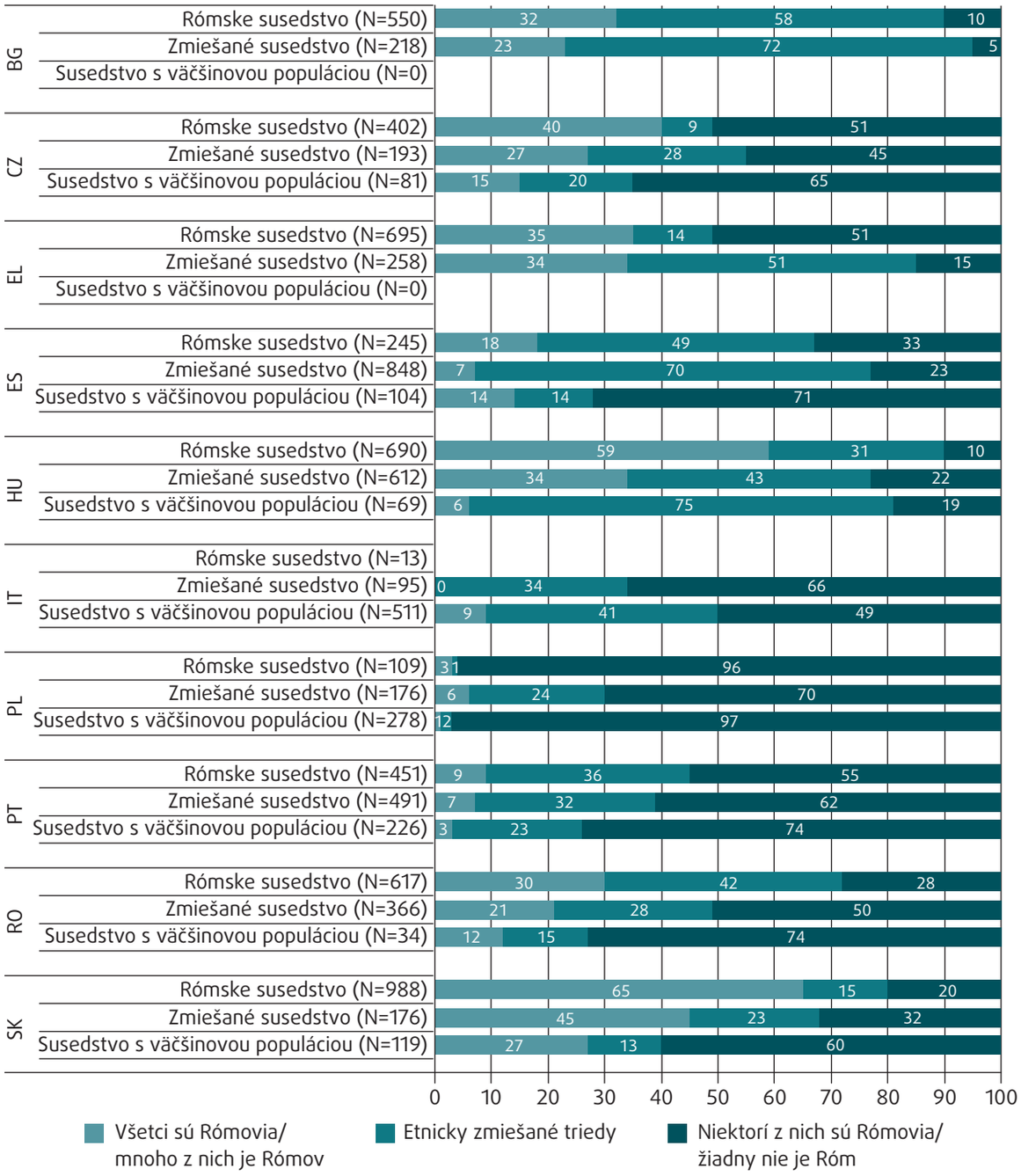
3.3. Segregácia v špeciálnych školách a triedach pre Rómov

V prieskume sa takisto kládla otázka, či rómski respondenti navštevovali špeciálne školy alebo triedy, ktoré boli najmä pre Rómov, aj keď len na krátke obdobie. Na základe prieskumu nemožno posúdiť kvalitu učebných plánov, podľa ktorých sa vyučuje v týchto oddelených zariadeniach, rozsiahlym prieskumom sa však preukázalo, že tieto špeciálne triedy alebo školy majú často podštandardnú infraštruktúru a kvalitu vyučovania [68]. Napríklad v Českej republike sa rómske deti v tzv. praktických školách učia podľa odlišných, údajne subštandardných, učebných plánov [69].

Pojem špeciálna škola alebo trieda, ktorý sa používa v prieskume, sa vzťahuje na veľmi rozmanitú škálu prostredí v členských štátoch. Zahŕňa špeciálne

[68] Brüggemann, C. (2012).
[69] Pozri ERRC a Amnesty International (2012).

Graf 21: Etnické zloženie školských tried podľa susedstva, v ktorom žijú rómske deti, podľa jednotlivých členských štátov EÚ (v %)

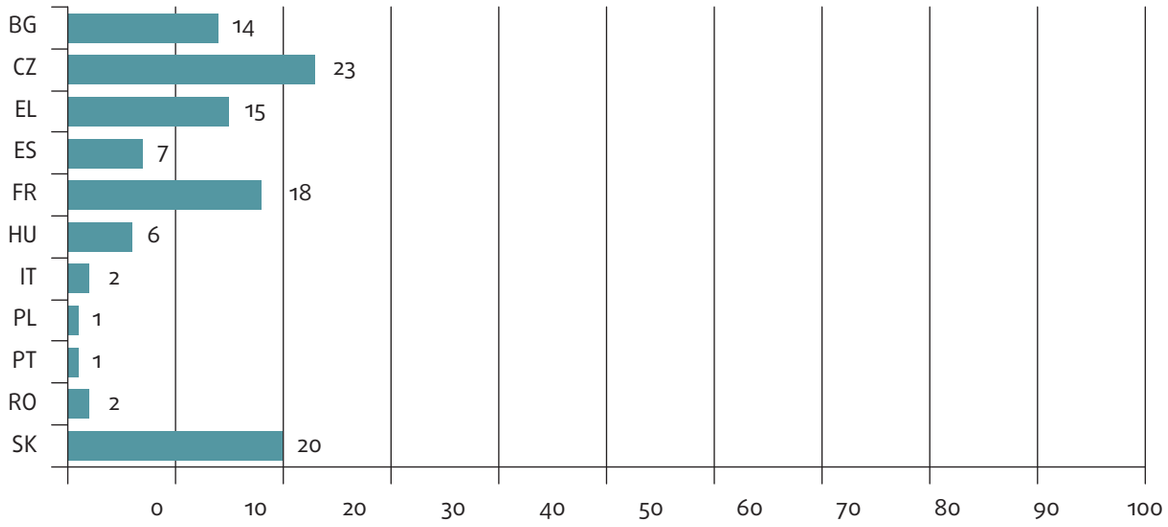
Otázka: *B12. Aký je/bol etnický pôvod jeho/jej spolužiakov v škole alebo materskej škole?*
M4. Aké je susedstvo domácnosti...? Prevažne...

Poznámky: *Francúzski kočovní Rómovia sú vylúčení z dôvodu ich mobilného životného štýlu. „N" vyjadruje počet detí v každej kategórii. Výsledky nie sú uvedené, ak „N" je menej ako 30 detí. Referenčná skupina: Všetky deti v rómskych domácnostiach zaradených do prieskumu do 15 rokov, ktoré sú alebo boli v procese vzdelávania.*

Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

školy pre deti so zdravotným postihnutím, špeciálne alebo nápravné školy alebo triedy a vo Francúzsku zahŕňa aj mobilné školy pre deti *gens du voyage*. Snahou prieskumu bolo preložiť pojem špeciálna škola alebo trieda tak, aby sa čo najviac rešpektovali pojmy používané vnútroštátne na zachytenie rôznych súvislostí a zároveň zachovanie porovnateľnosti. V prieskume Rozvojového programu OSN, ktorý sa uskutočnil paralelne s prieskumom agentúry FRA, sa prijal o niečo odlišný výklad špeciálnej školy, a preto sa môžu zistenia týchto dvoch prieskumov do určitej miery líšiť.

Graf 22: Rómske deti do 15 rokov, ktoré navštevovali špeciálne školy a triedy, ktoré boli určené najmä pre Rómov, podľa jednotlivých členských štátov EÚ (v %)

Otázka: *B13. Navštevoval(-a) on/ona niekedy špeciálnu školu alebo triedu, ktorá bola prevažne pre Rómov, aj keď iba krátke obdobie?*

Poznámky: *Veľmi nízke číselné údaje v prípade Rumunska môžu byť výsledkom neúmyselného vynechania „špeciálnej triedy" v preloženom dotazníku, čím sa obmedzuje rozsah otázky. Referenčná skupina: Všetky deti do 15 rokov v rómskych domácnostiach zaradených do prieskumu, ktoré navštevujú alebo navštevovali školu a s platnými informáciami o type školy alebo triedy, ktorú navštevovali.*

Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

V tejto kapitole sa uvádza, že v niektorých krajinách, najmä v stredovýchodnej Európe, môže neprimerane vysoký podiel rómskych študentov v špeciálnych školách vyplývať z diskriminačných postupov. Výskumom a súdnymi prípadmi v týchto krajinách sa zistilo, že sa uplatňujú kultúrne predpojaté postupy skúšania na začiatku školskej dochádzky, neodôvodnené smerovanie rómskych detí do špeciálnych škôl pre mentálne postihnuté deti, ako aj neformálne postupy obhajovania výhod špeciálnych škôl pre rómske deti [70]. V tomto oddiele sa pozrieme na súčasné a minulé skúsenosti Rómov v etnicky segregovaných špeciálnych školách.

Umiestnenie do niektorých týchto inštitúcií môže byť výslovne určené na to, aby umožnilo deťom vyrovnať rozdiel a pripraviť ich na prechod do štandardného vzdelávania. Vyžaduje si to, aby boli rozhodnutia o umiestnení dobre odôvodnené a systematicky revidované. Kvalifikácie učiteľov, infraštruktúra a pomery počtu študentov na učiteľa v týchto inštitúciách by mali byť lepšie ako v štandardných školách a zamestnanci inštitúcií by mali mať jasné stimuly na prípravu detí na čo najskorší nástup do štandardných škôl. Podľa dôkazov však v praxi Rómovia a iné deti zaradené do špeciálnych škôl v týchto školách aj zostávajú.

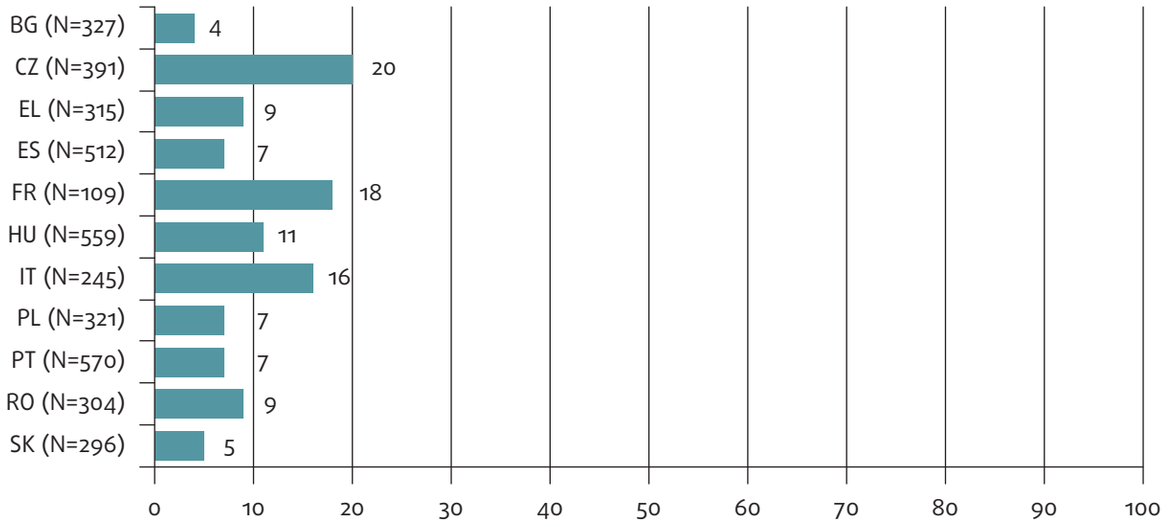
Z výsledkov výskumu [71] vyplýva, že percento detí do veku 15 rokov, o ktorých sa uviedlo, že navštevovali špeciálnu školu alebo triedu, ktorá bola organizovaná „najmä pre Rómov", sa v jednotlivých členských štátov líšilo (graf 22). Najvyššie hodnoty sú zaznamenané v Českej republike, v ktorej 23 % detí údajne navštevovalo špeciálne školy alebo triedy. Nasledujú Slovensko (20 %), Grécko (15 %) a Bulharsko (14 %). Vo Francúzsku môže pomerne veľký podiel (18 %) zodpovedať mobilným školským jednotkám alebo iným navštevovaným osobitným štruktúram na základe potrieb *gens du voyage*. Zatiaľ čo zo zistenia vyplýva, že rómske deti v týchto krajinách často navštevujú špeciálne školy alebo triedy, nevypovedá to nič o cieli alebo kvalite týchto konkrétnych inštitúcií.

3.4. Vnímané skúsenosti s diskrimináciou

V prieskume bola položená otázka, či sa respondenti cítili diskriminovaní zamestnancami školy z dôvodu ich etnického pôvodu aspoň raz za 12 mesiacov predchádzajúcich prieskumu. Študenti vo veku od 16 rokov aj ich rodičia mohli v prieskume uviesť svoje skúsenosti s vnímaným nerovnakým zaobchádzaním. V prieskume EU-MIDIS agentúry FRA v roku 2008 o skúsenostiach európskych menšín s diskrimináciou sa zistilo, že: „Rómovia boli diskriminovaní z dôvodu ich etnického pôvodu viac než iné skupiny zaradené do prieskumu EU-MIDIS [...]. Každý druhý rómsky respondent uviedol, že bol diskriminovaný na základe svojej etnickej príslušnosti aspoň raz za predchádzajúcich 12 mesiacov" [72]. Ukázalo sa však, že vzdelávanie je jednou z najmenej dotknutých

[70] Rómsky vzdelávací fond (2012a).
[71] Brüggemann, C. (2012).
[72] FRA (2009b), s. 8.

Graf 23: Rómski respondenti vo veku od 16 rokov, ktorí zažili diskrimináciu vo vzdelávaní za posledných 12 mesiacov, podľa jednotlivých členských štátov EÚ (ako % z Rómov, ktorí boli v kontakte so vzdelávacími inštitúciami)

Otázky: *J2E. Za posledných 5 rokov (alebo odkedy ste v krajine, ak je to menej ako 5 rokov) prišli ste niekedy v [KRAJINA] do kontaktu so vzdelávacou inštitúciou alebo inštitúciou odbornej prípravy buď ako študent, alebo ako rodič? 01 áno.*
J3E: Za posledných 5 rokov (alebo odkedy ste v krajine, ak je to menej ako 5 rokov), boli ste niekedy v [KRAJINA] diskriminovaný(-á) ľuďmi, ktorí pracujú v škole alebo v rámci školení? Zahŕňa to školy, vysoké školy alebo iné vzdelávanie. Mohlo sa Vám to stať ako študentovi alebo ako rodičovi. 01 áno.
J5E: Skúste si, prosím, spomenúť, kedy sa to stalo naposledy: bolo to v priebehu posledných 12 mesiacov alebo už predtým?

Poznámky: *Referenčná skupina: Všetci rómski respondenti vo veku od 16 rokov, ktorí boli v kontakte so vzdelávacími inštitúciami za posledných 5 rokov.*

Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

oblastí v tejto otázke, najmä v porovnaní so zamestnaním, bývaním, zdravotnou starostlivosťou alebo návštevou kaviarne, reštaurácie alebo baru [73].

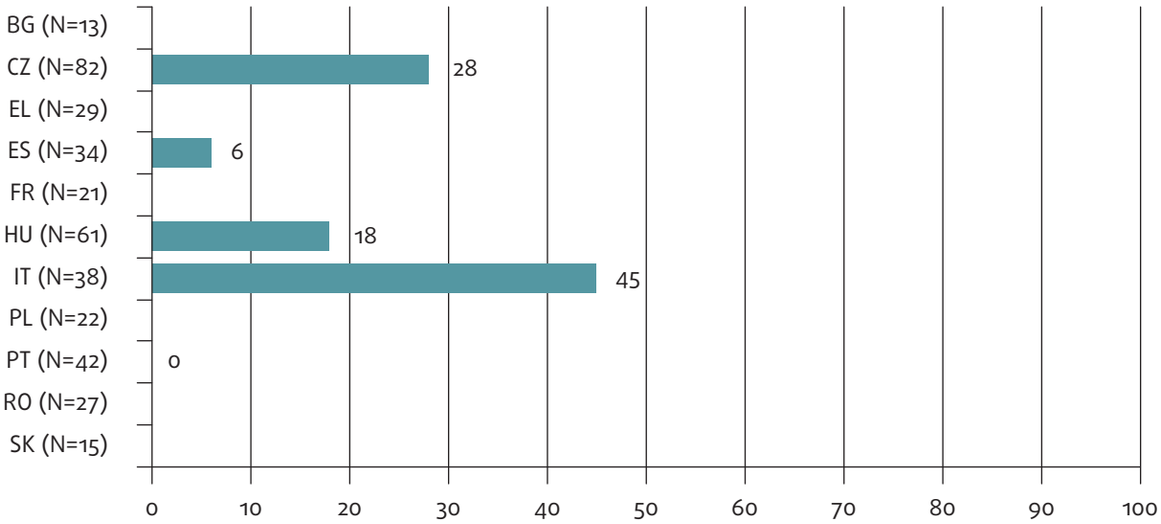
Výsledkami prieskumu sa potvrdzuje tento trend a počet rómskych respondentov, ktorí uviedli, že zažili aspoň jeden prípad diskriminácie zo strany zamestnancov školy za posledných 12 mesiacov, bol veľmi nízky, v škále 1 % až 7 % rómskych respondentov vo veku od 16 rokov. Ak sa však tieto čísla porovnajú s počtami tých, ktorí mali akýkoľvek kontakt so vzdelávacími inštitúciami a ich zamestnancami, podiel Rómov, ktorí sa cítili diskriminovaní vo vzdelávaní za posledných 12 mesiacov, sa pohybuje v rozsahu od vysokých 20 % v Českej republike po 4 % v Bulharsku (graf 23). V tomto smere existujú veľmi významné rozdiely medzi krajinami, pričom Česká republika, Francúzsko a Taliansko vyčnievajú ako krajiny, v ktorých väčšina rómskych respondentov uviedla, že zažili diskrimináciu zo strany zamestnancov školy.

Diskriminácia na základe rasového alebo etnického pôvodu je zakázaná vo všetkých členských štátoch EÚ a smernica o rasovej rovnosti bola transponovaná do vnútroštátnych právnych predpisov v EÚ. Členské štáty zriadili aj osobitné orgány pre rovnosť na zber sťažností týkajúcich sa diskriminácie. Rómski respondenti, ktorí zažili aspoň jeden prípad vnímaný ako diskriminácia v prostredí vzdelávania za posledných 12 mesiacov, dostali aj otázku, či to niekde nahlásili. Z údajov vyplývajú výrazné rozdiely medzi krajinami v tejto veci: v šiestich z 11 členských štátov, na ktoré sa prieskum vzťahoval (Bulharsko, Grécko, Francúzsko, Poľsko, Rumunsko a Slovensko), počet respondentov, ktorí vnímali, že boli diskriminovaní v súvislosti so vzdelávaním v uplynulom roku, bol príliš nízky (menej ako 30 respondentov) pre hĺbkovú analýzu správania sa v oblasti nahlasovania. V ostatných piatich krajinách sa počet nahlásených incidentov veľmi líšil: v Taliansku 45 % respondentov uviedlo, že incident nahlásili, zatiaľ čo v Českej republike ho nahlásilo 28 %. V Maďarsku incident nahlásilo len 18 % respondentov, v Španielsku 6 %. V Portugalsku sa incidenty vôbec nenahlasovali (graf 24).

Vzhľadom na celkovo zlú situáciu v oblasti vzdelávania Rómov v porovnaní s nerómskym obyvateľstvom nízke miery vnímanej diskriminácie v tejto oblasti a ešte nižšie miery nahlasovania môžu byť prekvapením, ale možno ich vysvetliť buď z hľadiska celkového významu kladeného na vzdelanie, alebo zo spôsobu, ktorým si respondenti vysvetľovali „diskrimináciu vo vzdelávaní“. Skutočnosť, že Rómovia v Taliansku, Českej republike a Maďarsku oveľa častejšie uvádzali skúsenosti s diskrimináciou v prieskume a boli tiež ochotnejší nahlasovať tieto incidenty orgánom, môžu súvisieť s povedomím o právach a väčším vplyvom orgánov pre rovnosť.

[73] *Ibid.*

Graf 24: Rómski respondenti, ktorí nahlásili najnedávnejší incident vnímanej diskriminácie vo vzdelávaní za posledných 12 mesiacov, podľa jednotlivých členských štátov EÚ (v %)

Otázka: *J2E. Za posledných 5 rokov (alebo odkedy ste v krajine, ak je to menej ako 5 rokov) prišli ste niekedy v [KRAJINA] do kontaktu so vzdelávacou inštitúciou alebo inštitúciou odbornej prípravy buď ako študent, alebo ako rodič? 01 áno.*
J3E: Za posledných 5 rokov (alebo odkedy ste v krajine, ak je to menej ako 5 rokov), boli ste niekedy v [KRAJINA] diskriminovaný(-á) ľuďmi, ktorí pracujú v škole alebo v rámci školení? Zahŕňa to školy, vysoké školy alebo iné vzdelávanie. Mohlo sa Vám to stať ako študentovi alebo ako rodičovi. 01 áno.
J5E: Skúste si, prosím, spomenúť, kedy sa to stalo naposledy: bolo to v priebehu posledných 12 mesiacov alebo už predtým? 01 áno.
J6. Prosím, skúste si spomenúť, keď ste boli NAPOSLEDY diskriminovaný/á. Ohlásili ste vy alebo NIEKTO INÝ tento prípad niekde?

Poznámky: *Výsledky nie sú uvedené v prípade členských štátov, v ktorých uviedlo menej ako 30 respondentov, že boli diskriminovaní v kontakte so vzdelávacou inštitúciou za posledných 12 mesiacov. Referenčná skupina: Všetci rómski respondenti vo veku od 16 rokov, ktorí boli v kontakte so vzdelávacími inštitúciami za posledných 5 rokov a ktorí zažili diskrimináciu vo vzdelávaní za posledných 12 mesiacov.*

Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

Závery

Z údajov prieskumu vyplýva rozsah a vplyv vylúčenia Rómov zo vzdelávania, ktorý sa začína už v predškolských zariadeniach. Nenavštevovaním predškolského zariadenia sa prudko znižujú šance študentov dokončiť neskôr povinnú školskú dochádzku.

Z výsledkov prieskumu vyplýva, že Rómovia zapojení do prieskumu sú menej často v procese formálneho vzdelávania počas celého obdobia povinného vzdelávania ako nerómske obyvateľstvo zaradené do prieskumu a že výsledky Rómov vo vzdelávaní sú podstatne horšie. Z údajov takisto vyplýva, že gramotnosť (aj vlastná vnímaná, ktorá je podstatne odlišná od funkčnej) a dokončenie sekundárneho vzdelania zostávajú pre mnohých Rómov výzvou.

Prieskum poskytuje množstvo dôležitých informácií o rómskom a nerómskom obyvateľstve rôznych vekových skupín a umožňuje analyzovať pokrok v dosiahnutom vzdelaní z časového hľadiska. Analýzou sa preukazuje, že sa zlepšilo dosiahnuté vzdelanie, ako aj gramotnosť. Mladým Rómom sa v oboch prípadoch darí lepšie ako starším vekovým skupinám. Rozdiel v dosiahnutom vzdelaní Rómov a nerómskeho obyvateľstva žijúceho v blízkosti, však zostáva veľký.

V niektorých krajinách súvisí navštevovanie segregovaných alebo zmiešaných škôl alebo tried s chudobou. Deti z domácností ohrozených chudobou častejšie študujú v etnicky oddelených triedach alebo školách, z čoho vyplýva, že pokrok vo vzdelaní sa nedá dosiahnuť v izolácii, výhradne prostredníctvom zásahov zameraných na odvetvie. Naopak, je potrebné, aby boli zásahy súčasťou širšieho programu rozvoja a začleňovania.

Na záver, správa obsahuje výsledky týkajúce sa otázok rovnakého zaobchádzania vo vzdelávaní vrátane segregácie, etnického mixu tried v škole a vnímanej diskriminácie. Rómovia často navštevujú etnicky segregované triedy na úkor ich príležitostí v budúcom živote. Evidentne mnoho Rómov túto skutočnosť nevníma ako prejav diskriminácie. Rómovia vnímajú znevýhodnenie vo vzdelávaní a diskriminačné postupy za „normálne“.

Príloha 1: Prieskum stručne

V roku 2011 agentúra FRA v spolupráci s Európskou komisiou, Rozvojovým programom OSN a so Svetovou bankou uskutočnila pilotný prieskum rómskeho a nerómskeho obyvateľstva žijúceho v blízkosti. V štúdii sa zhromaždili údaje o ich sociálno-ekonomickej situácii, skúsenostiach s diskrimináciou a informovanosti o právach v 11 členských štátoch s cieľom preskúmať sociálno-ekonomickú situáciu v oblasti zamestnania, vzdelávania, bývania a zdravia, ako aj rovnaké zaobchádzanie a informovanosť o právach [74].

Do prieskumu bolo zapojených celkovo 16 319 domácností v Bulharsku, Českej republike, vo Francúzsku, v Grécku, Maďarsku, Poľsku, Portugalsku, Rumunsku, na Slovensku, v Španielsku a Taliansku. V každej domácnosti bol na rozhovor vybraný jeden respondent. Poskytnuté informácie sa týkajú sčasti domácnosti ako celku, takže celkovo údaje opisujú životné podmienky 61 271 osôb v týchto domácnostiach [75]. V každej krajine bolo do vzorky náhodne zaradených približne 1 000 rómskych domácností a 500 nerómskych domácností žijúcich v blízkosti. Vzorka obsahovala len regióny, o ktorých je známe, že v nich žije veľká rómska populácia.

Vo vzorke sa premieta situácia Rómov žijúcich v oblastiach s nadpriemerným podielom rómskeho obyvateľstva v 11 členských štátoch. Prieskum teda nie je reprezentatívny pre celkové rómske obyvateľstvo krajiny, ani pre celkové obyvateľstvo. Prieskumom sa skôr objasňujú životné podmienky v oblastiach, v ktorých je rómska identita viditeľnejšia vo väčšom rozsahu než na iných miestach. Nerómske obyvateľstvo bolo zaradené do vzorky v rovnakých oblastiach. Aj keď sa nerómske obyvateľstvo zaradené do prieskumu jednoznačne odlišuje od rómskeho obyvateľstva z hľadiska príjmov, zamestnania a bývania, viditeľný a spoločný je aj ekonomický rozdiel v porovnaní s celkovým obyvateľstvom, keďže majú často spoločné znevýhodnenie a chýbajúcu infraštruktúru segregovaných obytných oblastí. Pojem majoritné obyvateľstvo sa v tomto prípade používa na označenie celkového obyvateľstva v krajine so zohľadnením priemerného životného štandardu.

Je veľmi dôležité zdôrazniť, že rómska etnická príslušnosť bola určená výhradne pomocou vlastnej identifikácie [76]. Z toho vyplýva explicitné povedomie a určitý pocit spolupatričnosti k rómskej menšine.

Ktoré členské štáty EÚ boli zaradené do prieskumu?

Prieskum sa vykonal v Bulharsku, Českej republike, vo Francúzsku, v Grécku, Maďarsku, Poľsku, Portugalsku, Rumunsku, na Slovensku, v Španielsku a Taliansku.

Kto sa zúčastnil na rozhovoroch a ako?

- V každom členskom štáte bolo do vzorky náhodne zaradených približne 1 000 rómskych domácností a 500 nerómskych domácností v oblastiach, o ktorých je známe, že podiel rómskych obyvateľov je vyšší ako vnútroštátny priemer. V prieskume je teda premietnutá situácia v oblastiach 11 členských štátov EÚ, v ktorých žije nadpriemerný podiel Rómov.

- Domácnosť bola zaradená do kategórie „rómska“, ak sa aspoň jedna osoba v domácnosti označila za patriacu k Rómom alebo súvisiacej skupine a bola ochotná zúčastniť sa prieskumu. Vo Francúzsku išlo o ľudí žijúcich v karavanoch na odpočívadlách, ktorí sa sami identifikovali ako *gens du voyage*.

- Vo všetkých krajinách sa rozhovory uskutočnili v 10 811 rómskych a 5 508 nerómskych domácnostiach a poskytli informácie o 61 271 členoch domácnosti.

- Nerómske obyvateľstvo sa používa na označenie celkového obyvateľstva žijúceho v rovnakej oblasti alebo v čo najbližšom susedstve s opýtanými Rómami.

- Informácie o domácnosti a jej členoch boli zhromaždené pomocou osobných rozhovorov v ich domovoch s jedným náhodne vybraným respondentom z domácnosti vo veku aspoň 16 rokov. Nerómski respondenti boli do vzorky zaradení z rovnakej obytnej oblasti alebo z najbližšieho susedstva opýtaných Rómov.

[74] FRA (2012).

[75] Rozhovory sa uskutočnili aj s ďalšou vzorkou rómskych migrantov vo Francúzsku, ale tá nie je zahrnutá do tejto analýzy. Výsledky tejto skupiny vzoriek sú použité v Cherkezova, S. a Tomova, I. (2013).

[76] V technickej správe sa nachádzajú podrobné informácie o prieskume a jeho návrhu: FRA (2013).

- Väčšina Rómov, s ktorými sa uskutočnil rozhovor, mala občianstvo krajiny pobytu s výnimkou Talianska, v ktorom približne 40 % respondentov netvorili jeho občania.

Aké otázky sa kládli v prieskume?

Dotazník obsahoval dve časti: „sieť domácnosti" a „individuálnu časť" alebo „základný dotazník". V tzv. sieti domácnosti sa získavali informácie o základných charakteristikách všetkých členov domácnosti, ktorých uviedol náhodne zvolený respondent. Zahŕňala otázky o základných sociálno-demografických charakteristikách všetkých členov domácnosti, krajine ich pôvodu, etnickom pôvode, občianskom stave, o ich situácii v zamestnaní a vzdelávaní. V prvej časti týkajúcej sa stavu domácnosti sa pomocou základného dotazníka získali informácie o podmienkach bývania a príjmoch domácnosti spoločne za všetkých členov domácnosti, o susedstve a jeho infraštruktúre. V druhej časti išiel základný dotazník do hĺbky s otázkami o zamestnaní, vzdelaní, zdravotnom stave, začlenení, skúsenostiach a vnímaní diskriminácie, o informovanosti o právach a otázkach občianstva, skúsenostiach s mobilitou a migráciou a o zámeroch respondenta.

Nakoľko sú výsledky reprezentatívne?

- Výsledky sú reprezentatívne pre Rómky a Rómov žijúcich v oblastiach, v ktorých bývajú v hustote vyššej, než je vnútroštátny priemer.

- Výsledky týkajúce sa nerómskeho obyvateľstva nie sú reprezentatívne pre celkové obyvateľstvo v každom členskom štáte, ale slúžia ako referenčná hodnota pre Rómov, pretože opýtané nerómske obyvateľstvo má často rovnaké prostredie, trh práce a sociálnu infraštruktúru.

V „prieskume spolu" uvedené v mnohých grafoch a tabuľkách predstavuje nevážený priemer všetkých Rómov zahrnutých v prieskume a mal by sa používať len ako referenčný bod pre hodnoty konkrétnej krajiny. Nevážený priemer nie je upravený o rôzne veľkosti obyvateľstva v rôznych krajinách, inými slovami nezohľadňuje situáciu celkového rómskeho obyvateľstva v 11 členských štátoch EÚ zaradených do prieskumu.

Príloha 2: Metodika prieskumu[77]

Vymedzenie populácie štúdie

Prvým krokom každého kvantitatívneho výskumu je presné vymedzenie populácie štúdie. V prípade Rómov je to z rôznych príčin mimoriadne zložité.

Z historického hľadiska bola identita Rómov chápaná zväčša voči nerómskej spoločnosti, tzv. *gadžom*. Konsolidácia moderných štátov s ich sekulárnymi a náboženskými štruktúrami spôsobila, že účasť alebo neúčasť v týchto štruktúrach sa stávala čoraz dôležitejším identifikačným znakom a neskôr motívom sociálneho vylúčenia [78]. Vedie sa dlhá akademická, právnická a politická debata o stratégii na identifikovanie Rómov vo výskume uskutočňovanom na základe prieskumov mienky. Problém má niekoľko vrstiev. Po prvé, Rómovia sú heterogénna skupina, pokiaľ ide o ich etnickú identitu, používanie jazyka, kultúrne tradície a úroveň sociálneho začlenenia, preto mnohí odborníci tvrdia, že pojem Róm slúži skôr ako zastrešujúci pojem označujúci obyvateľstvo s veľmi odlišnými etnickými identitami. Po druhé, väčšina európskych Rómov má viaceré a komplexné identity a odhalenie ich etnickej identity závisí od toho, ako vnímajú možné dôsledky. Po tretie, z dôvodu ich častých skúseností s rasovými predsudkami a diskrimináciou mnoho Rómov radšej skrýva svoju etnickú príslušnosť pri rozhovoroch [79].

K sformovaniu pojmu Róm v prieskumoch existujú dva hlavné prístupy, ktorých výsledkom je, že zistenia sú porovnateľné len čiastočne. V užšom výklade sa rómska menšina skladá z osôb, ktoré sa samy identifikujú ako Cigáni/Rómovia (sebaidentifikácia), zatiaľ čo všeobecnejší pojem zahŕňa všetky osoby, ktoré za také považujú ostatní ľudia (externá identifikácia) [80].

Používanie pojmu Róm v oficiálnych dokumentoch EÚ sa všeobecne riadi prístupom Rady Európy [81], podľa ktorého sa používa pojem Róm na označenie Sintov, Kale a súvisiacich skupín v Európe vrátane tzv. Travellers (kočovných Rómov) a východných skupín (Dómov a Lomov), a vzťahuje sa na veľkú rozmanitosť príslušných skupín vrátane osôb, ktoré sa samy označujú ako Cigáni. Rada Európy takisto konštatuje, že pojem *gens du voyage* používaný vo Francúzsku, je administratívny pojem, ktorý sa od 70. rokov 20. storočia používa na označenie Rómov, Sintov/Manušov a Cigánov/Gitanov a iných nerómskych skupín s nomádskym spôsobom života. Týmto pojmom sa vlastne označujú francúzski občania na rozdiel od pojmu Rómovia, ktorý sa na oficiálnej úrovni nesprávne používa výhradne na označovanie rómskych prisťahovalcov z východnej Európy. V kontexte tohto prieskumu sa pojem Rómovia preto používa ako zastrešujúci pojem v rámci politického kontextu zameraného najmä na otázky sociálneho vylúčenia a diskriminácie a nie na osobitné otázky kultúrnej identity. Nesmie však viesť k mylnému vnímaniu, že všetci Rómovia žijú v podmienkach sociálneho a územného vylúčenia a marginalizácie.

V prieskume agentúry FRA sa uplatnil viacstupňový prístup k identifikácii rómskych respondentov. Najprv sa identifikovali oblasti s vysokou hustotou rómskeho obyvateľstva na základe údajov zo sčítania ľudu (Bulharsko, Maďarsko, Poľsko a Rumunsko) alebo z iných dostupných zdrojov údajov o obyvateľstve (Česká republika, Slovensko a Španielsko). Vo Francúzsku, Grécku, Taliansku a Portugalsku neboli k dispozícii zdroje údajov. V tomto prípade pomohli pri identifikácii oblastí husto obývaných Rómami akademické zdroje a zdroje mimovládnych organizácií. Napríklad vo Francúzsku agentúra FRA použila celoštátny zoznam táborísk *gens du voyage*. Po druhé, respondenti boli kontrolovaní úvodnou otázkou – „Žijú v domácnosti nejakí Rómovia?" Po tretie, počas rozhovoru bol náhodne vybraný respondent požiadaný, aby odpovedal na otázku o etnickom pôvode všetkých členov domácnosti. Uvedená otázka bola určená na opätovné potvrdenie predchádzajúceho identifikačného procesu a nie na zachytenie rôznych identít – respondent si mohol zvoliť len jednu možnosť identity.

Výber vzorky

Výzvy pri vymedzovaní pojmu Róm majú vplyv na identifikáciu a výber vzoriek respondentov v prieskumoch zameraných na túto konkrétnu skupinu obyvateľstva. V prieskume agentúry FRA sa vytvorila vzorka Rómov a nerómskeho obyvateľstva žijúceho v ich blízkosti, ktorá čo najviac reprezentuje rozmanitosť týchto skupín tak, aby výsledky náležite odzrkadľovali ich situáciu. V každom členskom štáte bola vybraná vzorka v oblastiach, v ktorých žijú Rómovia v dostatočnej koncentrácii – nad vnútroštátnym priemerom –, aby sa umožnil náhodný výber vzorky za primerané náklady. Nerómski respondenti boli vybraní na základe blízkosti ich bydliska k Rómom, čo znamená, že majú rovnaké

[77] Podrobnejšia prezentácia sa nachádza v dokumentoch FRA (2012) a FRA (2013).
[78] Ivanov, A. (2012).
[79] Rughiniș, C. (2010). Pozri tiež: Milcher, S. a Ivanov, A. (2004); McGarry, A. a Tremlett, A. (2013); Krizsán, A. (2011); Csepeli, G. a Simon, D. (2004); Szelényi, I. a Ladányi, J. (2006); Simon, P. (2007).
[80] Ivanov, A., Kling, J. a Kagin J. (2012).
[81] Rada Európy (2012).

charakteristiky miestneho prostredia. Výsledky sú preto reprezentatívne pre oblasti, v ktorých sa vykonal prieskum, pričom zároveň slúžia na znázornenie Rómov ohrozených vylúčením. Inými slovami, o údajoch sa netvrdí, že sú reprezentatívne v prípade všetkých Rómov vo všetkých členských štátoch EÚ zaradených do prieskumu. Vzhľadom na zloženie vzorky v prieskume je pravdepodobné, že sú nadpriemerne zastúpení sociálne a územne vylúčení Rómovia s nízkym spoločenským statusom (vrátane nízkej úrovne vzdelania a účasti na trhu práce), zatiaľ čo podpriemerne zastúpení sú Rómovia zaradení do spoločnosti, žijúci v prostredí obývanom majoritným obyvateľstvom, ktorí majú vyšší spoločenský status. Ešte viac to platí v prípade detí z dôvodu prieskumu na úrovni domácností: Rómovia žijúci v oblastiach husto obývaných Rómami bývajú častejšie znevýhodnení a takisto majú častejšie veľa detí. Prieskum však obsahuje údaje, ktoré zodpovedajú prioritám EÚ a jej členských štátov, pokiaľ ide o Rómov.

Rámec pre výber vzorky zahŕňal všetky známe oblasti, v ktorých žijú Rómovia vo vyššej koncentrácii, než je celoštátny priemer, a zohľadňoval vidiecke/mestské rozloženie rómskeho obyvateľstva v ich výbere. Domácnosti v týchto oblastiach boli vyberané náhodne. Okrem toho sa v prieskume použila cielená identifikácia treťou stranou (tzv. focused enumeration), aby sa zabezpečil dosah na Rómov v zmiešanejších oblastiach. Pomocou tejto metódy bolo identifikovaných do 20 % respondentov v každej krajine. V prieskume sa využíva kombinácia externej a vlastnej identifikácie na výber vzorky Rómov. Agentúra FRA náhodne vybrala domácnosti, v každej z nich bola takisto náhodne vybraná jedna osoba vo veku od 16 rokov, aby zodpovedala dotazník a poskytla informácie o všetkých členoch domácnosti, o domácnosti ako celku a o svojej individuálnej situácii a skúsenostiach. Prieskumnú prácu v teréne vykonala spoločnosť Gallup Europe pod dohľadom odborných zamestnancov, ktorí sa zúčastnili na školeniach anketárov a sledovali prácu v teréne.

Údaje sú úplne anonymné a žiadny respondent nie je identifikovateľný.

Demografický profil vzorky

Vekové rozdelenie vzorky naznačuje výrazné rozdiely medzi rómskym a nerómskym obyvateľstvom: vo všetkých členských štátoch sú rómske domácnosti zaradené do prieskumu zvyčajne mladšie a s menším počtom starších osôb, čo odzrkadľuje všeobecne vyšší počet detí a takisto skoršie úmrtia (nižšiu strednú dĺžku života). Krajina narodenia sa v porovnaní s krajinou súčasného pobytu osoby všeobecne používa ako ukazovateľ súvisiaci s migráciou. V Bulharsku, Maďarsku, Poľsku, Rumunsku a na Slovensku sa takmer všetci rómski a nerómski obyvatelia zaradení do prieskumu narodili vo svojej krajine pobytu. V Českej republike sa vyšší počet rómskych a nerómskych občanov nenarodil v krajine pobytu, možno z dôvodu rozdelenia Československa v roku 1993. Vo Francúzsku, Grécku, Portugalsku a Španielsku sa takmer všetci Rómovia zaradení do prieskumu takisto narodili v príslušnom členskom štáte EÚ, zatiaľ čo percento nerómskeho obyvateľstva narodeného v inej krajine bolo vyššie.

Tabulka A.1: Veľkosti vzorky, podľa jednotlivých členských štátoch EÚ

Členský štát EÚ	Rómske domácnosti	Členovia rómskych domácností	Nerómske domácnosti	Členovia nerómskych domácností
BG	1100	4690	500	1245
CZ	1100	4112	500	1281
EL	1102	5449	500	1369
ES	1115	4807	502	1441
FR	714	2377	500	1210
HU	1100	4864	500	1234
IT	608	2670	500	1210
PL	670	2558	505	1397
PT	1102	4502	501	1453
RO	1100	4995	500	1457
SK	1100	5359	500	1591
Celkem	10811	46383	5508	14888

Zdroj: *Pilotný prieskum agentúry FRA zameraný na Rómov, 2011.*

Možným vysvetlením je, že v týchto členských štátoch oblasti, v ktorých žijú Rómovia, sú lákavé aj pre migrujúce osoby z dôvodu nízkych nákladov na bývanie a/alebo preto, že v iných oblastiach sa ťažšie získava ubytovanie. V Taliansku sa približne jedna tretina Rómov žijúcich v domácnosti, na ktorú sa vzťahuje prieskum, narodila v inej krajine a dvaja z piatich nemali talianske občianstvo.

Najmenej dve tretiny rómskych domácností v Českej republike, Grécku, Poľsku, Portugalsku a Španielsku boli v mestských oblastiach. Polovica až tri štvrtiny rómskych domácností v Bulharsku, Maďarsku, Rumunsku a na Slovensku boli vo vidieckych oblastiach. V Taliansku bola polovica rómskych domácností v mestských oblastiach, druhá polovica v táboroch. V Grécku tvorila jedna tretina rómskych domácností osoby v táboroch, vo Francúzsku boli *gens du voyage* spytovaní len v táboriskách.

Pilotné krajiny

Vo Francúzsku, Taliansku, Portugalsku a Španielsku [82] sa nikdy neuskutočnil rozsiahly porovnávací kvantitatívny prieskum o sociálno-ekonomickej situácii Rómov. Prieskum agentúry FRA preto slúži ako pilotný pre rozvoj použiteľných prieskumných metód a nástrojov. V Portugalsku a Španielsku bolo k dispozícii dosť údajov na vytvorenie vhodných rámcov pre výber vzorky, ale vo Francúzsku a Taliansku sa ukázalo, že ide o výzvu. Vo Francúzsku sa v prípade *gens du voyage* použil rámec pre výber vzorky na základe táborísk. V Taliansku bola vzhľadom na nedostatok relevantných údajov o obyvateľstve vytvorená dobre dokumentovaná vhodná vzorka so znázornením toho, že migrujúci a rodení Rómovia žili v rovnakých lokalitách. V Grécku boli Rómovia, s ktorými sa robili rozhovory v Thrace a sami sa identifikovali ako Moslimovia, zaradení do vzorky na základe informácií od miestnych orgánov a mimovládnych organizácií.

[82] Prieskum o Zdraví a rómskej komunite sa uskutočnil v roku 2007, koordinovaný bol Fundación Secretariado Gitano a vzťahoval sa na Bulharsko, Českú republiku, Grécko, Portugalsko, Rumunsko, Slovensko a Španielsko. Pozri Fundación Secretariado Gitano (2009).

Bibliografia

Berryman, S. E., Svetová banka, Región Európy a strednej Ázie (2000), *Hidden challenges to education systems in transition economies*, Washington D.C., Svetová banka, Región Európy a strednej Ázie.

Brüggemann, C., Rozvojový program OSN (UNDP) (2012), *Roma Education in Comparative Perspective. Analýza Rozvojového programu OSN/Svetovej banky/ES regionálneho prieskumu zameraného na Rómov 2011*, pracovné dokumenty o začlenení Rómov, Bratislava, Regionálny rozvojový program OSN, http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/education_web?e=3029457/1363948.

Cekota, J. a Trentini, C., Európska hospodárska komisia OSN (UNECE) (2011), *The educational attainment, labour market participation and living conditions of young Roma in Bulgaria, Hungary and Romania*, súbor materiálov na rozpravu, č. 2011.2, Ženeva, UNECE, www.unece.org/fileadmin/DAM/oes/disc_papers/ECE_DP_2011-2.pdf.

Cherkezova, S. a Tomova, I., Rozvojový program OSN (2013), *An Option of Last Resort? Migration of Roma and Non-Roma from CEE countries*, pracovné dokumenty o začlenení Rómov, Bratislava, Rozvojový program OSN.

Cour des comptes (2012), L'accueil et l'accompagnement des gens du voyage, Paríž, Cour des comptes, www.ccomptes.fr/Publications/Publications/L-accueil-et-l-accompagnement-des-gens-du-voyage.

Csepeli, G. a Simon, D. (2004), Construction of Roma Identity in Eastern and Central Europe: Perception and Self-identification, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, roč. 30, č. 1, s. 129 – 150.

Cudworth, D. (2010), Policy Space and the Education of Gypsy/Traveller and Roma children in Europe, príspevok, ktorý odznel na *Piatej paneurópskej konferencii ECPR*, Porto, 12. – 13. novembra 2013, www.jhubc.it/ecpr-porto/virtualpaperroom/063.pdf.

Európsky súd pre ľudské práva (ECtHR), *D.H.* a *ostatní/Česká republika*, č. 57325/00, 13. novembra 2007, http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-83256.

Európsky súd pre ľudské práva, *Oršuš* a *ostatní/Chorvátsko*, č. 15766/03, 16. marca 2010, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97689.

Európsky súd pre ľudské práva, *Sampanis* a *ostatní/Grécko*, č. 32526/05, 5. júna 2008, http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-86797.

Európske centrum pre práva Rómov (ERRC) (1999), a *Special Remedy: Roma and Schools for the Mentally Handicapped in the Czech Republic*, Budapešť, ERRC, www.errc.org/reports-and-advocacy-submissions/a-special-remedy-roma-and-schools-for-the-mentally-handicapped-in-the-czech-republic/3680.

ERRC (2004), *Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe*, Budapešť, ERRC, www.errc.org/cms/upload/media/00/04/m00000004.pdf.

ERRC (2008), *Persistent Segregation of Roma in the Czech Education System*, Budapešť, ERRC, www.errc.org/cms/upload/media/03/AC/m000003AC.pdf.

ERRC a Amnesty International (2012), *Five more years of injustice: Segregation of Roma in the Czech Republic*, Londýn a Budapešť, www.errc.org/cms/upload/file/five-more-years-of-injustice-november-2012.pdf.

Ethnic Differences in Education and Diverging Prospects for Urban Youth in an Enlarged Europe (EDUMIGROM), www.edumigrom.eu.

Európska komisia (2010), Európska stratégia pre inteligentný, udržateľný a inkluzívny rast, COM(2010) 2020, Brusel, 3. marec 2010, s. 9, http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf.

Európska komisia (2011a), Rámec EÚ pre vnútroštátne stratégie integrácie Rómov do roku 2020, COM(2011) 173 final, Brusel, 5. apríla 2011, http://ec.europa.eu/justice/policies/discrimination/docs/com_2011_173_en.pdf.

Európska komisia (2011b), *oznámenie Komisie – Vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve: zabezpečenie optimálneho začiatku pre všetky naše deti vo svete budúcnosti*, KOM(2011) 66 v konečnom znení, Brusel, 17. februára 2011, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0066:FIN:SK:PDF.

Európska komisia (2012), V Európe klesla miera predčasného ukončenia školskej dochádzky a zvýšil sa počet absolventov vysokoškolského vzdelávania, je však potrebné ďalšie úsilie, tlačová správa, Brusel, 7. júna 2012, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-577_sk.htm.

Európska komisia (2013), *Proposal for* a *Council Recommendation on effective Roma integration measures in the Member States*, COM(2013) 460 final, Brusel, 26. júna 2013, http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/com_2013_460_en.pdf.

Európska komisia, Výkonná agentúra pre vzdelávanie, audiovizuálny sektor a kultúru (EACEA) (2009), *Tackling Social and Cultural Inequalities through Early Childhood Education and Care in Europe*, Brusel, publikácia siete EURYDICE, január 2009, s. 75, http://eacea.ec.europa.eu/about/eurydice/documents/098EN.pdf.

EACEA (2011), *Compulsory Education in Europe 2010/11*, Brusel, publikácia siete EURYDICE, http://bookshop.europa.eu/en/compulsory-education-in-europe-2010-11-pbEC3213017/.

Európska komisia, Vzdelávanie a odborná príprava, Gramotnosť, online zdroj, http://ec.europa.eu/education/index_en.htm.

Európske stredisko pre monitorovanie rasizmu a xenofóbie (EUMC) (2006), *Roma and Travellers in Public Education. An overview of the situation in the EU Member States*, Viedeň, máj 2006, http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/roma_report.pdf.

Európsky parlament (2006), *odporúčanie Európskeho parlamentu* a *Rady* z *18. decembra 2006 o kľúčových schopnostiach pre celoživotné vzdelávanie*, Brusel, 30. decembra 2006, http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_en.htm.

Európska únia, Charta základných práv Európskej únie, Ú. v. 2012 C 326.

Európska únia, Lisabonská zmluva, ktorou sa mení a dopĺňa Zmluva o Európskej únii a Zmluva o založení Európskeho spoločenstva, Ú. v. EÚ 2007 C 306.

Eurostat (2010), *Quality Profile Early School Leavers*.

Eurostat (2013), *Celkové obyvateľstvo, ktoré dokončilo aspoň vyššie sekundárne vzdelanie*, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tps00065.

Filadelfiová, J., Daniel, G. a Škobla, D., Rozvojový program OSN (2007), *Report on the living conditions of Roma in Slovakia*, Bratislava, Regionálny úrad UNICEF pre strednú a východnú Európu a SNŠ.

Fleck, G. and Rughinis, C. (2008), *Come Closer. Inclusion and Exclusion of Roma in Present-day Romanian Society*, Bukurešť, Human Dynamics.

FRA (Agentúra Európskej únie pre základné práva) (2009a), *Správa o kľúčových údajoch EU-MIDIS č. 1: Rómovia*, Luxemburg, Úrad pre vydávanie publikácií Európskej únie (Úrad pre publikácie), http://fra.europa.eu/en/publication/2009/eu-midis-data-focus-report-1-roma.

FRA (2009b), *EU-MIDIS European Union Minorities and Discrimination Survey – Main Results Report*, Luxemburg, Úrad pre publikácie, http://fra.europa.eu/en/publication/2012/eu-midis-main-results-report.

FRA (2012), *Situácia Rómov* v *11 členských štátoch EÚ – Zhrnutie výsledkov prieskumu*, Luxemburg, Úrad pre publikácie, http://fra.europa.eu/en/publication/2012/situation-roma-11-eu-member-states-survey-results-glance.

FRA (2013), *Roma Pilot Survey Technical report: methodology, sampling and fieldwork*, Luxemburg, Úrad pre publikácie, http://fra.europa.eu/en/publication/2014/roma-pilot-survey-technical-report-methodology-sampling-and-fieldwork.

Friedman, E., Kriglerová, E. G., Kubánová, M. a Slosiarik, M. (2009), Škola ako geto: Systematické nadmerné zastúpenie Rómov v špeciálnom vzdelávaní na *Slovensku*, Budapešť, Rómsky vzdelávací fond.

Fundación Secretariado Gitano (2009), *Health and the Roma Community, Analysis on the Situation in Europe*, Madrid, Fundación Secretariado Gitano, www.gitanos.org/upload/07/81/memoria_gral_fin.pdf.

Giménez Adelantado, A., Piasere, L., Liegeois, J.P. (2003), *The Education of Gypsy Childhood in Europe*, Opre Roma Project, http://cordis.europa.eu/documents/documentlibrary/82608111EN6.pdf.

Havas, G., Liskó I. a Kemény, I., Oktatáskutató Intézet (2001), *Cigány gyerekek az általános iskolákban*, Budapešť, Oktatáskutató Intézet, http://mek.oszk.hu/09500/09513/09513.pdf.

Heckmann, J. J. (2008), Early Childhood Education and Care: The Case for Investing in Disadvantages Young Children, *CESifo DICE Report Journal for Institutional Comparisons*, roč. 6, č. 2.

Hoelscher, P., Regionálny úrad UNICEF pre strednú a východnú Európu/SNŠ (2007), *Romani children in South East Europe, The challenge of overcoming centuries of distrust and discrimination*, Sociálna a hospodárska politika pre deti, súbor materiálov na rozpravu č. 7, Ženeva, UNICEF, http://www.unicef.org/ceecis/0703-CEECIS_ROMA_en.pdf.

Ivanov, A. (2012), Quantifying the Unquantifiable: Defining Roma Populations in Quantitative Surveys, *Население*, č. 3 – 4, s. 79 – 95.

Ivanov, A., Kling, J. and Kagin J., Rozvojový program OSN (UNDP) (2012), *Integrated household surveys among Roma populations: one possible approach to sampling used in the UNDP-World Bank-EC Regional Roma Survey 2011*, pracovné dokumenty o začlenení Rómov, Bratislava, UNDP, www.scribd.com/doc/154052170/Roma-household-survey-methodology.

Ivasiuc, A. (2010), School drop-outs among Roma children – myths and reality, štvrťročný bulletin UNICEF Rumunsko, č. 7, www.unicef.org/romania/media_14491.html.

Kemény, I. (2005), *Roma of Hungary*, Boulder, Colorado, sociologické monografie; Highland Lakes N.J., Atlantic

Research and Publ.; New York, vydavateľstvo Columbia Univ. Press.

Kertesi, G. (2005), a *társadalom peremén:Romák* a *munkaerő piacon és az iskolában*, Budapešť, Osiris K.

Kertesi, G. and Kézdi, G., Rómsky vzdelávací fond (2006), *Expected Long-Term Budgetary Benefits to Roma Education in Hungary*, Budapešť, Rómsky vzdelávací fond, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/kertesi-kezdi-budgetarybenefits.pdf.

Kertesi, G. and Kézdi, G. (2011), The Roma/Non-Roma Test Score Gap in Hungary, *American Economic Review*, roč. 101, č. 3, s. 519 – 525.

Kertesi, G. a Kézdi, G., Rómsky vzdelávací fond (2013), *School Segregation. School choice and educational policies in 100 Hungarian Towns*, Budapešť, Rómsky vzdelávací fond, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/school_segregationschool_choice_and_educational_policies_-_final_2013.pdf.

Kézdi, G. a Surányi, É., Rómsky vzdelávací fond (2009), a *Successful School Integration Program. An Evaluation of the Hungarian National Government's School Integration Program*, Budapešť, Rómsky vzdelávací fond, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/a_succesful_school_integration_kezdi_suranyi.pdf.

Krizsán, A. (2012), Group self-determination, individual rights, or social inclusion? Competing frames for ethnic counting in Hungary, *Ethnic and Racial Studies,* roč. 35, č. 8, s. 1 – 17.

Liégeois, J.-P. (1998), *School provision for ethnic minorities: The gypsy paradigm*, Hatfield, vydavateľstvo University of Hertfordshire Press.

Lydaki, A. (1997), *Non-Gypsies and Gypsies. Gypsies of Ano Liossia*, Atény, Kastaniotis.

Magyari-Vincze, C. a Hajnalka, H. (2009), *Country report on Education: Romania*, pracovné dokumenty EDUMIGROM; Budapešť, Centrum pre politické štúdie, Stredoeurópska univerzita, www.edumigrom.eu/working-papers.

McGarry, A. a Tremlett, A. (2013), *Challenges facing researchers on Roma Minorities in Contemporary Europe: Notes Towards* a *Research Program*, pracovné dokumenty ECMI, č. 62, Flensburg, Európske stredisko pre otázky menšín (ECMI).

Messing, V. (2013), Apart or together: motivations behind ethnic segregation in education across Europe, v Szalai, J. a Schiff, C., *Migrant, Roma and Post-Colonial Youth in Education Across Europe: Being 'Visibly Different'*, New York, Palgrave Macmillan.

Messing, V. , Brozovicova, K., Fabo, B. a Kahanec, M. (2012), *Overview of Labour Market Situation of Low-Educated and Roma Population and Regulations Affecting Their Employment*, pracovné dokumenty NEUJOBS, pracovný document č. D19.1, http://www.neujobs.eu/publications/state-art-reports/overview-labour-market-situation-low-educated-and-roma-population-and.

Milcher, S. a Ivanov, A. (2004), projekty Rozvojového programu OSN týkajúce sa zraniteľnosti: Rómovia a etnické údaje, *Roma Rights Quarterly,* roč. 2, s. 7 – 13.

Miskovic, M. (Ed.) (2013), *Roma Education in Europe: Practices, Policies, and Politics,* Londýn, Routledge.

Mód, P. (2011), Romák a munkaerőpiacon és azon túl [Rómovia na trhu práce a mimo neho], v Kurucz, *Roma kutatások, 2010, Élethelyzetek* a *társadalom peremén*, Budapešť, NCSSZI.

Moldenhawer, B., Frauke, M., Kallstenius, J., Messing, V. a Schiff, C. (2009), *Comparative Report on Education, EDUMIGROM Comparative Papers*, Budapešť, Stredoeurópska univerzita, Centrum pre politické štúdie, www.edumigrom.eu/sites/default/files/field_attachment/page/node-1817/edumigromcomparativereporteducation.pdf.

National Commission for Human Rights of the Hellenic Republic (2011), *The state of Roma in Greece*.

Na okrajoch Európskeho spoločenstva (EUMargins) (2011), Ethnic School Segregation: Effects and Policies, *Policy Brief* č. 4, www.sv.uio.no/iss/english/research/projects/eumargins/policy-briefs/documents/4th-policy_brief_school_segregation_January-7-2011-final.pdf.

O'Higgins, N. a Ivanov, A. (2006), Education and Employment Opportunities for the Roma, *Porovnávacie ekonomické štúdie*, roč. 48, s. 6 – 19.

Oreopoulos, P. a Salvanes, K.G. (2011*),* Priceless: The Nonpecuniary Benefits of Schooling, *Journal of Economic Perspectives*, roč. 25 , č. 1, s. 159 – 184, http://blogg.nhh.no/thechoicelab/wp-content/uploads/2011/12/priceless.pdf.

Poradný výbor pre vzdelávanie Rómov a iných kočovníkov (ACERT) (1993), *The education of Gypsy and Traveller Children: action research and coordination*, Hatfield, univerzitné vydavateľstvo University of Hetfordshire Press.

Rada Európskej Únie (2012), závery zo zasadnutia Rady z 26. novembra 2012 o gramotnosti, Ú. v. EÚ 2012 C 393, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2012.393.01.0001.01.ENG.

Rada Európy, Protokol k Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd, CETS č. 155, 1952.

Rada Európy, Európska sociálna charta, CETS č. 163, 1996.

Rada Európy (2012), Descriptive Glossary of terms relating to Roma issues, Štrasburg, 18. mája 2012, http://www.coe.int/en/web/portal/roma.

Rada Európy, Európska komisia proti rasizmu a intolerancii (ECRI) (2006), Všeobecné odporúčanie komisie ECRI č. 10 o boji proti rasizmu a rasovej diskriminácii v školskom vzdelávaní a prostredníctvom neho, Štrasburg, 15. decembra 2006.

Rada Európy, Výbor ministrov (2009), odporúčanie CM/Rec (2009) 4 o vzdelávaní Rómov a kočovníkov v Európe, Štrasburg, 17. júna 2009, https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1462637.

Ringold, D.,Orenstein, M. a Wilkens, E. , Svetová banka (2005), *Roma in an expanding Europe. Breaking the poverty cycle*, Washington D.C., Svetová banka, s. 30 – 33.

Rinne, C. (2002), The Situation of the Roma in Greece, *Kuri Journal výskumného strediska Dom Research Center*, roč. 1, č. 6, www.domresearchcenter.com/journal/16/greece6.html.

Rómsky vzdelávací fond (2011), *From segregation to inclusion. Roma pupils in the UK*. a *Pilot Research Project*, Budapešť, Rómsky vzdelávací fond, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/ref_uk_report_nov2011_screen_singlepages.pdf.

Rómsky vzdelávací fond (2012a), *Pitfalls and bias: entry testing and the overrepresentation of Romani Children in Special Education*, Rómsky vzdelávací fond, Budapešť, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/pitfalls-and-bias-screen_singlepages.pdf.

Rómsky vzdelávací fond (2012b) *Inequity and Inequality: Teacher ambsenteeism, Romani Pupils, and Primary Education in Romania*, Budapešť, Rómsky vzdelávací fond, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/ref_ta_screen_doublepages.pdf.

Rughiniș, C. (2010), The forest behind the bar charts: Bridging quantitative and qualitative research on Roma/Tsigani in contemporary Romania, *Patterns of Prejudice*, roč. 44, č. 4, s. 337 – 367.

Santiago, C. a Maya, O. (2012), *School segregation of Romani students in Spain*, *Research Report of* a *study conducted in four selected locations*, Madrid, Fundación Mario Maya a Kamira.

Simon, P., Institut National d'Etudes Démographiques (2007), *"Ethnic" Statistics and Data Protection in the Council of Europe Countries,* ECRI, Rada Európy, Štrasburg.

Szalai, J. a Schiff, C. (2014), *Migrant, Roma and Post-colonial Youth in Education across Europe: Being 'Visibly Different'*, Palgrave Macmillan.

Szelényi, I. a Ladányi, J. (2006), *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe*, New York, vydavateľstvo Columbia University Press.

Dohovor Organizácie spojených národov (OSN) o právach dieťaťa, 20. novembra 1989, www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx.

OSN, Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie, 21. decembra 1965, www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx

Rozvojový program OSN (UNDP), Rozvojový program OSN v Európe a strednej Ázii, údaje o Rómoch, http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/ourwork/sustainable-development/development-planning-and-inclusive-sustainable-growth/roma-in-central-and-southeast-europe/roma-data.html.

Rozvojový program OSN (UNDP) (2002), *Avoiding the Dependency Trap: The Roma in Central and Eastern Europe*, Bratislava, UNDP, http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/avoiding_the_dependency_trap_-_full_report/131.

UNESCO (2000), *World education report 2000*. *The right to education. Towards education for all throughout life*, Paríž, UNESCO Publishing, s. 29.

UNESCO (2007), *Literacy initiative for empowerment 2006-2015. Vision and Strategy Paper*, Hamburg, UNESCO inštitút pre celoživotné vzdelávanie, http://unevoc.unesco.org/go.php?q=Biblioteca+digital&lang=sp&akt=id&st=adv&qs=2105&unevoc=0.

UNICEF (2007a), a *human rights-based approach to education for all*, New York, UNICEF.

UNICEF (2007b), *Education for some more than others?* a *regional study on education in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States*, Ženeva, UNICEF, www.unicef.org/ceecis/070920-RegEduStudy-web_en.pdf.

UNICEF (2011), *The Right of Roma Children to Education: Position Paper*, Regionálny úrad UNICEF pre strednú a východnú Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov (CEECIS), Ženeva.